

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Vanda Visocka. Švikāts–apmests trauks Vīnalkalna pilskalna keramikas kolekcijā . *Armands Vijups.* Dzelzs ieguve no purva rūdas: 2016. gada arheoloģiskā eksperimenta rezultāti Piejūras brīvdabas muzejā un tā priekšvēsture . *Inna Gīle.* Latviešu piedalīšanās 1909. gada 19. marta Rīgas pilsētas domes vēlēšanās 1905. gada revolūcijas kontekstā . *Roberts Šimkus.* Nacionālās augstskolas un zinātnieku piesaiste. Kāpēc Eduards Volters neizvēlējās Latvijas Universitāti? . *Daina Bleiere.* “Franču grupas” tiesāšana 1951. gadā: lietu politiskais konteksts un Valsts drošības ministrijas darbības metodes . Vēstures avoti . Zinātnes dzīve

---

2017

4

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Atbildīgā redaktore *Dr. hist.* INETA LIPŠA

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujienė*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Šēcinas Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVŠ, Daugavpils Universitāte; Prof. Dr. hist. ĒRIKS JĒKABSONŠ, Latvijas Universitāte; D. Phil. METJŪ KOTŠ (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVŠ, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANŠ, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknys*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAKĒ, Rovana Universitāte, ASV; Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, LU Latvijas vēstures institūts

*Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed*

No 2012. gada "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" ir iekļauts EBSCO datubāzē
Academic Search Ultimate.

From 2012, "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" has been included in the EBSCO
database *Academic Search Ultimate.*

Redakcijas adrese
Kalpaka bulv. 4, 126. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore:
Antra Legzdīna (angļu val.)
Ināra Stašulāne (latviešu val.)
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

ISSN 1025–8906

© LU Latvijas vēstures institūts, 2017

SATURS/CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES

Vanda Visocka. Švikāts–apmests trauks Vīnalkalna pilskalna keramikas kolekcijā/

Vanda Visocka. Striated-Coarse Slipped Vessel in the Pottery Collection of Vīnalkalns Hillfort. 5

Armands Vijups. Dzelzs ieguve no purva rūdas: 2016. gada arheoloģiskā eksperimenta rezultāti Piejūras brīvdabas muzejā un tā priekšvēsture/

Armands Vijups. Iron Production from Bog Ore: Results of an Archaeological Experiment at the Seaside Open-air Museum in 2016 and the Lead-up to It. 25

Inna Gīle. Latviešu piedalīšanās 1909. gada 19. marta Rīgas pilsētas domes vēlēšanās 1905. gada revolūcijas kontekstā/

Inna Gīle. Participation of Latvians in the Election of Riga City Council on 19 March 1909, in the Context of the 1905 Revolution 45

Roberts Šimkus. Nacionālās augstskolas un zinātnieku piesaiste. Kāpēc Eduards Volters neizvēlējās Latvijas Universitāti?/

Robertas Šimkus. National Universities and Attracting Academic Staff. Why Didn't Edward Volter Choose the University of Latvia? 70

Daina Bleiere. “Franču grupas” tiesāšana 1951. gadā: lietu politiskais konteksts un Valsts drošības ministrijas darbības metodes/

Daina Bleiere. Judicature of the “French Group” in 1951: Political Context of the Cases and the Ministry for State Security Operation Methods. 95

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

Ēriks Jēkabsons. Stāvoklis Vidzemē (Cēsis, Valmierā, Valkā un Rūjienā) 1919. gada augustā: Lielbritānijas armijas pulkvežleitnanta Viktora Maikla Beringtona-Vorda ziņojums/

Ēriks Jēkabsons. State of Affairs in Vidzeme (Cēsis, Valmiera, Valka, and Rūjiena) in August 1919: Report by Lieut.-Colonel Ward on Conditions in Livonia. 149

ZINĀTNES DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE 170

AUTORI/AUTHORS 200

2017. GADA ŽURNĀLU SATURA RĀDĪTĀJS/
CONTENTS OF JOURNAL IN 2017 204

ZINĀTNISKIE RAKSTI

ŠVĪKĀTS–APMESTS TRAUKS VĪNAKALNA PILSKALNA KERAMIKAS KOLEKCIJĀ

Vanda Visocka

Mg. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes zinātniskā asistente.

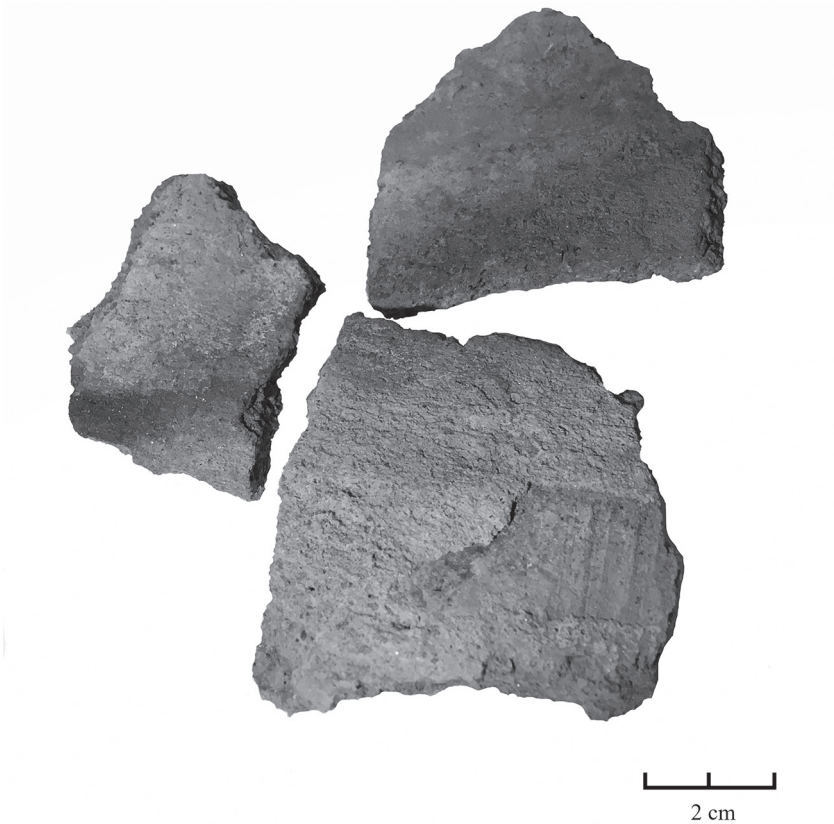
Zinātniskās intereses: bronzas un senākais dzelzs laikmets, keramikas trauku izgatavošanas tehniskie aspekti, tradīcijas un sabiedrība aizvēsturē, zināšanu pārnese, petrogrāfiskā analīze, arheometrija.

Pētījums veltīts Vīnalkalna keramikas kolekcijā esošajiem māla trauku fragmentiem, kuru virsma ir švīkāta – apmesta. Par švīkāto apmesto keramiku tiek dēvēta tāda, kuras virsma sākotnēji tikusi švīkāta (nolidzināta) ar kādu priekšmetu un pēc tam apziesta ar šķidru māla masas kārtiņu. Vīnalkalna keramikas kolekcijā sastopamas vien trīs šādas lauskas, kuras pēc visām pazīmēm pieskaitāmas vienam traukam. Šis trauks tādējādi izceļas uz pārējo fona, tāpēc izraisījis pastiprinātu interesi gan par tā funkciju, gan arī veidmasas sastāvu. Darbā izmantotas divas analītiskās metodes – lipīdu un citu organisko atlieku analīze ar gāzu hromatogrāfijas – masas spektrometrijas metodi un keramikas petrogrāfiskā analīze.

Atslēgas vārdi: vēlais bronzas un senākais dzelzs laikmets, priežu darva, švīkāta–apmestā keramika, lipīdu un citu organisko atlieku analīzes, petrogrāfija.

IEVADS

Vīnalkalna pilskalns atradās Ikšķiles novadā, aptuveni divus kilometrus uz rietumiem no Ikšķiles dzelzceļa stacijas, tas ierīkots morēnas paugurā, kura dienvidu pusē bija Daugavas senleja, bet austrumos mazas upes senā gultne.¹ Arheoloģiskie izrakumi Vīnalkalnā notika 1967. gadā arheologa Jāņa Graudoņa vadībā, saistībā ar šosejas Rīga–Ogre izbūvi, kas paredzēja pilskalna norakšanu.² Izrakumos tika izpētīta 1550 m² liela platība un iegūtas

1. att. Švikātās–apmestās keramikas lauskas Vīnakalna kolekcijā (foto: V. Visocka. LNVM Arheoloģijas departaments)

aptuveni 280 senlietas, 3057 keramikas trauku lauskas, dzīvnieku kauli u.c.³ Pēc iegūto senlietu rakstura J. Graudonis pieminekli datē ar 1. g.t. p.m.ē. vidu un otro pusi.⁴

Vīnakalna keramikas kolekcijā pēc virsmas apdares veida dominējošā ir švikātā keramika (74% no kopskaita), retāk sastopama gludā (6,3% no kopskaita) un tekstilā (1,7% no kopskaita).⁵ Lai gan agrā apmestā keramika šajā pieminekli konstatēta netika, tomēr ir sastopami trīs paraugi (0,1% no kopskaita), kuriem virsma ir švikāta–apmesta (1. att.), pēc visām pazīmēm

tie pieskaitāmi vienam traukam: 1) virsmas tekstūra – smilšaina; 2) zvīrgzdu izmērs – aptuveni 4 mm; 3) biezums – 0,9 cm; 4) atradumu konteksts – visi trīs paraugi atrasti I un IV laukuma starpprofilos. Par švikātu–apmestu trauku tiek dēvēti tādi, kuru virsma pēc izgatavošanas nolīdzināta ar kādu priekšmetu, izveidojot švikātu virsmas tekstūru, bet pēc tam apziesta ar plānu māla masas kārtiņu, kurai piejaukti dažādi smalki liesinātāji.⁶

Trauki, kuriem novērojama divu virsmas apdares tradīciju mijiedarbība, kā zināms, norāda uz savstarpējiem kontaktiem, respektīvi, novērojama vietējo keramikas tradīciju (šajā gadījumā švikātā) mijiedarbība ar ienācēju (apmestā).⁷ Kā jau minēts, Vīnakalnā sastopams tikai viens šāds trauks, tāpēc būtu lietderīgi noskaidrot, vai tā izgatavošanas tradīcijas atbilst kopējām veidmasas tendencēm, kā arī tā funkciju. Tādējādi **pētījuma mērķis** ir noskaidrot, pie kādas veidmasas un liesinātāju tradīcijas pieder Vīnakalnā atrastais švikātais–apmestais trauks, kā arī tā pielietojumu.*

METODOLOĢIJA

Pētījumā, lai sasniegtu izvirzīto mērķi, izmantotas divas laboratoriskās analīzes – petrogrāfiskā analīze un lipīdu (taukvielu) un citu organisko atlieku analīze ar gāzu hromatogrāfijas–masu spektrometrijas metodi.

Petrogrāfiskās analīzes veiktas Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātes Iežu izpētes laboratorijā pētījuma autorēs vadībā. Lai gan uz pētījumu attiecās tikai viena lauska (švikātā–apmestā), nepieciešams tās veidmasu un

* Pētījums tapis Latvijas Universitātes *Erasmus* + prakses mobilitātes ietvaros Stokholmas Universitātes Arheoloģijas un klasisko zinātņu departamenta Arheoloģiskās izpētes laboratorijā, kuras mērķis bija apgūt keramikas petrogrāfiskās analīzes un arheometrijas pamatus (01.09.2016.–31.10.2016.). Šī mērķa īstenošanu finansiāli atbalstīja arī Valsts kultūrkapitāla fonds (2016. gada 2. projektu konkurss: “Arheoloģiskās keramikas petrogrāfijas plānslīpēšanas metodes apmācības”).

liesinātājus apskatīt kontekstā ar citām šajā pieminekli sastopamajām, lai noskaidrotu, kā konkrētais paraugs iekļaujas kopainā. Analīzēm izvēlēti astoņi paraugi pēc to reprezentivitātes principa, kas balstās uz virsmas apdares veidu procentuālo daudzumu. No astoņiem paraugiem, pēc virsmas apdares, četri ir švīkāti, divi gludi, viens tekstils un viens švīkāts–apmests. Analīzēm tika sagatavoti plānslīpējumi ar biezumu 30 μm. Paraugs ņemts no izvēlētās keramikas lauskas vidusdaļas (tā pārgriezta uz pusēm). Septiņiem paraugiem veikta virsmas, savukārt vienam (VK8) – pilnīga impregnācija saistībā ar tā trauslo raksturu. Paraugi pulēti manuāli, uz stikla virsmas, izmantojot dimanta pulveri (10–30 μm). Keramikas plānslīpējumiem ar polarizētas gaismas mikroskopu dažādos palielinājumos noteikts māla masas sastāvs (smilts, smalka smilts, aleirīti) un tā raksturs (rupjš, vidējs, smalks), kā arī pievienotie liesinātāji (sk. tabulu). Veidmasai pievienotajiem liesinātājiem noteikts lielākais un lielākais–vidējais (nomērīti nākošie pieci lielākie un izrēķināts to vidējais aritmētiskais) izmērs un to daudzums veidmasā.

Lipīdu un citu organisko atlieku analīze ar GH–MS metodi veikta Stokholmas Universitātes Arheoloģijas un klasisko zinātņu departamenta Arheoloģiskās izpētes laboratorijā (*Stockholm University Department of Archaeology and Classical studies Archaeological research laboratory*) arheologa Svena Īzaksona (*Sven Isaksson*) vadībā, darba autore procesā piedalījies kā asistente. Analīzēm izvēlēts viens paraugs no trim švīkātajiem–apmestajiem. Tā kā visi trīs paraugi ir no viena keramikas trauka, tika izvēlēta mazākā lauska no visām trim (tai uztaisīts arī plānslīpējums). Lai izvairītos no pirkstu nospiedumu un augsnes izraisītajām organiskajām paliekām, parauga iekšpuses virsmai tika noslīpēti 0,5 mm. Pēc tam, slīpējot lauskas iekšpusi, tika iegūts 0,5141 grams parauga pulvera. Keramikas pulveris savākts uz tīras alumīnija sloksnes (folija), pēc tam tas ievietots ekstrakcijas mēģenē. Pulverim pievienoti 3 ml šķīdinātāja maisījuma – hloroforms : metanols (2 : 1). Lipīdu

Tabula

PETROGRĀFISKI ANALIZĒTO KERAMIKAS PARAUGU DATI

PAMATINFORMĀCIJA			MĀLS					LIESINĀTĀJS							
Šifrs	Laukums/ kārtā	Virsmas apdare	Biezums, cm	Zvirgzdi, mm	Forma	Raupjums	Šķirofiba	Aleirīts	Smalka smiltis	Smiltis	Veids	Daudzums, %	Lielākais izmērs, mm	Vidējais liel. izmērs, mm	Piezīmes
VK1	II/3	Švīkāta	0,9	5	IC	Smalks	Šķirots	Daudz	Daudz	Bieži	Granīts	20	3,9	2,6	Sastopama organika
VK2	I/1	Švīkāta	1	5	IC	Vidējs	Neizšķirots	Reti	Bieži	Daudz	Granīts	11	3,9	2,5	
VK3	III/1	Švīkāta	0,8	5	IC	Smalks	Šķirots	Bieži	Daudz	Reti	Granīts	6	3,6	2,9	Viens dzelzs savienojumu graudiņš
VK4	III/2	Švīkāta	0,92	2	IC	Vidējs	Neizšķirots	Bieži	Daudz	Daudz	Granīts	12	3,6	2,6	Organika?
VK5	III/3	Gludā	0,8	3	CS	Rupjš	Neizšķirots	Reti	Reti	Daudz	Granīts	13	2,5	2,3	Organika?
VK6	I/2	Gludā	1	3,5	CS	Rupjš	Neizšķirots	Reti	Reti	Daudz	Granīts	7	3,9	2,7	Organika?
VK8	II/4	Tekstilā	1,4	8	Sāns	Smalks	Neizšķirots	Daudz	Bieži	Reti	Granīts	15	6	3,2	Organika?
VK10	I/IV prof.	Švīkāta- apmestā	0,9	4	Sāns	Rupjš	Neizšķirots	Reti	Reti	Bieži	Granīts	17	2,7	2,5	

atliekas “izvilktas”, pielietojot ultraskaņu (2×15 min), pēc tam ievietojot mēģeni centrifūgā (3000 rpm 30 min). Iegūtais ekstrakts pārvietots citā mēģenē un šķīdinātājs iztvaicēts slāpekļa plūsmā. Lipīdiem piejaukts bis(trimetilsilil)trifluoracetamīds, kas satur 10% (v) hlorotrimetilsilānu, un karsēts $70\text{ }^{\circ}\text{C}$ 15 minūtes, lai izdalītos trimetilsilils, kas tiek žāvēts zem slāpekļa plūsmas. Iegūtais ekstrakts tika šķīdināts n-heksānā un analizēts ar GH-MS.⁸

VEIDMASAS SASTĀVS

Šajā sadaļā aprakstīti visu analizēto paraugu dati. Šāds apraksts, kā jau minēts, nepieciešams kā salīdzināmais materiāls švīkātās apmestās keramikas paraugam, lai izzinātu, kā tas iederas kopējās trauku veidmasas tendencēs. Respektīvi, vai ir novērojamas kādas netipiskas māla masas un tai pievienoto liesinātāju tendences vai tieši pretēji – tas iekļaujas kopainā.

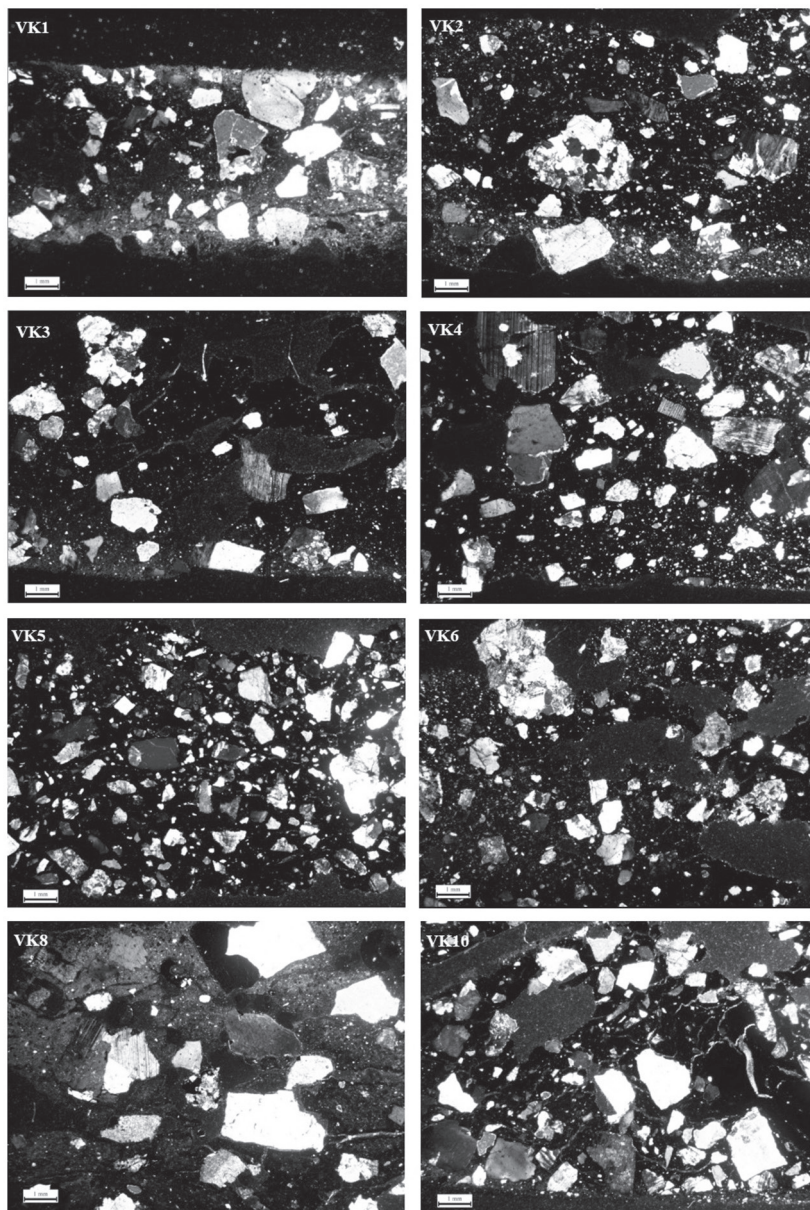
Māls. Petrogrāfiski analizētajiem paraugiem izšķiramas četras māla masas grupas:

1. grupa: māla masa ar smalkiem dabiskajiem piejaukumiem, kuri tajā vienmērīgi izkārtoti (VK1 un VK3). Šai māla masas grupai raksturīgs bagāts aleirīta (0,02–0,05 mm) un smalkas smilts (0,05–1 mm), retāk smilšu (1–2 mm) piejaukums;

2. grupa: māla masa ar smalkiem piejaukumiem, kuri tajā ir nevienmērīgi izkārtoti. Kopumā raksturīgs bagātīgs aleirīta un smalku smilšu piejaukums, reti smiltis (VK8);

3. grupa: māla masa ar vidēji rupjiem piejaukumiem, kuri tajā ir nevienmērīgi izkārtoti (VK2 un VK4). Šai grupai raksturīgs bagātīgs smalkas smilts un smilts piejaukums;

4. grupa: māla masa ar rupjiem piejaukumiem, kuri tajā ir nevienmērīgi izkārtoti. Arī šai grupai raksturīgs bagātīgs smilšu piejaukums, reti sastopama smalka smilts un aleirīts (VK5, VK6 un VK10). Šī grupa ir pati izplatītākā no visiem analizētajiem paraugiem (2. att.).

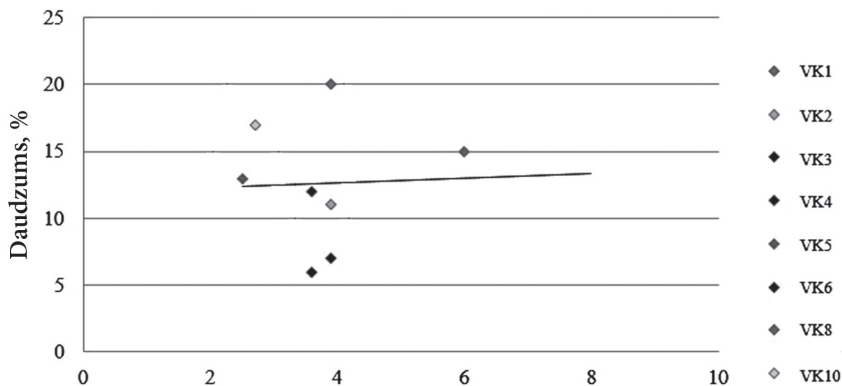
2. att. Petrogrāfiski analizēto keramikas paraugu mikroskopfoto
(foto: V. Visocka, krustoti polarizatori)

Aplūkojot māla masas grupu un virsmas apdares veidu attiecību, jāsecina, ka no visiem analizētajiem paraugiem švīkātajai keramikai raksturīga 1. un 3., tekstilajai – 2., savukārt gludajai un švīkātajai–apmestajai 4. grupa. Lai gan plašākiem secinājumiem nepieciešams lielāks skaits paraugu, tomēr iezīmējās zināma tendence, respektīvi, švīkātas un tekstilas virsmas keramikas traukiem lietots māls ar smalkiem un vidēji rupjiem, gludajai un švīkātajai–apmestajai – ar rupjiem dabiskajiem piejaukumiem.

Liesinātāji. Māla veidmasai kā liesinātāji galvenokārt izmantoti zvirgzdi, to lielākais izmērs variē no 2,7 līdz 6 mm. Švīkātajai keramikai lielākā zvirgzda izmēri vienmērīgi – no 3,6 līdz 3,9 mm, gludajai – 3,9 un 2,55 mm, švīkātajai–apmestajai – 2,7 mm, vislielākais konstatēts tekstilajai – 6 mm. Aplūkojot šos rezultātus, konstatējams, ka pēc zvirgzdu izmēra tekstilajai keramikai novērojama no pārējiem paraugiem atšķirīga liesinātāju tradīcija.

Aplūkojot zvirgzdu lielākā izmēra un to daudzuma veidmasā attiecību, kopumā korelācija nav novērojama. Paraugiem, kuru lielākā zvirgzda izmēri ir 2,5 mm, liesinātāji veido 13–17% no drumstalas apjoma, savukārt tie, kuru izmēri 3,5–4 mm, – 6 līdz 20%. Paraugam (VK8) ar lielāko zvirgzda izmēru 6 mm drumstalā liesinātāji sastāda 15% (3. att.). Pēc šiem rezultātiem novērojams, ka švīkātais–apmestais trauks, pēc liesinātāju tradīcijām, iekļaujas kopējās tendencēs.

Pieciem paraugiem (VK1, VK4, VK5, VK6 un VK8) veidmasā konstatēta organika, šajā gadījumā augu atliekas. Jāatzīmē, ka švīkātajam–apmestajam traukam, tāpat kā tekstilajai un vienai švīkātajai lauskai, organika veidmasā konstatēta netika. Tādējādi turpmāka organikas kā liesinātāja analīze neattiecas uz šī pētījuma tēmu un sīkāk netiks aplūkota.

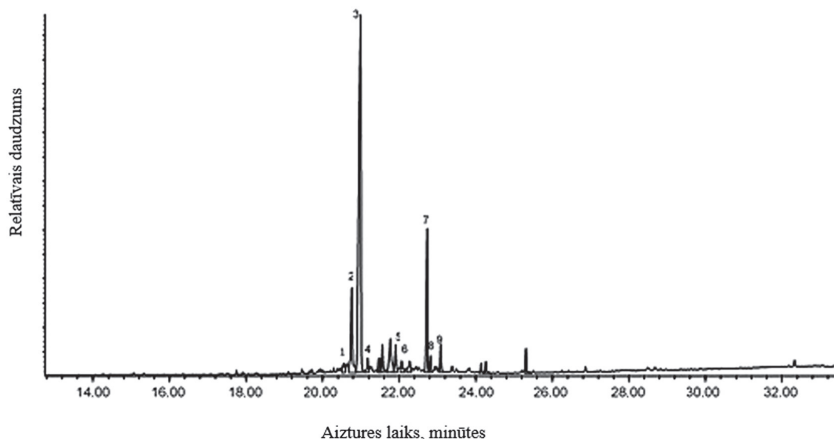
3. att. Lielākā zvirgzda un tā daudzuma veidmasā attiecība

TRAUKA FUNKCIJA

Lipīdu analīžu rezultāti liecina, ka vienā gramā parauga absorbētās atliekas ir 1,024 mg. Paraugā konstatēti divi galvenie komponenti – dehidroabietīnskābe (53,9%) un 7-oksodehidroabietīnskābe (11,4%). Paraugā tika konstatēts arī metilesteris⁹ un abietīnskābe. Citu veidu atliekas analizētajā paraugā netika fiksētas, tātad tas visticamāk nav ticis izmantots pārtikas pagatavošanai. Šis trauks, balstoties uz trim komponentiem – dehidroabietīnskābi, metildehidroabietīnskābi un 7-oksodehidroabietīnskābes metilesteri, satur priežu darvu (4. att.).¹⁰

Priežu darva ir salīdzinoši universāls materiāls, kas ticis izmantots dažādiem nolūkiem, piemēram, lai nodrošinātu koka laivu ūdensizturību, ādas apstrādē, dažādu priekšmetu aizzīmogošanā un kā medikaments, kā arī lai nostiprinātu krama un akmens izstrādājumus koka, kaula vai raga rīkos.¹¹ Tādējādi šķiet tikai loģiski, ka arī bronzas un senākajā dzelzs laikmetā šis materiāls ticis iegūts un plaši izmantots sadzīvē.

Darva keramikas materiālā konstatēta arī citos pieminekļos, kuri datējami ar bronzas un senāko dzelzs laikmetu, piemēram, Zviedrijas teritorijā esošajā Snoretā (*Snåret*), Risgerdetā

4. att. Lipīdu un organisko atlieku analīzes ar GH-MS rezultāti (y ass – relatīvais daudzums; x – aiztures laiks, min): 1, 9 – diterpēns; 2 – divu komponentu kombinācija – metildehidroabietīnskābe un nezināms; 3 – dehidroabietīnskābe; 4 – abietīnskābe; 5, 6 – alkanols (?); 7 – 7-oksodehidroabietīnskābe; 8 – 7-oksodehidroabietīnskābes metilesteris

(*Ryssgårdet*)¹² un Gledjenā (*Glädjen*).¹³ Jāatzīmē, ka Snoretas materiālā zināms gadījums, ka uz parauga no trauka mutes daļas konstatēta priežu darva, savukārt uz tā vidusdaļas organiskās paliekas netika atrastas.¹⁴ Pētniece Kristina Karlsonē (*Christin Karlsson*) šajā gadījumā norāda, ka priežu darva, visticamāk, izmantota, lai noslēgtu trauka augšdaļu.¹⁵ Arheologs S. Īzaksons, analizējot vairāku neolīta un bronzas laikmeta pieminekļu keramikas materiālu, atzīmē, ka traukos konstatētās priežu darvas atliekas norāda, ka priežu koksne destruktīvi destilēta,¹⁶ lai iegūtu šo produktu.¹⁷ Tomēr, velkot paralēles ar vēlāku laikposmu datiem, arheologs atzīmē, ka šādai tehnikai, kur destilācija tiek veikta divos traukos, nepieciešams pods ar caurumu tā dibena daļā, lai iegūtā darva iztecētu, taču tādus analizētajās kolekcijās viņš nav konstatējis.¹⁸ Tomēr nav izslēdzama iespējamība, ka šajos podos uzglabāta priežu darva pēc tam, kad tā iegūta, izmantojot citus traukus.

Diemžēl Vīnakalna parauga fragmentārā rakstura dēļ nav iespējams noteikt, vai tas piederējis pie trauka mutes vai vidusdaļas, arī caurums paraugā konstatēts netika, tāpēc arī viennozīmīgi attiecināt to uz vienu no šiem gadījumiem nevar. Tāpat nav ziņu, ka arheoloģisko izrakumu laikā Vīnakalnā būtu atrasta priežu darvas iegūšanas, apstrādes vai uzglabāšanas vieta.

ŠVĪKĀTĀ–APMESTĀ KERAMIKA UN TRADĪCIJU MIJIEDARBĪBA

Švikāti–apmesti trauki, lai gan niecīgā skaitā, sastopami arī citu ar vēlo bronzas un senāko dzelzs laikmetu datējamu pilskalnu keramikas kolekcijās. Neskaitot Vīnakalnu, šādi trauki konstatēti arī Austrumlatvijā – Brikuļos (0,45% no keramikas kolekcijas kopskaita) un Rietumlatvijā – Krievu kalna (3%), Padures (2%) un Paplakas (1,2%) pilskalnā. Šajā kontekstā jāatzīmē, ka švikātās–apmestās keramikas tradīcija novērojama arī Zviedrijas (īpaši daudz Oterbetē (*Otterböte*) un Borbi (*Borby*))¹⁹ un Igaunijas (visvairāk Ridalā (*Ridala*) un Asvā (*Asva*)) teritorijā.²⁰ Turklāt Igaunijas materiālā plaši sastopama arī tāda keramika, kuras virsmu klāj pat trīs dažādu veidu apdares vienlaicīgi, piemēram, tekstilais nospiedums, apmetums un švikājums.²¹ Diemžēl nav datu par švikātās–apmestās keramikas esamību Lietuvas un Baltkrievijas teritorijā. Tādējādi švikātās–apmestās keramikas virsmas apdares tradīcija nav viena reģiona atsevišķu pieminekļu lokālais variants, bet gan izplatījies plašākā mērogā.

Lai gan šobrīd nav iespējams viennozīmīgi spriest par švikātās–apmestās keramikas tradīcijas izcelsmes teritoriju, tomēr, aplūkojot Latvijas materiālu, daļēji iezīmējās raksturīgākie šī virsmas apdares veida reģioni un tā ietekmes areāls. Pirms aplūkot sīkāk šo jautājumu, jāieskicē gan švikātās, gan apmestās keramikas izplatības areāls, lai noskaidrotu dažādus tradīciju mijiedarbības aspektus.

Švikājums ir pats izplatītākais keramikas virsmas apdares veids vēlajā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā Latvijas

teritorijā, tas lielā skaitā sastopams arī Lietuvā, Igaunijā un Baltkrievijā.²² Savukārt Somijā un Zviedrijā šis keramikas virsmas apdares veids nav tik plaši izplatīts, tāds vairāk sastopams to piekrastes reģionos.²³ Švīkātās keramikas tradīcija ir izveidojusies Baltijas valstu un Baltkrievijas reģionā, respektīvi, tā ir vietējas izcelsmes.²⁴

Citāda situācija novērojama apmestajai keramikai, kuras aizsākumi meklējami Dienvidēiropā, kur tā konstatēta eneolīta pieminekļos.²⁵ Vēlāk – bronzas laikmetā šāda keramika izplatījās Ūņeticēs (*Únětice*), Trzcīņecās (*Trzcinięcka*) un arī Lužīcās (*Łużycka*) kultūras areālā.²⁶ Latvijas teritorijā apmestā keramika sākotnēji neieviesās savā “tipiskajā formā”, bet gan kā lokāls variants (t.s. agrā apmestā),²⁷ kurš sastopams vienīgi Austrumbaltijas reģionā.²⁸ Tomēr jau vēlā bronzas laikmeta beigu posmā savu aizsākumu piedzīvoja tipiskā apmestā keramika, par ko liecina tās esamība Paplakas un Krievu kalna pilskalnos, kā arī Bašķu kapulauka materiālā.²⁹

Gan Vīnakalna, gan arī citu pilskalnu materiālā konstatētajai švīkātājai–apmestajai keramikai apmetums pieskaitāms tieši pie agrā apmestā veida. Pētījuma autore nav konstatējusi nevienu paraugu, kura apmetums virs švīkājuma būtu pieskaitāms tipiskajam veidam. Tātad, ņemot vērā, ka tipiskā apmestā keramika parādās vien vēlā bronzas laikmeta beigu posmā, var pieļaut iespējamību, ka švīkātās–apmestās keramikas tradīcija ir hronoloģiski agrāka.

Virsmas apdares veidi un to tradīciju mijiedarbība zināmā mērā ir saistīta ar cilvēku grupu vērtību sistēmu, kopējiem uzskatiem, arī reliģiskajiem priekšstatiem, kas izplatījušies savstarpējo kontaktu (gan lokālu, gan ārēju) rezultātā.³⁰ Šāda divu virsmas apdares tradīciju mijiedarbība varētu norādīt uz to, ka sabiedrībā “jaunā” tehnika bijusi akceptējama ideoloģisku vai praktisku iemeslu dēļ.

Šajā kontekstā nozīmīga ir tā dēvētā **inovācijas teorija**, kas skaidro trauku tradīciju izmaiņu un mijiedarbības procesu. Inovācijas modelis iedalāms trīs pamatgrupās:

1) inovācija citu reģionu ietekmē, kas sevī iekļauj importētos traukus un tādus, kurus izgatavojuši citu zemju podnieki jaunā teritorijā;

2) vietējā izgatavošana – trauki izgatavoti uz vietas, taču ārēji atbilst cita reģiona tradīcijām;

3) tradīcija – citu reģionu keramikas izgatavošanas tradīcijas mijiedarbības ar vietējām, izveidojot pavisam jaunu veidu.³¹

Švikātie–apmestie trauki kopumā pieskaitāmi pie trešās grupas, par ko liecina apmetuma raksturs – smilšains, nevis dzīslots un krokains, kas raksturīgs apmestās tradīcijas izcelsmes reģioniem, kā arī švikājums zem tā. Tomēr jāatzīmē, ka šāda virsmas apdares tradīcija, visticamāk, neparādījās visā Latvijas teritorijā uzreiz. Šobrīd nav iespējams precīzi noteikt, vai šāda tradīciju mijiedarbība notikusi, ietekmējoties no Polijas teritorijā esošajām bronzas laikmeta arheoloģiskajām kultūrām vai arī no tuvākiem reģioniem, piemēram, Skandināvijas vai Igaunijas, kuras arī ietekmējušās no pirmās teritorijas. Tādējādi švikātās–apmestās keramikas tradīcija varētu būt pieskaitāma arī pie pirmās grupas.

Vīnakalna švikātais–apmestais trauks pēc māla sastāva un liesinātāju tradīcijām atbilst kopējām keramikas izgatavošanas tendencēm pilskalnā. Tādējādi šis trauks, visticamāk, nav importēts no cita reģiona, bet gan izgatavots uz vietas. Respektīvi, podnieks ir iespaidojies no citas teritorijas podniecības tradīcijām vai arī uz pilskalnu pārcēlies amata meistars no citas dzīvesvietas. Tomēr, lai apstiprinātu vai noliegtu šo hipotēzi, nepieciešami plašāki pētījumi reģionālā – citu teritoriju pieminekļu keramikas kolekciju līmenī.

Kā redzams, švikātās–apmestās keramikas tradīcija konstatēta visos trijos aplūkotajos Rietumlatvijas pilskalnās, tātad ir šim reģionam raksturīgāka. Tāpēc var pieļaut iespējamību, ka Vīnakalnā šāda tradīcija nokļuvusi no šī reģiona savstarpēju kontaktu vai laulību ceļā, kuras rezultātā vienas dzīvesvietas kopienas loceklis pārcēlies uz citu. Taču jāņem vērā, ka Vīnakalns atrodas blakus Daugavai, kas ir bijis svarīgs maiņas sakaru ceļš

visos aizvēstures posmos, tāpēc nedrīkst izslēgt iespējamību, ka šī tradīcija nokļuvusi pilskalnā no citurienes, piemēram, Igaunijā esošās Asvas. Šādu iespēju daļēji apstiprina apstākļi, ka arī Brikuļu pilskalnā novērojama švikātās–apmestās keramikas tradīcija. Brikuļu gadījumā var apgalvot, ka šāda virsmas apdares veidu mijiedarbība, visticamāk, ir ieviesusies no Asvas savstarpēju kontaktu ceļā, jo abu dzīvesvietu keramikas tradīcijas ir izteikti līdzīgas – atsevišķu trauku formas, ornamentu u.tml.³² Jāatzīst, ka švikātās–apmestās keramikas tradīcija Vīnakalnā varētu būt ienākusi arī no pašiem Brikuļiem. Tomēr trūkst datu, lai izdarītu plašākus secinājumus.

SECINĀJUMI

Konstatētais apmetums uz trauka virsmas ir pieskaitāms tā dēvētajai agrās apmestās keramikas tradīcijai. Arī citās keramikas kolekcijās švikātās–apmestās keramikas traukiem apmetums atbilst šim apmestās virsmas apdares veidam. Tādējādi izriet, ka švikātās–apmestās keramikas tradīcija saistāma ar agro apmesto keramiku un tās parādīšanos šajā reģionā, respektīvi, notikusi vietējās tradīcijas mijiedarbība ar ienācēju.

Švikātais–apmestais trauks pēc veidmasas tradīcijām atbilst kopējām izgatavošanas tendencēm pilskalnā. Trauka māla masa atbilst 4. māla masas grupai, kas ir izplatītākā Vīnakalna analizētajos keramikas paraugos. Piejaukumi (pārsvarā smiltis) ir rupji un nevienmērīgi izkārtoti. Māla veidmasai kā liesinātāji galvenokārt izmantoti zvīrgzdi, to lielākais izmērs variē no 2,7 līdz 6 mm. Švikātā–apmestā trauka lielākais liesinātāju fragments ir 2,7 mm un tie veidmasā sastāda 17%. Pēc iegūtajiem datiem konstatējams, ka švikātais–apmestais trauks, visticamāk, nav importēts no cita reģiona, bet gan izgatavots uz vietas, iespaidojoties no citu dzīvesvietu podniecības tendencēm.

Veicot lipīdu un citu organisko atlieku analīzes ar GH-MS metodi, konstatēts, ka trauks satur priežu darvas atliekas. Diemžēl parauga fragmentārā rakstura dēļ nav iespējams noteikt, vai

traukā darva uzglabāta, izgatavota vai arī izmantota, lai noslēgtu tā virsdaļu. Nav ziņu par darvas uzglabāšanu vai izgatavošanu Vīnakalna pilskalnā.

Švikātās–apmestās keramikas tradīcijas esamība citās kolekcijās zināmā mērā norāda uz zināšanu pārnesi. Diemžēl nevar precīzi noteikt, no kura reģiona Vīnakalnā šī tradīcija nonākusi. Tomēr var izvirzīt trīs iespējamās “ienākšanas” virzienus savstarpējo kontaktu rezultātā: 1) Rietumlatvijas reģions, kur šāda keramikas tradīcija sastopama gan visos minētajos pilskalnās, gan arī procentuāli veido lielāku īpatsvaru nekā Vīnakalnā un Brikuļos; 2) Igaunijas teritorija (iespējams, Asva), no kurienes tā varētu būt ienākusi pa Daugavas ūdensceļu; 3) Austrumlatvijā esošais Brikuļu pilskalns, kur švikātā–apmestā keramika varētu būt ienākusi no Igaunijas teritorijas un izplatījusies Daugavas lejteces virzienā.

Pateicības. Darba autore pateicas Latvijas Nacionālajam vēstures muzejam par atļauju veikt analīzes izvēlētajiem keramikas paraugiem, LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātei par sniegto iespēju izmantot Iežu izpētes laboratoriju un tās aprīkojumu planslīpējumu sagatavošanai un to petrogrāfiskajai izpētei, Stokholmas Universitātes Arheoloģijas un klasisko zinātņu departamenta asoc. prof. Svenam Īzaksonam par izrādīto interesi, diskusijām, konsultācijām un analīžu veikšanu Vīnakalna paraugam, LU Ķīmiskās fizikas institūta zinātniskajam asistentam Oskaram Valtenbergam par labojumiem ķīmijas terminoloģijā.

SAĪSINĀJUMI

- GH-MS – gāzu hromatogrāfs – masas spektrometrs
- VK – petrogrāfiski analizēto keramikas paraugu šifrs
- LNVM – Latvijas Nacionālais vēstures muzejs

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Jānis Graudonis (1968). Nocietinātā apmetne Vīnakalnā. No: *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu un etnogrāfu 1967. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 57.–59. lpp., šeit 57. lpp.
- ² Jānis Graudonis (1989). *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*. Rīga: Zinātne, 55. lpp.
- ³ Graudonis. Nocietinātā apmetne Vīnakalnā, 57. lpp.
- ⁴ Turpat, 59. lpp.
- ⁵ Pārējo procentuālo īpatsvaru veido keramikas trauku fragmenti, kuru virsmas apdare nav nosakāma.
- ⁶ Andrejs Vasks (1991). *Keramika epokhi pozdnei bronzy i rannego zheleza Latvii*. Rīga: Zinātne, s. 41.
- ⁷ Turpat.
- ⁸ Sīkāk par GH-MS procesu sk.: Terry Brown, Keri Brown (2011). *Biomolecular Archaeology: An Introduction*. London, pp. 66–67.
- ⁹ Nebija iespējams precizēt, kādas skābes metilesteris tas ir.
- ¹⁰ Svena Īzaksona atzinums un konsultācija (2016. gada septembrī).
- ¹¹ Sławomir Pietrzak (2012). *Wood Tar in the Dnieper and Elbe Communities: VI–II Millenium BC*. Poznań, p. 66 (Baltic-Pontic Studies, Vol. 17); Christina Karlsson (2009). *Food Culture in Ritual and Profane Contexts: Organic residue analyses of vessels from two Bronze Age sites in Uppland, Sweden*. Master thesis. Stockholm: Stockholm University, p. 31.
- ¹² Karlsson. *Food Culture in Ritual and Profane Contexts*, pp. 31–37.
- ¹³ Sven Isaksson (2009). Vessels of Change: A long-term perspective on prehistoric pottery use in southern and eastern middle Sweden based on lipid residue analyses. In: *Current Swedish Archaeology*, Vol. 17. Stockholm, pp. 131–149, here p. 137.
- ¹⁴ Karlsson. *Food Culture in Ritual and Profane Contexts*, p. 31.
- ¹⁵ Turpat, 33. lpp.
- ¹⁶ Destruktīvā jeb sausā destilācija ir ķīmisks process, kurā tiek sadalīta organiskā izejviela, karsējot to augstā temperatūrā, ierobežojot skābekļa piekļuvi.
- ¹⁷ Isaksson. Vessels of Change, p. 139.
- ¹⁸ Turpat.
- ¹⁹ Kennet Gustavsson (1997). *Otterböte: New Light on a Bronze Age Site in Baltic*. Stockholm University, p. 76.
- ²⁰ Valter Lang (2007). *The Bronze and Early Iron Ages in Estonia*. Tartu: Tartu University Press, pp. 126–127.
- ²¹ Valter Lang (2006). Late Bronze and Pre-Roman Iron Age Pottery Styles in Estonia. In: *Lighting the Darkness – the Attraction of Archaeology. Papers in Honour of Christian Carpelan*. Helsinki, pp. 122–136, here p. 122.
- ²² Ianis Graudonis (1980). Sthrihovannaia keramika na territorii Latviiskoi SSR i nekotorye voprosi etnogenezha baltov. V kn.: *Iz dverneishei istorii baltskikh narodov*. Rīga, s. 59–69, šeit 59. lpp.
- ²³ Gustavsson. *Otterböte*, p. 76.

- ²⁴ Graudonis. Shtrihovannaia keramika na territorii Latviiskoi SSR, s. 59.
- ²⁵ Turpat, 72. lpp.
- ²⁶ Andrejs Vasks (1996). Apmestās keramikas izplatība Latvijā. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*, XVIII. Rīga, 147.–154. lpp, šeit 148. lpp.
- ²⁷ Agro apmesto no tipiskās apmestās var atšķirt pēc tās virsmas tekstūras. Agrās apmestās keramikas tekstūra parasti ir smilšaina/graudaina, savukārt tipiskajai tā ir krokaina un dzīslota.
- ²⁸ Vasks. Apmestās keramikas izplatība Latvijā, 148. lpp.
- ²⁹ Turpat, 149. lpp.
- ³⁰ Vasks. *Keramika epokhi pozdnei bronzy i rannego zheleza Latvii*, s. 41.
- ³¹ Thomas Eriksson (2012). Pottery, Transmission and Innovation in Mälardalen. In: *Local Societies in Bronze Age Northern Europe*. Sheffield, UK; Bristol, CT: Equinox, pp. 185–200, here p. 186.
- ³² Lang. *The Bronze and Early Iron Ages in Estonia*, p. 127.

STRIATED-COARSE SLIPPED VESSEL IN THE POTTERY COLLECTION OF VĪNAKALNS HILLFORT

Vanda Visocka

Mag. hist., scientific assistant at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia.

Scientific interests: Bronze and Pre-Roman Iron Age, technical aspects of pottery production, traditions and society in the prehistoric times, transmission of knowledge, petrography, archaeometry.

The paper is dedicated to the pottery vessel with striated-coarse slipped surface treatment in the collection of Vīnakalns Hillfort. Striated-coarse slipped pottery are vessels whose surface has been “smoothed” with a tool like a small brushwood bundle which makes it striated, and afterwards thin clay paste has been added on the top of it. In the pottery collection of Vīnakalns there are only three sherds with such a surface treatment. Judging from visual properties, these sherds are from one vessel. The vessel is typical neither for Vīnakalns settlement, neither for the region at large. In this paper the function and the structure of clay matrix as well as tempering traditions of this pottery are analysed and compared. Two analytical methods are used for this purpose – the molecular analysis of the absorbed residues by GC-MS and ceramic petrography.

Key words: Late Bronze and Pre-Roman Iron Age, pine tar, striated-coarse slipped pottery, molecular analysis of the absorbed residues, petrography.

Summary

Vīnakalns Hillfort was located in Ikšķile, around 2 km away from the railway station, on the north side of the Daugava River. In 1967, it was completely excavated by archaeologist Jānis Graudonis and his team, because of the construction of the highway Rīga–Ogre (it was planned for the road to cross the hillfort). The 1550 m² were archaeologically examined, and as a result 280 artefacts, 3057 pottery sherds, numerous bones etc. were found. The hillfort was inhabited in the Bronze Age. The dominant surface treatment in Vīnakalns pottery collection is striated (it contains 74% of total), less common is smooth (6.3%) and textile-impressed (1,7%). There were no pottery vessels with pure coarse slipped surface treatment, except the striated-coarse slipped sherds (0.1% of the total). Judging from various visual properties, these sherds are from one vessel: 1) texture of the striated surface – sandy; 2) grain size – around 4 mm; 3) wall thickness – 0,9 cm; 4) find context – all of them were found in between field I and IV profiles.

For petrographic analyses eight thin sections were made. The samples were chosen by their representativeness of the surface treatment: four striated, two smooth, one textile-impressed, and one striated-coarse slipped. All the samples were analysed using petrographic microscope and compared to each other. Overall four clay types were distinguished: 1st – clay with fine sorted inclusions (VK1 and VK3). Samples which belongs to this group are rich in silt and fine sand, less common with sand inclusions; 2nd – clay with fine unsorted inclusions (VK8). It is rich in silt and fine sand, less with sand; 3rd – clay with medium sized unsorted inclusions (VK2 and VK4). These samples are rich in fine sand and sand; 4th – clay with coarse unsorted inclusions (VK5, VK6, and VK10). It is rich in sand, sparse in fine sand and silt. In all the cases as tempering material granite was used. The variation of max. grain size is from 2.7 to 6 mm. To look at the ratio of max. grain size and volume in clay matrix, it is seen that the striated-coarse slipped pottery blends in of overall tempering tradition tendencies. The one with most different tempering tradition is textile-impressed pottery (max. grain size – 6 mm, volume 15%). In conclusion of this data, it is known that the striated-coarse slipped vessel was locally made, or rather – made by local traditions.

For molecular analysis of the absorbed residues by GC-MS only one sample – striated-coarse slipped, was chosen. The volume of absorbed residues in 1 g sample is 1.024 mg. There are two main components in this sample – dehydroabietic acid (53.9%) and 7-oxodehydroabietic acid

(11.4%). Also, methyl ester and abietic acid are found. There might be also some traces of alkanol, but it is not precisely known. According to the conclusions of biomolecular archaeologist Sven Isaksson, this vessel has no traces of food lipids (it is not a cooking pot), but it contained three components – dehydroabietic acid, methyl dehydroabietic acid, and 7-oxodehydroabietic acid methyl ester, which indicates the traces of pine tar. Because of the fragmentation of sample, it is not known if pine tar was stored or made in this pot, or it was used to seal the vessel. It is important to note that in the archaeological excavation there were no traces of pine tar production or storing in the settlement.

Striated-coarse slipped pottery has been found in other pottery collections (in the western part of Latvia: Padure, Paplaka, and Krievu kaļns hillforts, and in Eastern Latvia – Brikuļi Hillfort). This seemingly indicates transmission of knowledge through mutual contacts. It is unclear from which region the knowledge of striated-coarse slipped pottery tradition transferred to Vīnakaļns. But, for now, there are three possibilities: 1) from hillforts of the western part of Latvia. In this region this tradition is more common, as it has been found in all three of mentioned hillforts that the percentage of such pottery is higher than Vīnakaļns and Brikuļi; 2) from Estonia (possibly Asva settlement), where the tradition of two and more surface treatments on one vessel is common. As well two settlements could have been in contact through the waterway of the Dauģava River; 3) from Brikuļi Hillfort where this kind of pottery surface treatment probably was introduced from the territory of Estonia and spread to the region of Lower Daugava. Importantly, there is a big chance that this surface treatment tradition may have transferred from Asva to Brikuļi. As it is known, the two settlements have some strongly similar pottery traditions.

Acknowledgments: The author would like to thank the National History Museum of Latvia for the permission to make petrographic and molecular analysis of the absorbed residues by GC-MS on the pottery samples of Vīnakaļns; Faculty of Geography and Earth Sciences, University of Latvia, for letting the author use their equipment for preparation of thin sections and analysis of these. The author is grateful to Sven Isaksson, associate professor of Stockholm University, Department of Archaeology and Classical Studies, for making molecular analysis of the absorbed residues and for consultations, as well as to Oskars Valtenbergs, scientific assistant at the Institute of Chemical Physics, University of Latvia, for corrections of chemistry terminology.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1. Striated-coarse slipped pottery sherds in the collection of Vinakalns (photo by V. Visocka. National History Museum of Latvia Department of Archaeology).
- Fig. 2. Thin section photomicrographs (photo by V. Visocka, crossed polarizers).
- Fig. 3. The ratio of max. grain size and its volume in clay matrix (y – volume, %; x – max. grain size, mm).
- Fig. 4. The results of molecular analysis of the absorbed residues by GC-MS (y – relative abundance; x – retention time, minutes). 1; 9 – Diterpene; 2 – Two component contamination – methyl dehydroabietic acid and unknown; 3 – Dehydroabietic acid; 4 – Abietic acid; 5–6 – Alkanol (?); 7 – 7-oxodehydroabietic acid; 8 – 7-oxodehydroabietic acid methyl ester.

Table. Data of the petrographically analysed samples.

DZELZS IEGUVE NO PURVA RŪDAS: 2016. GADA ARHEOLOĢISKĀ EKSPERIMENTA REZULTĀTI PIEJŪRAS BRĪVDABAS MUZEJĀ UN TĀ PRIEKŠVĒSTURE

Armands Vijups

Dr. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte, asociētais profesors, Ventspils muzejs, direktora vietnieks – vadošais pētnieks.
Zinātniskās intereses: vēsturisko laiku arheoloģija, Kurzemes aizvēsture un arheoloģija.

Rakstā aplūkots dzelzs ieguvei no purva rūdas veltīts eksperiments, kas 2016. gada augustā notika Piejūras brīvdabas muzejā Ventspilī, kā arī šī eksperimenta priekšvēsture – 2003. un 2010. gadā notikušie mēģinājumi veikt dzelzs ieguvi, izmantojot plūsmas krāsns replikas. Eksperimenta pamatmērķis bija izprast dzelzs redukcijas procesā izmantoto izejvielu – māla, dzelzs rūdas, ogļu – savstarpējās mijiedarbības specifiskos praktiskos aspektus, nepieciešamo tehnisko aktivitāšu kārtību un īpatnības Latvijas apstākļos, izmantojot Latvijā iegūtos izejmateriālus. Eksperiments noritēja Latvijas–Norvēģijas pētnieciskā projekta “Tehnoloģiju pārnese minerālo resursu izmantošanā senākos laikos” ietvaros, tā sagatavošanā un norisē būtiska loma bija projektā iesaistīto norvēģu pētnieku iestrādēm praktiskā dzelzs ieguves procesa rekonstruēšanā.

Atslēgas vārdi: eksperimentālā arheoloģija, dzelzs ieguve aizvēsturē, purva rūda – limonīts, Piejūras brīvdabas muzejs.

IEVADS

Dzelzs ieguves no purva rūdas aizvēsturiskajiem un arheoloģiskajiem aspektiem Latvijas arheoloģijas historiogrāfijā pievērsta pamatoti liela uzmanība – gandrīz katrā dzelzs laikmetu plašāk aplūkojošā publikācijā šiem jautājumiem veltīta lielāka vai

mazāka vieta,¹ visai bieži raksturojot arī paša procesa tehniskos un ķīmiskos faktoros. Hrestomātiski plašāku uzmanību izpelnījusās galvenokārt Spietiņu apmetnes un Asotes pilskalna dzelzs ieguves krāsnis,² lai gan kopumā šobrīd pētītas vairāk nekā 20 šāda rakstura arheoloģiskās liecības.³ Izvērstākus pētījumus par dzelzs ieguvi no purva rūdas Latvijas teritorijā līdz šim veicis metālu tehnoloģiju speciālists Aleksis Anteins (1915–2002). Viņa pētījumos lakoniski aprakstītā dzelzs ieguves procesa gaita⁴ plaši izmantota arī vēlākajās publikācijās Latvijā, kurās pieskaras šim jautājumam. A. Anteina sniegtajā aprakstā norādīts, ka pūsmas procesa šahtveida krāsni vispirms izkarsēja, tajā sadedzinot kokogles, tad iebēra jaunu kokogļu devu kopā ar apdedzinātu purva rūdu un nepieciešamajiem kušņiem, šahtas virspusi aizmūrēja, atstājot vidū nelielu caurumu gāzu izplūšanai, un gaisu ar plēšām pievadīja caur krāsns apakšējā daļā izveidotu atveri, kura reizē kalpoja sārņu izvadišanai (gaisu reizēm mēdza pievadīt arī caur sānu atveri). Kokoglēm sadegot, temperatūra paaugstinājās līdz 1350–1450 °C. Dzelzs sāk reducēties no apdedzinātās rūdas jau 450–500 °C temperatūrā, bet process visintensīvāk norit tad, ja temperatūra ir augstāka. 900 °C temperatūra ir pietiekama, lai dzelzs oksīds varētu labi reducēties un tā iegūtu dzelzi, kura, sametīnīties mikstas un sīkstas pikas veidā, deva dzelzs kricu – jēldzelzi. Procesā beigās krāsns virsdaļu nojauc un ar knaiblēm izvilka kricu, tā iegūstot izejmateriālu dažādiem izstrādājumiem. Savā plašajā pētījumā A. Anteins pieskaras arī purva rūdas, kuriņāmā un sārņu atradumu raksturojumam saistībā ar pūsmas procesa krāsnīm.⁵

Skaidrais un salīdzinoši vienkāršais procesa apraksts līdzās eksperimentālās arheoloģijas straujajai attīstībai 20. gs. beigās – 21. gs. sākumā stimulēja vēlmi mēģināt atkārtot dzelzs laikmeta beigu posma dzelzs ieguves procesu arī mūsdienās. Šādi mēģinājumi pirmo reizi 2003. un 2006. gadā notika Ventpils muzeja struktūrvienībā – Piejūras brīvdabas muzejā, parādot, ka teorētiskais procesa apraksts visai maz atspoguļo senās dzelzs ieguves sarežģītos praktiskos aspektus. Abās eksperimenta reizēs dzelzs

krica netika iegūta. Jāatzīmē, ka dzelzs ieguves procesa rekonstrukcija dažādās sarežģītības pakāpēs, izvirzot dažādus sasniežamos mērķus, kopš 20. gs. vidus ir salīdzinoši populāra eksperimentālās arheoloģijas joma,⁶ līdz ar to Piejūras brīvdabas muzejā notikušais eksperiments nav uzlūkojams par unikālu Eiropas kontekstā, taču vienlaikus tas ir pirmais šāds mēģinājums Latvijas arheoloģijas praksē.

2015. gadā, uzsākot īstenot Latvijas–Norvēģijas pētniecisko projektu “Tehnoloģiju pārnese minerālo resursu izmantošanā senākos laikos”, kurā līdzdarbojās Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes, LU Latvijas vēstures institūta un Oslo Universitātes Kultūrvēstures muzeja arheologi un vēsturnieki, kā viena no projekta specifiskajām aktivitātēm tika iezīmēta dzelzs ieguves no purva rūdas procesa rekonstrukcija. Eksperimenta uzdevumu klāstā neietilpa autentisku repliku izmantošana, tā pamatvirzība bija mēģinājums izprast šim procesam nepieciešamo izejvielu un materiālu specifiku un sekmīgu dzelzs redukcijas procesu nodrošinošo rīcību īpatnības. Tā pamatmērķis bija izprast dzelzs redukcijas procesā izmantoto komponentu – māla, dzelzs rūdas, ogļu un gaisa – savstarpējās mijiedarbības specifiskos praktiskos aspektus, nepieciešamo tehnisko aktivitāšu kārtību un īpatnības Latvijas apstākļos, procesa atveidē izmantojot līdz šim iegūtās arheoloģiskās liecības un vietējos materiālus gan krāsns replikas veidošanā, gan arī redukcijas procesa izejmateriālu pielietojumā.

Eksperimenta sagatavošanā būtiskas bija gan norvēģu kolēģu ilggadējās iestrādes dzelzs ieguves arheoloģisko liecību izpētē Norvēģijā, gan arī praktiskā pieredze šādu eksperimentu veikšanā un senā dzelzs ieguves procesa rekonstrukciju regulārā demonstrācijā, gan arī iespēja veikt purva rūdas, iegūtās jēldzelzs un sārņu ķīmiskās analīzes. 2015. gada 27. septembrī – 3. oktobrī Latvijas Universitātes arheologu un vēsturnieku grupai⁷ studiju brauciena ietvaros, kura laikā tika apmeklētas arheoloģiskās dzelzs ieguves vietas, bija iespēja iepazīties ar dzelzs ieguves procesa rekonstrukcijas specifiku Dokflejas (*Dokkfløy*)

demonstrācijas centrā, kurā rekonstruēta vēlā dzelzs laikmeta – viduslaiku dzelzs ieguves krāsns. Šī pieredze ļāva apzināt gan atsevišķus nozīmīgus kopīgus tehnoloģiskos procesa norises aspektus (rūdas smalcināšana un apdedzināšana, gaisa pievades ar plēšām intensitāte, procesa norises ilgums u.c.), gan arī atšķirīgās iezīmes (purva rūdas un krāšņu konstrukciju, kurās plaši izmantots akmens, specifiku). Eksperimenta norises sagatavošanā un iepriekšējo mēģinājumu neprecizitāšu un kļūdu apzināšanā nozīmīgas bija arī norvēģu kolēģu atziņas un pēdējo desmitgažu laikā Skandināvijā veiktie pētījumi seno dzelzs ieguves tehnoloģiju jomā, kā arī līdzīga rakstura eksperimenti.⁸ Būtiskas bija arī norvēģu kolēģu prof. Jena Jensena un Toma Haraldsena norādes par krāsns uzbūves tehniskajām detaļām. Dzelzs rūdas ieguves eksperiments Piejūras brīvdabas muzejā tika veikts 2016. gada 13. augustā, tā sagatavošana (plūsmas krāsns izbūve, aizsargojuma uzcelšana, nepieciešamo izejmateriālu (ogles, dzelzs rūda) sagatavošana tika uzsākta jau 7. augustā.

2003. GADA DZELZS IEGUVES EKSPERIMENTS

Lai izprastu 2016. gada eksperimenta nozīmi, nepieciešams pieskarties tā priekšvēsturei. Pirmo reizi dzelzs redukcijas procesu Piejūras brīvdabas muzejā tika mēģināts rekonstruēt 2003. gada vasarā, lielā mērā iedvesmojoties no iepriekšējā – 2002. gadā Valda Bērziņa un Baibas Dumpes šeit veiktā neolīta māla trauku darināšanas un ekspluatācijas sekmīgā un informatīvi bagātīgā eksperimenta. Iepazīstoties ar dzelzs redukcijas procesa vispārējo raksturojumu un tobrīd pieejamo literatūru par šīs jomas arheoloģisko eksperimentu rezultātiem,⁹ kā arī izmantojot Latvijas arheoloģiskā materiāla ziņas, tika nolemts uzbūvēt vēlā dzelzs laikmeta redukcijas krāsni un, izmantojot vietējo purva rūdu, veikt dzelzs ieguves procesu.

Par pamatu krāsns replikai tikai izmantotas Asotes pilskalnā 1951. gada arheoloģiskajos izrakumos atsegtās 10. gs. krāsns

(A Nr. 22) liecības.¹⁰ Asotes pilskalna krāsns izvēli noteica apstākļi, ka līdzšinējās Latvijas arheoloģiskās pētniecības gaitā šis krāsns paliekas bija saglabājušās salīdzinoši vispilnīgāk. Vienlaikus jāatzīmē, ka saglabājušās liecības sniedz ziņas tikai par krāsns apakšējās daļas uzbūvi, līdz ar to jēdziens “replika” attiecināms tikai uz krāsns pamatveidolu, kas pamatots tās apakšējās daļas tuvināti precīzā atveidē un loģiskos secinājumos par nepieciešamo krāsns konstrukcijas augstumu. Eksperimenta gaitā īpaša uzmanība tika veltīta krāsns konstrukcijai, tās masivitātei un viengabalainībai. Krāsns korpusa izbūvei tika izmantots keramiķu māls tā mitrā substancē, daļai māla, kas bija paredzēts šahatas iekšpuses “oderēšanai”, karstumizturības paaugstināšanas nolūkos (Latvijas māla kušanas temperatūra atkarībā no tā sastāva svārstās 1000–1100 grādu robežās, kas ir tuva un atsevišķos gadījumos pat zemāka par redukcijas procesā atsevišķās krāsns vietās sasniedzamo temperatūru) tika piejaukti izdedzinātu laukakmeņu zvirgzdi. Atbilstoši izrakumos atsegtajai Asotes krāsns apakšdaļai jaunās krāsns sienas tika veidotas 30 cm biezumā, šādu biezumu ievērojot visā konusveida krāsns stāva augstumā. Krāsns stāvs tika izbūvēts 75 cm augstumā no pamatnes, kuru veidoja ar mālu apziests akmens pamats, ap pamatnes perimetru tika izveidotas trīs ap 0,3 m³ ietilpīgas sārņu noteces bedres. Krāsns tika žāvēta divas nedēļas pirms redukcijas procesa eksperimenta uzsākšanas, uzsākot redukcijas procesu, tā tika apmēram pusstundu uzkaršeta ar malku.

Gaisa padeves kanāls, kura pievadu līdz plēšām nodrošināja metāla caurule, tika veidots līdzās sārņu noteces atverei. Gaisa padevi krāsniņ nodrošināja vieglas konstrukcijas jaundarinātas plēšas, kā kurināmais materiāls šajā un arī turpmākajās reizēs tika izmantotas rūpnieciski ražotas kokogles, tās papildus neapstrādājot. Kokogles, atšķirībā no vēlākajiem eksperimentiem, krāsns šahtā tika iebērtas jau aizdedzinātas.

Jau 2003. gada eksperimenta laikā iezīmējās pamatizejvielas – purva rūdas – sagādes grūtības. Apsekojot Sārņates (Užavas pag.) apkārtni, kura kā potenciāla purva rūdas atradne tika

atzīmēta 20. gs. 30. gados,¹¹ pietiekami intensīvi dzelzs oksīda iekrāsotas formācijas netika konstatētas. Veicot apsekojumus citās Ventspils novada vietās, par piemērotākajām tika atzītas Ziru pagasta Sembu māju tuvumā ap 30 cm dziļumā konstatētās formācijas ar vizuāli noteiktu šķietami augstu dzelzs oksīda saturu. Precīzākas šī materiāla analīzes netika veiktas, pieņemot, ka salīdzinoši stingrā izrakto veidojumu struktūra un intensīvais tumšbrūnais krāsojums liecina par augstu dzelzs oksīda saturu.

2003. gada 30. augustā, izmantojot neapdedzinātu izejmateriālu (Sembas “dzelzs rūdu” apdedzinot, tā saira smalkā smilšveida konsistencē, kas pēdējo eksperimentu uzkrātās informācijas gaismā liecina par ļoti zemu Fe_2O_3 saturu), aptuveni astoņu stundu eksperiments beidzās bez rezultātiem, iegūstot vien nelielus nemagnētiskus sārņu–sakusumu fragmentus. Neveiksmē tobrīd tika vainotas vieglās konstrukcijas plēšas, kas salūza pēc aptuveni 4 stundu ekspluatācijas un kuru labošana radīja pārtraukumu. Atkārtojot eksperimentu tā paša gada 25. oktobrī un izmantojot 20. gs. pirmās puses kalēja smēdes plēšas, rezultāts līdzīgi bija negatīvs. Abu nesekmīgo mēģinājumu rezultāti netika publicēti, un informācija par tiem bija pieejama tikai plašsaziņas līdzekļos.¹²

2010. GADA DZELZS IEGUVES EKSPERIMENTS

Uzkrājoties informācijai par dzelzs redukcijas procesa konstrukcijas pieredzi citās valstīs, tika secināts, ka līdztekus nepietiekamai gaisa padevei būtiska loma ir arī purva rūdas kā pamatizejmateriāla kvalitātei un tās priekšapstrādei – apdedzināšanai.¹³ 2010. gadā, veicot atkārtotu eksperimentu muzejā, tika izmantota podnieka Eināra Dumpja sagādātā purva rūda no Madonas novada Ļaudonas pagasta. Šajā reizē krāsns konstruktīvajai uzbūvei un tās izžāvēšanai tika pievērsta pakārtota uzmanība. Krāsns tika būvēta nedaudz augstāka (tās stāva augstums no pamatnes 80 cm), ar ievērojami plānākām sienām

(līdz 15–20 cm) un plašāku sārņu izvada kanālu, krāsns mālam netika pievienoti zvirgzdi. Lielāka uzmanība tika pievērsta purva rūdas priekšapstrādes procesam un intensīvai vienmērīgas gaisa plūsmas nodrošināšanai. Iegūtā purva rūda tika mazgāta un apdedzināta atklātā ugunskurā, lielākie rūdas gabali pēc apdedzināšanas tika atlasīti un sajaukti ar kokoglēm. Līdzīgi kā 2003. gadā, lai izslēgtu laikietilpīgo kokogļu izdedzināšanas jeb ieguves procesu, eksperimenta paātrināšanai tika izmantotas rūpnieciski ražotas kokogles.

2010. gada 10. augustā notikušajā eksperimentā kušanas uzlabošanai rūdas–ogļu maisījumam nelielos daudzumos (ap 2–5%) tika pievienots arī kaļķakmens. Eksperimenta gaitā tika izmantots ap 19 kg rūdas un 22,5 kg kokogļu, gaisa plūsma tika nodrošināta ar nelielām plēšām, bet, konstatējot plūsmas nepietiekamību, tika pieslēgta elektriska gaisa padeve. Temperatūra krāsns vidusdaļā tika mērīta ar keramikas apdedzināšanas kontrolei lietojamo termometru, un, spriežot pēc tā rādītājiem, temperatūra vidēji bija pietiekama sekmīgam redukcijas procesam.¹⁴ Eksperimenta gaitā krāsns sienā izveidojās liela plaīsa, kas, iespējams, ietekmēja temperatūras samazināšanos eksperimenta beigu posmā. Piecas stundas ilgušā eksperimenta rezultāts bija negatīvs – “atverot” krāsni, tika iegūti nelieli sārņu fragmenti un lielāks daudzums magnētisku sīkdaļu, kas acīmredzot bija nereducējusies apdedzinātā purva rūda.

2016. GADA DZELZS IEGUVES EKSPERIMENTS

Viens no dzelzs ieguves eksperimenta norises papildus aspektiem saistījās ar pamatizejvielas – purva rūdas ar pietiekami augstu Fe_2O_3 – atrašanas grūtībām. 2016. gada pirmajā pusē, sākotnēji par mērķi izvirzot eksperimentā izmantot vietējā reģionā iegūto pamatizejmateriālu, Ziemeļkurzemē tika apsektas vairākas eventuālās vietas, kurās, spriežot pēc ārējām pazīmēm (t.s. purva rāvas tuvējās ūdenskrātuvēs) vai vietējo iedzīvotāju ziņām, bija iespējams iegūt purva rūdu (Sārnate, Dundaga, Puze, Ēdole,

Jūrkalne). Tumši brūns, no pamatzemes atšķirīgas cietības slānis visos gadījumos atsedzās 0,30–0,50 m dziļumā. Paraugi analizēm tika ņemti sešās vietās, no tiem tikai divos gadījumos – Ēdoles un Jūrkalnes pagastā dzelzs oksīda procentuālais daudzums atbilda tiem nosacījumiem, kas izvirzāmi kvalitatīvam pamatizējamajam materiālam redukcijas procesā.¹⁵ Eventuāli lielākas cerības piemērotas purva rūdas ieguvei saistījās ar Puzes pilskalna tuvumā atklātās dzelzs ieguves vietas apsekošanu – uzkalna, kura augšējā daļā tika konstatētas dzelzs ieguves liecības (sārņi, krāsns paliekas), pakājē atradās mitra un strautam tuva vieta. Dzelzs ieguves vietas 2016. gada arheoloģiskās izpētes laikā (vad. A. Vijups) šeit kā potenciālā seno izejvielu iegūšanas vietā tika mēģināts iegūt purva rūdu. Tomēr paņemtajos paraugos dzelzs sastāvs bija tikai 32%.¹⁶ Tādējādi saskaņā ar iegūtajiem rezultātiem lielākā daļa analīzei iesniegto paraugu bija uzskatāmi par oršteinu, nevis purva rūdu. Ņemot vērā to, ka Ēdoles paraugs, kurā vienīgajā bija konstatēts pietiekami augsts Fe_2O_3 sastāvs, nenodrošināja nepieciešamo rūdas daudzumu, tika izmantota no 2010. gada eksperimenta saglabātā rūda no Madonas novada Ļaudonas pagasta. Līdz ar to interesants šķiet jautājums: kādas pazīmes tika ņemtas vērā senatnē, sekmīgi apzinot dzelzs iegūšanai nepieciešamo izejvielu?

Balstoties atziņā, ka ogļu ķīmiskais sastāvs radikāli nemainās atkarībā no to izdedzināšanas veida, tāpat kā iepriekš, arī šai reizē tika izmantotas rūpnieciski ražotas lapukoku ogles.

2016. gada 13. augusta eksperimentu veica pieredzējušais norvēģu dzelzs ieguves speciālists Toms Haraldsens (*Haraldsen*), projekta eksperti Armands Vijups, Bernts Rundbergets (*Rundberget*), Ingars Merkestēls Gundersens (*Gundersen*), Jans Henings Larsens (*Larsen*), Mārcis Kalniņš un iepriekšējo gadu (2003, 2010) eksperimentu “veterāns” vēsturnieks Ernests Sviklis. Eksperimenta beigu posmā tajā piedalījās arī Asaru dzelzs manufaktūras arheoloģiskās izpētes dalībnieku grupa.

Līdzīgi kā iepriekš, 2016. gadā krāsns konstrukcijas izveidei par paraugu tika ņemta Asotes pilskalna 10. gs. krāsns, tās šahtas

pamatā novietots bāzes akmens un perimetru 20–30 cm augstumā veidojot no dūres lieluma laukakmeņu riņķa, kas nosegt ar mālu kārtu. Krāsns pamatdaļas izbūve tika veikta nedēļu pirms redukcijas eksperimenta uzsākšanas (06.–07.08.2016.). Krāsns stāva izveidei tika izmantots ar smiltīm liesināts māls (smilšu piejaukums tika pievienots 20% apmērā). Veidošanai izmantotais sausais māls bija iegūts Auces novada Lielauces pagastā.¹⁷ Šahtas atvere lejasdaļā veidota 27 cm diametrā (Asotes pilskalna krāsnij – 30 cm), augšdaļā – 24 cm diametrā, kopējais sākotnējais krāsns augstums no pamatnes – 95 cm. Eksperimenta gaitā krāsns stāvs pēc Toma Haraldsena ierosinājuma, balstoties uz empīriskās pieredzes viņa iepriekš veiktajos eksperimentos, kā arī ar mērķi nodrošināt optimālu vilkmi tika pagarināts vēl par 20–25 cm, kopējam augstumam no pamatnes sasniedzot 1,20 m, bet šahtas dziļumam – 95 cm (1. att.).

Gaisa plūsmas pievadei tika izmantotas 20. gs. pirmās puses kalēja plēšas, būtiskā atšķirība no iepriekšējiem eksperimentiem bija plēšas sprauslas novietojums 0,5–1 cm atstatumā no krāsns stāvā veidotās atveres gaisa pievadei.

Eksperimenta uzsākšanai tika apdedzināti 20 kg purva rūdas ar augstu Fe_2O_3 saturu (80%), pēc apdedzināšanas iegūstot 16,5 kg izejmateriāla, no kuriem eksperimentā tika izmantoti 9,5 kg (2. att.). Atšķirībā no 2010. gada, kad tika atlasīti lielākie apdedzinātās rūdas gabali, šoreiz apdedzinātā rūda tika sasmalcināta līdz 0,5–1 cm lieliem graudiem. Ap 4–5 cm lielos gabalos tika sasmalcinātas arī rūpnieciski ražotās kokogles, atdalot iegūtos gabalus no ogļu smalknes. Pirms redukcijas procesa uzsākšanas krāsns tika 1,5 stundas uzkaršēta, šahtas apakšējā daļā veidota sasmalcinātu sārņu un ogļu pamatne jeb spilvens, pēc tā izveides nodrošinot pamatnes augstumu līdz gaisa atveres spraugai 10 cm augstumā.

Pēc krāsns uzkaršēšanas (3. att.) un iekurināšanas tajā tika iebērts apdedzinātās rūdas un kokogļu maisījums proporcijās 1: 1 un nodrošināta gaisa pievade ar plēšām (4. att.). Kopējais šī procesa norises ilgums bija 6,3 stundas, regulāri papildinot

1. att. Dzelzs redukcijas krāsns stāva koriģēšana (paaugstināšana) pirms eksperimenta uzsākšanas, E. Sviklis un T. Haraldsens.

A. Vijupa foto

2. att. Purva rūda pirms apdedzināšanas un apdedzināšanā izmantotā dzelzs pamatne. A. Vijupa foto

3. att. Krāsns žāvēšana pirms eksperimenta uzsākšanas, A. Vijups, E. Sviklis, B. Rundbergets, T. Haraldsens. L. Palmas foto

4. att. Dzelzs rūdas un ogļu maisījuma papildināšana eksperimenta procesa gaitā. A. Vijupa foto

izdegušo masu ar jaunām maisījuma porcijām. Procesā gaitā zināmas problēmas radīja etnogrāfisko plēšu (20. gs. pirmā puse – vidus) tehniskais stāvoklis, nespējot sekmīgi izturēt ilgstošo slodzi un vairākās vietās pārplīstot ādai. Eksperimenta nobeiguma fāzē tika konstatēta nepietiekama gaisa plūsmas pievade šahtas aktīvajai zonai un nolemts eksperimentu beigt. “Atverot” krāsni sārņu izplūdes atveres rajonā (5. att.), tika konstatēti uz plūstamības robežas esoši sārņi un lielāks daudzums neizdeguša (neizreaģējuša) rūdas/ogļu maisījuma no šahtas augšējās daļas, kā arī zināms daudzums (ap 200 g) nelielu dzelzs kricas jeb jēldzelzs fragmentu (6. att.), kurus bija iespējams kalt.

Līdz ar to bija iespējams konstatēt, ka eksperiments noritējis veiksmīgi tikai daļēji – lai gan pirmo reizi šādu eksperimentu gaitā Latvijas teritorijā iegūta krica jeb jēldzelzs, vienlaicīgi netika sasniegts pilnībā pozitīvs rezultāts – lielākas, ap 1 kg viengabalainas kricas iegūšana. Apsekojot krāsns šahtu pēc atvēršanas, tika konstatēts, ka procesa gaitā, kūstot mālam, būtiski sašaurinājusies (aizplūdusi ar izkusušo mālu, kuram “pielipušas” dzelzs rūdas un sārņu daļiņas) gaisa pievades atvere krāsns stāvā, kas

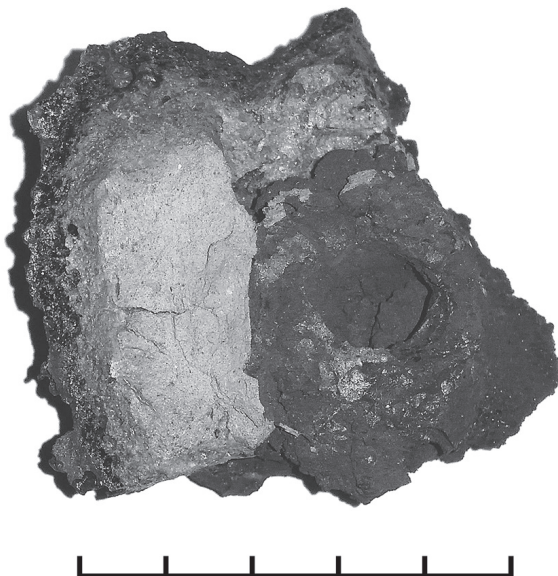

5. att. Krāsns atvēršana eksperimenta beigu posmā,
T. Haraldsens. *L. Palmas foto*

6. att. Jēldzelzs fragments pēc izņemšanas no krāsns.
L. Palmas foto

7. att. Gaisa plūsmas atvere ar apkusuma un sārņu aplikumu pēdām.
A. Vijūpa foto

varēja būt arī viens no būtiskākajiem faktoriem, kuri ietekmēja eksperimenta rezultātu (7. att.).

Redukcijas rezultātā iegūtajā jēldzelzī dzelzs sastāvs svārstījās 53,2%–61,6% robežās.¹⁸ Jāatzīmē, ka dzelzs sastāvs bija augsts arī analizētajos sārņu paraugos – 37,2%–40,2%, kas netieši liecina, ka eksperimenta pārtraukšanas brīdī dzelzs redukcijas process nebija realizējies pilnībā. Iegūtos jēldzelzs fragmentus bija iespējams kalt, tādējādi apliecinot pietiekami kvalitatīvas un tālākā metālapstrādē izmantojamas dzelzs iegūšanu.

SECINĀJUMI

1. Dzelzs redukcijas sekmīga norise, izmantojot vēlā dzelzs laikmeta tehnoloģijas, balstās uz virkni empīriskā pieredzē sākotu tehnisku sīkdetaļu un procesa norišu rūpīgu ievērošanu, kas nodrošina jēldzelzs veiksmīgu iegūvi. Šī procesa gaitā nepieciešams ievērot krāsns konstruktīvā risinājuma specifiku, ņemot

vērā krāsns šahtas apakšējās un augšējās daļas diametra attiecības, gaisa padeves sprauslas novietojumu attiecībā pret šahtas lejasdaļu, krāsns šahtas augstumu u.c.

2. Būtiska nozīme ir krāsns uzbūvē izmantotajam mālam, kura sastāvam acīmredzot jābūt tādām, kas nodrošina pēc iespējas augstāku termoizturību. Māla kušana ietekmē gaisa padevi, kā arī redukcijas procesus un dzelzs ieguves beigu posmā var būtiski ietekmēt rezultātu.

3. Sekmīgam redukcijas procesa risinājumam nepieciešamas kvalitatīvas gaisa padeves plēšas, kas spēj nodrošināt vienmērīgas intensitātes ilgstošu gaisa padevi eksperimenta gaitā.

4. Redukcijas sekmīgu norisi nodrošina ne tikai atbilstoša pamatizejviela – purva rūda ar augstu Fe_2O_3 saturu (ne zemāku par 60%), bet arī atbilstoša tās priekšapstrāde, kā arī rūdas daļiņu un ogļu izmēri, kas mijiedarbojās procesa gaitā.

5. Pamatizejvielas – purva rūdas apzināšana Ziemeļkurzemē aktualizēja jautājumu par tās kvalitatīvu resursu pieejamības ierobežoto raksturu un par vizuāli konstatējamām pazīmēm (purva rāvas pazīme? veģetācijas īpatnības? citas pazīmes?), kas senatnē ļāva lokalizēt piemērotas purva rūdas atradnes.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Latvijas PSRS arheoloģija* (1974). Rīga: Zinātne, 124., 253.–255. lpp.; *Latvijas senākā vēsture. 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g.* (2001). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 201.–202., 328.–329. lpp.; Andris Šnē (2002). *Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās*. Rīga: Neputns, 149.–150. lpp.; u.c.
- ² Sk., piemēram: Jolanta Daiga (1964). Dzelzs ieguves krāsnis Sēlpils Spietiņu apmetnē. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*, VI. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 23.–36. lpp.; Elvira Shnore (1957). *Asotskoe gorodishche*. Rīga: Izdatel'stvo Akademii nauk Latviiskoi SSR, s. 15–16; Elvira Šnore (1957). Asotes pilskalna krāsnis. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*, I. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 5.–14. lpp.; Māris Atgāzis (1994). Par Jaunlīves apmetni un tajā atklāto dzelzs ieguves krāsni. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*, XVI. Rīga: Zinātne, 82.–90. lpp.
- ³ Aleksis Anteins (1976). *Melnais metāls Latvijā*. Rīga: Zinātne, 75. lpp.
- ⁴ Turpat, 74. lpp.; Aleksis Anteins (1960). Dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija senajā Latvijā (līdz 13. gs.).

- No: *Arheoloģija un etnogrāfija*, II. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 3.–60. lpp.; Aleksis Anteins (1959). *Zheleznye i stal'nye izdeliia drevnei Latvii*. V kn.: *Iz istorii tekhniki Latviiskoi SSR*. Rīga: Izdatel'stvo Akademii nauk Latviiskoi SSR, s. 5–32.
- ⁵ Anteins. *Melnais metāls Latvijā*, 70.–79. lpp.
- ⁶ Dzelzs ieguves eksperimentiem veltīta plaša literatūra, to teorētiskai un praktiskai apguvei tiek piedāvāti arī atsevišķi studiju kursi, sk.: <http://www.warehamforge.ca/TRAINING/ironsmelt.html>; <https://exarc.net/issue-2013-1/mm/fourth-iron-smelting-camp-hungary> u.c. Par Igaunijas eksperimentālās arheoloģijas iestrādēm šajā jomā sk.: Aivar Kriiska, Tõnis Mägi, Jüri Peets (1991). Neues in der Exerimentalarchäologie. *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised*, 40 (4), pp. 402–407.
- ⁷ Studiju ekskursijā no Latvijas pētnieciskajām iestādēm piedalījās projektā iesaistītie pētnieki Dita Auziņa, Andrejs Vasks, Andris Šnē, Mārīte Jakovļeva, Armands Vijups, Viktorija Bebre, Rūdolfis Brūzis un Inga Doniņa.
- ⁸ Jan Henning Larsen, Bernt Rundberget (2009). Raw Materials, Iron Extraction and Settlement in South-East Norway 200 BC–AD 1150. In: *Vitark. Acta Archaeologica Nidrosiensia*, 7. Trondheim, pp. 38–50; Bernt Rundberget (2006). Perspektivet påjærnproduksjon i Gråfjellorådet. In: *META*, 2. Lund, pp. 15–32; Axel Mjærum, Jan Henning Larsen (2014). Jernvinna i Setesdal. In: *Spor i Setesdalsjord*. Tvedestrand: Bokbyen Forlag, pp. 101–159; Jan Henning Larsen, Bernt Rundberget (2014). Iron Bloomery in South and Central Norway, 300 BC–500 AD. In: *Early Iron in Europe*. Montagnac: Éditions Monique Mergoil, pp. 241–247 (Monographies instrumentum, 50).
- ⁹ Kriiska, Mägi, Peets. Neues in der Exerimentalarchäologie, pp. 402–407; Jonas Navasaitis (2003). *Lietuviška geležis*. Kaunas: Technologija, 147 p.
- ¹⁰ Šnore. Asotes pilskalna krāsnis, 16.–19. lpp.; Shnore. *Asotskoe gorodishche*, s. 96–103.
- ¹¹ Oto Mellis (1938). Limonīta atradnes Latvijā. No: *Ģeogrāfiskie raksti*, 6, 103.–122. lpp.
- ¹² Ieva Rupenheite (2003). Latvijas eksperimentālās arheoloģijas globālā sasilšana, sk. <http://www.ventspils.lv/> [Ieva Rupenheite] (2003). Vēl viens mēģinājums Piejūras brīvdabas muzejā iegūt dzelzi pēc “sentēvu metodēm”, sk. <http://www.ventspils.lv/>; abas publikācijas digitālā vidē nav saglabājušās.
- ¹³ Navasaitis. *Lietuviška geležis*, pp. 31–43, 45–74, 146.
- ¹⁴ Eksperimenta sākumposmā temperatūra pakāpeniski tika paaugstināta no 600–700 °C līdz 900–100 °C, beigu posmā pēdējās 1,5 stundās sasniedzot 1200–1250 °C.
- ¹⁵ Veicot iesniegto paraugu analīzi Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātē, tikai vienā – Kuldīgas novada Ēdoles pagasta Ēdoles centrā atrastajā paraugā tika konstatēts sekmīgai dzelzs redukcijai nepieciešami augsts dzelzs oksīda sastāvs – 88,2%, Ventspils novada Ziru pagasta Sembu paraugā dzelzs oksīda sastāvs bija tikai 7,5%, Užavas pagasta Lapiņu paraugā – 3,3%, Kuldīgas novada Ēdoles pagasta Mežarāju paraugā – 12,8%.
- ¹⁶ Analīzes rezultāti iegūti Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātē.

- ¹⁷ Sausā māla pulverveida konsistenci pārdošanai nodrošināja SIA *Ceplis*, tā ķīmiskais sastāvs (%): SiO_2 – 45,67; Al_2O_3 – 12,27; Fe_2O_3 – 5,34; TiO_2 – 0,67; CaO – 11,6; MgO – 4,87; CO_2 – 11,22; $\text{K}_2\text{O} + \text{Na}_2\text{O}$ – 4,56, mālam raksturīga zema kūstamības temperatūra un ugunsizturība – 1150–1180 °C.
- ¹⁸ Eksperimenta gaitā iegūto trīs jēldzelzs paraugu analīze veikta Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātē, paraugu sastāvā dzelzs veidoja 53,2%, 58% un 61,6%, pārējā sastāva vidū dominējot SiO_2 – 13,84%, 9,11% un 7,44%. Dzelzs procentuālais sastāvs precizēts, izmantojot A. Anteina piedāvāto aprēķina proporciju, sk.: Anteins. *Melnais metāls Latvijā*, 70.–76. lpp.

IRON PRODUCTION FROM BOG ORE: RESULTS OF AN ARCHAEOLOGICAL EXPERIMENT AT THE SEASIDE OPEN-AIR MUSEUM IN 2016 AND THE LEAD-UP TO IT

Armands Vijups

Dr. hist., Associated Professor at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia; Deputy Director – Chief Researcher of the Ventspils Museum.

Scientific interests: archaeology of historical times, prehistory and archaeology of Kurzeme.

The article focuses on an experiment of iron production from bog ore which took place in August 2016 at the Seaside Open-Air Museum in Ventspils as well as on the background of this experiment – attempts of iron production conducted in 2003 and 2010 using replica iron smelting furnaces. The main goal of the experiment was to clear up the specific practical aspects of mutual interrelation between the raw materials used in the iron reduction process – clay, iron ore, charcoal, as well as the required sequence of technical activities and peculiarities under Latvia's conditions using raw materials obtained in Latvia. The experiment was undertaken within the frame of the Latvian–Norwegian research project “Technology transfer in the processing of mineral resources in earlier times”, and in its preparation and procedure an essential part was played by previously made work by the Norwegian researchers involved in the experiment of reconstruction of the practical iron production process.

Key words: experimental archaeology, iron production in prehistoric times, bog ore – limonite, Seaside Open-Air Museum.

Summary

In 2015, when work began on the Latvian–Norwegian research project “Technology transfer in the processing of mineral resources in earlier times”, collaboration between archaeologists and historians from the Faculty of History and Philosophy and the Institute of Latvian History, University of Latvia, and the University of Oslo Museum of Cultural History, in the reconstruction of the process of iron production from bog ore was identified as one of the specific activities to be carried out within the project.

The experiment was undertaken at the Seaside Open-Air Museum in Ventspils on 13 August 2016. The replica iron smelting furnace was based on information recovered in the course of excavation of the lower part of a 10th-century smelting furnace on Asote Hill-Fort. Placed at the foot of the furnace shaft was a basal stone, and the perimeter of the foundation, up to a height of 20–30 cm, consisted of a circle of fist-sized erratic stones, covered with a layer of clay. The lower part of the furnace was built a week before the reduction experiment began, using clay tempered with sand (20% addition of sand). The opening of the shaft was 27 cm in diameter in the lower part and 24 cm in diameter in the upper part, the total initial height of the furnace reaching 95 cm from the base. In the course of the experiment the height of the furnace was increased by another 20–25 cm, giving a total height from the base of 1.20 m, the shaft having a depth of 95 cm (Fig. 1). Draft was provided by a blacksmith's bellows dating from the first half of the 20th century, the nozzle of the bellows being placed 0.5–1 cm from an air inlet in the furnace wall. The temperature was gauged visually.

In the course of the experiment 20 kg of bog ore with a high Fe_2O_3 content (80%) was roasted, giving 16.5 kg of raw material, of which 9.5 kg was used in the experiment (Fig. 2). Before the reduction process the furnace was heated for 1.5 hours. At the base of the shaft a bed of comminuted slag and charcoal was created, raising the height of the base up to the level of an air opening at a height of 10 cm.

After heating of the furnace (Fig. 3) and lighting, it was charged with a mix of roasted ore and charcoal at a proportion of 1:1, providing draft from the bellows (Fig. 4). The total duration of this process was 6.3 hours,

the burned mass being regularly supplemented with new portions of the mix. In the closing phase of the experiment insufficient airflow to the active zone of the shaft was observed, and it was decided that the experiment would be terminated. When the furnace was 'opened' in the area of the slag-tapping opening (Fig. 5), almost fluid slag was observed, along with a considerable quantity of unburned (not reacted) ore/charcoal mix from the upper part of the shaft, and a certain quantity (c. 200 g) of small fragments of iron bloom (Fig. 6), which could be forged. Inspection of the furnace shaft after opening showed that in the course of the process molten clay had significantly narrowed the air inlet in the furnace shaft (it had become blocked with molten clay, 'stuck' to which were particles of iron ore and slag), and this may have been one of the most significant factors affecting the outcome of the experiment (Fig. 7).

In order to understand the specific character of the iron reduction process, the article also includes a comprehensive analysis of similar experiments conducted at the Seaside Open-Air Museum in 2003 and 2010, assessing the reasons why these failed.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* Correction (heightening) of the iron reduction furnace before the commencement of the experiment, E. Sviklis and T. Haraldsens. Photo by A. Vijups
- Fig. 2.* Bog ore before roasting and the iron base used in this process. Photo by A. Vijups
- Fig. 3.* Heating of the furnace before the start of the experiment, A. Vijups, E. Sviklis, B. Rundbergets, T. Haraldsens. Photo by L. Palma
- Fig. 4.* Supplementing the mix of iron ore and charcoal during the course of experiment. Photo by A. Vijups
- Fig. 5.* Opening of the furnace at the final stage of the experiment, T. Haraldsens. Photo by L. Palma.
- Fig. 6.* Fragment of iron bloom after taking out from the furnace. Photo by L. Palma
- Fig. 8.* Shaft opening with traces of almost fluid slag and molten clay. Photo by A. Vijups

LATVIEŠU PIEDALĪŠANĀS 1909. GADA 19. MARTA RĪGAS PILSĒTAS DOMES VĒLĒŠANĀS 1905. GADA REVOLŪCIJAS KONTEKSTĀ

Inna Gīle

Mg. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta zinātniskā asistente.
Zinātniskā tēma: 20. gs. Latvijas vēsture, militārās medicīnas vēsture.

Rakstā aplūkota 1909. gada 19. marta Rīgas pilsētas domes vēlēšanu norise un latviešu dalība vēlēšanās. Šīs Rīgas pilsētas domes vēlēšanas bija pirmās vēlēšanas pēc 1905. gada revolūcijas, kas satricināja Krievijas impēriju un būtiski pasliktināja vācbaltiešu un latviešu attiecības. 1909. gada Rīgas pilsētas domes vēlēšanu detalizēta analīze liecina par iespējamo revolūcijas ietekmi uz latviešu politisko partiju taktiku pilsētas pārvaldes priekšvēlēšanu kampaņā. Minētās ietekmes izpēte ir raksta mērķis.

Atslēgas vārdi: pilsētiesību attīstība Krievijas impērijā, tiesības, Rīgas pilsētas dome, vēlēšanas, vēlēšanu saraksts.

19. gs. otrajā pusē iezīmējās būtiskas pārmaiņas Krievijas impērijas rietumu daļā. Industrializācijas un urbanizācijas ietekmē Baltijas guberņas strauji attīstījās un kļuva par vienu no attīstītākajiem reģioniem visā impērijā. Rīgas, Liepājas, Rēveles (Tallinas) un citām Baltijas guberņu ostām bija liela nozīme Krievijas impērijas ārējā tirdzniecībā. Dzelzceļu attīstība nodrošināja satiksmi ar tuvākiem un tālākiem impērijas reģioniem un Eiropu, tādēļ Baltijas guberņu pilsētās strauji uzplauka rūpniecība, tirdzniecība un palielinājās iedzīvotāju skaits.¹

Vidzemes guberņas administratīvais centrs Rīga, līdzās tādām pilsētām kā Pēterburga, Maskava, Varšava ierindojās Krievijas impērijas lielāko pilsētu vidū. 19. gs. otrajā pusē Rīga bija arī

gubernatoru un pēc karastāvokļa ieviešanas 1905. gada novembra beigās arī pagaidu ģenerālgubernatora rezidence un administratīvais centrs. Rīgas uzplaukumu veicināja gan iekšējie (ģeogrāfiskais stāvoklis, mūru nojaukšana un pilsētas paplašināšanās, Rīgas Politehnikuma dibināšana 1862. gadā – inženieru, arhitektu u.c. speciālistu sagatavošana), gan ārējie (infrastruktūras attīstība, impērijas īstenotās ekonomiskās, administratīvās un tiesiskās reformas) faktori.²

Tā, piemēram, vairākas nozīmīgas pārmaiņas Rīgas saimnieciskajā dzīvē ieviesa 1866. gada 4. jūlija likums par brīvu iespēju nodarboties ar amatniecību. Šo likumu pieņēma kopā ar vairākām citām ekonomiskām reformām – likvidēja valsts kredītmopolu un atļāva dibināt privātbankas ar mērķi veicināt kapitāla uzkrāšanos impērijā, jo ekonomisko attīstību kavēja kapitāla trūkums, kuru centās labot, ieviešot minētās reformas un nodrošinot stabilu rubļa kursu, tādā veidā sekmējot ārzemju kapitāla pieplūdumu.³

Minētais likums atļāva kļūt par amatniekiem un strādāt ārpus cunftēm neatkarīgi no reliģiskās piederības un kārtas. Galvenais, kas bija jāievēro, – attiecīgo nodokļu samaksa. Šis likums izraisīja neapmierinātību cunftu pārstāvjos, bet atvieglāja cunftēs neiesaistīto personu saimniecisko darbību.⁴ Pieņemtā likuma rezultātā uzlabojās ekonomiskie rādītāji un palielinājās turīgo nevācu, tajā skaitā latviešu, iedzīvotāju slānis un līdz ar to arī iespēja piedalīties pilsētas domes vēlēšanās, kuru kritērijs bija mantas cenzs un nodokļu parādu neesamība. Šādos apstākļos arvien lielāku politisku un ekonomisku ietekmi ieguva citas nacionalitātes, īpaši latvieši, arī krievi.

Šajā sakarā jāpievērš uzmanība arī starpetniskajam un sociālajam klimatam Rīgā. 1900. gadā pilsētā bija apmēram 314 800 iedzīvotāju, un līdz pat Pirmajam pasaules karam šis skaitlis tikai palielinājās, sasniedzot gandrīz pusmiljonu.⁵ Rīga bija pazīstama kā daudz nacionāla pilsēta – galvenās grupas bija vācbaltieši, latvieši un krievi, bet 19. gs. beigās tām pievienojās arī lietuvieši un poļi, kuri, tāpat kā latviešu zemnieki, pēc dzimtbūšanas atceļā-

nas 1861. gadā no perifērijas plūda uz centriem – pilsētām labāku darba un dzīves apstākļu meklējumos. Rezultātā 1913. gadā no visiem Rīgas iedzīvotājiem latvieši bija 41,3%, vācbaltieši – 13,5%, baltkrievi un lielkrievi kopā veidoja 19,5%, poļi – 9,3%, lietuvieši – 6,9%, ebreji – 6,6%, igauņi – 1,8%, bet pārējie – 1,1%.⁶

Dažādo tautību pārstāvji privāto un sabiedrisko dzīvi (baznīcas, teātri, biedrības, apdrošināšanas sabiedrības utt.) visbiežāk pavadīja savas etniskās grupas ietvaros. Tam bija vairāki iemesli, piemēram, tas, ka pastāvēja tendence iedzīvotājiem, kuri ieplūda no perifērijas, pilsētās tuvināties ar sev līdzīgiem, kuri prata vienu valodu un apmeklēja vienu un to pašu reliģisko iestādi. Šie un citi aspekti kavēja dažādo Rīgas iedzīvotāju integrāciju un veicināja nacionālo grupu nošķirtību.⁷

Rīgas politiskās, saimnieciskās un kultūras dzīves noteicēji līdz Pirmajam pasaules karam bija vācbaltieši, kuri bija samērā konservatīvi. 19. gs. otrajā pusē, kad sākās rusifikācija, administratīvās un tiesu reformas, jūtami pasliktinājās attiecības starp vācbaltiešiem un centrālo varu. Šis pārmaiņas satricināja vācbaltiešu dominanti pilsētā, kuri uzskatīja, ka noteicēju tiesības Rīgā viennozīmīgi pieder vāciešiem, tomēr citu iedzīvotāju starpā mazinājās to agrākais prestižs.⁸ Īpaši izteikti tas bija ar latviešiem, kuri 19. gs. otrajā pusē nostiprināja savu pašapziņu. Rīga izvirzījās par latviešu nacionālās kustības centru, ko veicināja arī 1868. gadā dibinātā Rīgas Latviešu biedrība (RLB). Uzplaukstot rūpniecībai, pieauga turīgo, līdz ar to arī balsstiesīgo latviešu īpatsvars, kuri vēlējas piedalīties gan sabiedriskajā, gan pilsētas pārvaldes dzīves veidošanā, nostiprinot latviešu ietekmi pilsētā.⁹

19. gs. domes vēlēšanās bija raksturīga nacionālo principu izvirzīšanās priekšplānā, bet 20. gs. rezultātus nereti noteica arī ekonomiskās intereses, jo dalība domes vēlēšanās bija ne tikai pašapliedzināšanās iespēja, bet ar domes palīdzību varēja tikt pie labi atalgotiem amatiem dažādās iestādēs ar tiesībām uz pensiju un blakus nodarbošanos. Kā nerakstīts likums bija tas, ka

domnieki bieži saņēma pilsētas pasūtījumus bez konkursa, tāpat domniekiem bija izdevīgāki piedāvājumi iegādāties apbūves gabalus pilsētā, ietekmēt budžeta sadali, privātīpašuma nodokļu aplikumu, noteikt labiekārtošanas darbu secību pilsētā – visi šie kritēriji veicināja izdevīgus saimnieciskās darbības apstākļus. Vislielākā cīņa par vietām domē notika latviešu un vācbaltiešu starpā, kuri sašķēlās divās daļās – konservatīvajos un liberāļos, kur katrai grupai pieslējās daļa inteligences.¹⁰

AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS

Pētījuma izstrādē uzmanība pievērsta gan literatūrai, gan publicētajiem un nepublicētajiem avotiem. Rīgas pilsētas valdes fondā¹¹ glabājas dokumenti, kuri saistīti ar vēlēšanu norisi un rezultātiem (vēlēšanu noteikumi, balsu skaitīšanas dokumenti utt.). Vidzemes guberņas Pilsētu lietu komisijas fondā¹² atrodami gubernatora ziņojumi Iekšlietu ministrijai par domes vēlēšanu gaitu, kas ļauj izprast, kā vēlēšanas raksturo guberņas augstākā vara.

Pētījumā izmantots arī Rīgas pilsētas domes 1909. gada vēlēšanu saraksts.¹³ Darbā salīdzināti vairāki¹⁴ publicētie vēlēšanu saraksti, viens no sarakstiem¹⁵ papildināts ar vēlēšanu skaitu un tajā veiktas dažādas atzīmes un labojumi, kas liek domāt, ka šis ir labotais vēlēšanu saraksts, pēc kura izdeva saraksta papildinājumu. Vēlēšanu saraksta izpēte ļāva izprast, pēc kādiem principiem tas sastādīts, kādi kritēriji ņemti vērā, sastādot sarakstu, kam piederējušas balsstiesības.

Nozīmīgs avots temata izpētē bija tā laika prese, kura ļauj izsekot latviešu šķelšanās iemesliem un savstarpējām nesaskaņām. *Rīgas Avīzēs*¹⁶ publicējās konservatīvi noskaņotie latvieši, īpaši daudz publicējās šīs avīzes izdevējs un viens no grupas līderiem F. Veinbergs. Nozīmīgākie latviešu opozīcijas (liberālās) laikraksti bija *Zemkopis*,¹⁷ *Dzimtenes Vēstnesis*,¹⁸ *Jaunā Dienas Lapa*.¹⁹ Vācieši savukārt publicējās tādos laikrakstos kā, piemēram, *Düna Zeitung*.²⁰

Literatūrā visplašāk jautājumu par Rīgas pilsētas domes vēlēšanām aplūkojusi Dzidra Ozoliņa²¹ un Jānis Krastiņš.²² Diemžēl šie pētījumi ir piesātināti gan ar padomju ideoloģiju, gan attiecīgu terminoloģiju, jo tapuši padomju periodā. Tomēr, neskatoties uz trūkumiem, atsedzot šo uzslāņojumu, darbi ir vērtīgi temata izpētē, jo tajos izmantota plaša avotu bāze.

Rīgas pilsētas domes vēlēšanu tematam uzmanība pievērsta arī Valda Bērziņa sastādītajā darbā.²³ Šis pētījums ir bez padomju perioda uzslāņojuma, un tā mērķis ir radīt priekšstatu par Latvijas pilsētu domju vēlēšanām 19.–20. gadsimta mijā Latvijā kopumā, līdz ar to arī šajā darbā skatīta kopaina. Līdzīgas ziņas par Rīgu sniedz Ilonas Celmiņas sastādītais darbs *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*.²⁴ Šajos darbos nav detalizēti izskaidrota vēlēšanu norise.

Voldemāra Kalniņa pētījums²⁵ vērtīgs ar to, ka sniedz ieskatu Baltijas guberņu tiesībās 19.–20. gadsimtā, bet starpetniskā un sociālā klimata raksturošanai izmantots Kristīnes Volfartes un Ervīna Oberlendera sastādītais darbs²⁶ par Rīgas daudz nacionālo seju.

RĪGAS PILSĒTAS DOMES VĒLĒŠANAS 19.–20. GS. MIJĀ

Vācbaltiešu privilēģijas Baltijas guberņās saglabājās līdz 19. gs. otrajai pusei, kad tika uzsākas pārvaldes un tiesu reformas,²⁷ lai nostiprinātu Krievijas impērijas varu šajā, līdz tam laikam diezgan autonomajā reģionā. Impērijā pilsētu pašpārvaldes reformas sākās ar 1870. gada Krievijas pilsētu likumu, kurš noteica, ka pilsētu pašvaldības orgānus – pilsētas domi un valdi, kā arī pilsētas galvu ievēlē. Šo likumu attiecināja uz Baltijas guberņām tikai ar 1877. gada 26. marta likumu par Krievijas impērijas 1870. gada pilsētu likuma piemērošanu Baltijas guberņām.²⁸ Pēc šī nolikuma piemērošanas Rīgas rātei atvēlēja vairs tikai tiesas funkcijas, bet pēc 1889. gada 9. jūlija likuma par tiesu reformu Baltijas guberņās pilsētas rāti likvidēja pavisam.²⁹

Pēc šīm reformām Baltijas guberņu pilsētu domes ievēlēja pilsētas vēlētajū sapulce, kurā piedalījās rūpnieki, tirgotāji, namīpašnieki, brīvo profesiju pārstāvji u.c. Dome ievēlēja pilsētas valdi, kura savukārt ievēlēja pilsētas galvu. Ar 1870. gada Krievijas pilsētu likumu bija noteikts, ka vēlēšanu tiesības pieder Krievijas impērijas pavalstniekiem – vīriešiem, kuri sasnieguši 25 gadu vecumu un kuriem pilsētas teritorijā pieder nekustamais īpašums, par kuru tiek maksāts pilsētas nodoklis. Sievietes un civilo pilngadību (21 gads) nesasniegušos pašvaldību vēlēšanās pārstāvēja pilnvarotie. Vēlēšanu tiesības piešķīra tikai tiešo nodokļu maksātājiem, bet atņēma tiem, kuri nebija samaksājuši nodokļus. Vēlēšanās nepiedalījās guberņas administrācija un vietējās policijas ierēdņi, lai parādītu neitralitāti.³⁰

Tiesības vēlēt bija gan fiziskām, gan juridiskām personām, piemēram, tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu īpašniekiem, valsts un sabiedriskajām iestādēm, biedrībām, baznīcām utt. Līdz ar to vienai personai varēja piederēt arī vairākas balsis. Piemēram, sabiedrības *Minerālūdens iestāde* Vērmanes dārzā³¹ īpašnieks Aleksandrs Verners 1909. gada vēlēšanās kā juridiska persona varēja balsot divas reizes – pirmo reizi kā šīs iestādes īpašnieks ar vēlētajā numuru 661 (izsniegta rūpniecības zīmes IV kategorija) un otro reizi kā uzņēmuma *Kniep & Verner*³² (izsniegta tirdzniecības zīmes I kategorija), kurš atradās Elizabetes ielā 33, īpašnieks ar vēlētajā numuru 1724.³³

Jānorāda, ka izsniegtajām tirdzniecības zīmēm, kas deva tirdzniecības tiesības pēc 1898. gada 8. jūnija Valsts rūpniecības nodokļu likuma un 1899. gada 7. marta Iekšlietu ministrijas cirkulāra Nr. 9, nebija nozīmes domes vēlēšanās. Šis noteikums neattiecās uz tiem tirdzniecības un rūpniecības veikalēm, kuri maksāja ne mazāk kā 50 rubļu pamatnodokli un 7 rubļu un 50 kapeiku pilsētas nodokli, tātad vēlēšanās drīkstēja piedalīties tirdzniecības zīmju I vai II kategorijas atļaujas un rūpniecības zīmju I–V kategorijas atļaujas saņēmēji.³⁴

Jāatzīmē arī, ka vienas ēkas līdzīpašniekiem pēc 1882. gada 11. jūnija pilsētu likuma 24. panta 2. daļas³⁵ bija tikai viena balss,

tādēļ vēlētāju sarakstā visi vienas ēkas līdzīpašnieki nosaukti zem viena numura un savienoti ar apaļajām iekavām (tas attiecās arī uz veikalu līdzīpašniekiem, kuri savukārt savienoti ar kvadrātiekaivām), kā rezultātā kopējais nododamo balsu skaits bija mazāks par vēlētāju skaitu.³⁶ 1909. gadā Rīgā pavisam dzīvoja 433 600 cilvēki, kas nozīmē to, ka vēlēšanu tiesības bija tikai apmēram 1% rīdzinieku.³⁷ Šādi ierobežojumi noteica to, ka vēlēšanu tiesības piederēja turīgiem pilsētas iedzīvotājiem, un viņu intereses saimnieciskajā ziņā bija līdzīgas.³⁸

Saskaņā ar 1870. gada Krievijas pilsētu likumu vēlētāji iedalījās trīs kategorijās – klasēs. Vēlētāju kategoriju noteica pēc maksāto nodokļu lieluma (jāatzīmē, ka 1878. gada vēlēšanās visās trīs klasēs dominēja vācieši). Pirmajā klasē ietilpa daži desmiti vēlētāju, un tie bija lielie īpašnieki. Otrajā klasē ietilpa vidēji turīgi īpašnieki – šīs klases vēlētāju skaits mērāms simtos. Vislielākā bija trešā klase, kurā ietilpa sīkīpašnieki. Katra vēlētāju kategorija saskaņā ar 1870. gada Krievijas pilsētu likumu ievēlēja 24, bet visas kopā 72 domniekus. 1892. gada Krievijas pilsētu nolikums domnieku skaitu palielināja līdz 80 un reglamentēja domes sēžu skaitu – no 4 līdz 24 kārtējām sēdēm gadā (sēžu saraksts bija jāiesniedz gubernatoram par nākamo gadu uz priekšu), bet ārkārtas sēdes drīkstēja sasaukt tikai ar gubernatora īpašu atļauju.³⁹

Kopumā arī pēc 1877. gada 26. marta likuma par Krievijas impērijas 1870. gada pilsētu likuma piemērošanu Baltijas guberņām noteicošo vairākumu pilsētas domē saglabāja vācbaltieši, kaut gan viņu pozīcijas vairs nebija tik drošas un turpmāk arvien vairāk vajadzēja rēķināties ar citu nacionalitāšu, īpaši latviešu un krievu, pieaugošo ietekmi un vēlmi darboties pilsētas pārvaldē. Jānorāda, ka Krievijas impērijas iekšpolitikas centieni ierobežot vācbaltiešu privileģēto stāvokli Baltijā netieši veicināja un pat labvēlīgi ietekmēja latviešu un citu nacionalitāšu politisko darbību.

Svarīgi atzīmēt, ka 19. gs. beigās impērijas vadība sāka arī ierobežot Baltijas guberņu pilsētu pārvaldes. 1892. gada 11. maijā

pilsētu nolikums⁴⁰ pilsētas pārvaldības funkcijas minimalizēja līdz saimnieciskās darbības jomai un palielināja pārraudzības orgānu tiesības pilsētas pārvaldības orgānu formēšanā un darbības kontrolē. Nozīmīgākos pilsētas domes lēmumus no šī brīža apstiprināja gubernators vai impērijas vadība. Gubernātas pilsētu lietu pārvaldei bija tiesības atcelt jaunievēlēto pilsētas domi vai arī pieprasīt atsevišķu kadru nomaiņu, bet gubernatoram bija tiesības izlemt, vai atļaut pildīt amata pienākumus galvenajām amatpersonām – pilsētas galvai, kuru apstiprināja iekšlietu ministrs, un valdes locekļiem. Gubernatoram bija arī tiesības apstiprināt domes lēmumus. Šim nolikumam vācbaltieši vairs īsti nepretojās, jo bija jau samierinājušies ar Rīgas iekļaušanu Krievijas impērijas pilsētu tiesību sistēmā.⁴¹

1892. gada 11. maija pilsētu nolikums arī paaugstināja mantas cenzu vēlētājiem un no vēlētāju vidus izslēdza siktirgotājus, nelielos namīpašniekus, amatniekus u.c. Ar šo likumu palielinājās vācu uzņēmēju ietekme Rīgas vācbaltiešu politiskajā elitē, un 20. gs. sākumā amatus pilsētas pārvaldē ieņēma arī vācieši no citām Vidzemes un Kurzemes gubernātas pilsētām un apgabaliem.⁴² Krogu īpašnieki zaudēja vēlēšanu tiesības, bet ebreju pārstāvjus pilsētu domēs izvēlējās gubernātas administrācija – katrai Krievijas impērijas pilsētai bija atsevišķs, Iekšlietu ministrijas noteikts pārstāvju skaits no mantas cenza prasībām atbilstošajiem attiecīgās pilsētas ebrejiem.⁴³ Faktiski nolikums samazināja nevācu pretendentu skaitu domes vēlēšanās un nostiprināja vāciešu pozīcijas. Visticamāk, tādēļ uz laiku samazinājās vēlētāju, īpaši nevāciešu, interese par vēlēšanām.⁴⁴

20. gs. sākumā notika izmaiņas vēlētāju aktivitātē, jo bija palielinājies jaunajiem kritērijiem atbilstošo balsstiesīgo skaits. Vēlētāji kļuva aktīvāki, arī presē vēlēšanas bija plašāk atainotas. No 20. gs. sākuma līdz Pirmajam pasaules karam pavisam notika četras Rīgas pilsētas domes vēlēšanas – 1901., 1905., 1909. un 1913. gadā. 1901. gada vēlēšanās vēlētāju aktivitāte bija pieaugusi apmēram uz pusi – no 30,9% līdz 61,4% balsstiesīgo, salīdzinot ar iepriekšējām vēlēšanām.⁴⁵ Tieši pirms Pirmā pasaules kara

latvieši bija kļuvuši par lielāko vēlētajū grupu, un no 8 domnieku vietām 1901. gadā latviešu skaits domē pieauga līdz 23 vietām 1913. gadā, bet vācbaltiešu skaits samazinājās attiecīgi no 62 līdz 41 vietai. Šeit gan jāatzīmē, ka, kaut arī no 1877. līdz 1913. gadam vācbaltiešu (no 42,8% līdz 13,5%) un krievu (no 25,1% līdz 19,5%) īpatsvars pilsētnieku vidū bija samazinājies, bet latviešu pieaudzis gandrīz uz pusi (no 23,5% līdz 41,3%), pilsētas domnieku vairākums līdz 1909. gadam bija tieši vācieši.⁴⁶

Interesantas ir arī kandidātu skaita izmaiņas – 19. gs. 90. gados bija apmēram 100 kandidāti, bet 20. gs. sākumā – apmēram 180 kandidāti (1901. gadā – 177; 1905. gadā – 184). Jebkuras nacionālās grupas izredzes vēlēšanās noteica trīs galvenie faktori: saimnieciskās pozīcijas, politiskā pieredze, vēlētajū vispārējā aktivitāte. Protams, pastāvēja arī citi apstākļi, kuri ietekmēja vēlēšanu rezultātus, piemēram, vadošo personu autoritāte u.c.⁴⁷ Tāpat neizpalika 1905. gada revolūcijas ietekme uz domes vēlēšanām. Ja 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā krievu vēlētajū savas balsis labprātāk atdeva par latviešu–krievu sarakstu, tad pēc revolūcijas – par vācbaltiešiem. Tas saistīts ar latviešu lielajām nacionālajām ambīcijām, kuras 1905. gadā ieguva arī revolucionāru raksturu. Turīgie krievu vēlētajū labprātāk nodeva balsis par prognozējamu pilsētas pārvaldi, pat ja tā bija vāciska.⁴⁸

GATAVOŠANĀS 1909. GADA RĪGAS PILSĒTAS DOMES VĒLĒŠANĀM

Domes vēlēšanas var iedalīt vairākos posmos. Pirmais posms sākās jau iepriekšējā gadā ar vēlētajū saraksta sastādīšanu, publicēšanu un koriģēšanu. Paralēli tam notika domnieku vietu kandidātu izziņošana un priekšvēlēšanu kampaņa, kura ilga līdz pat pašām vēlēšanām. Pēc tam notika gatavošanās vēlēšanu sapulcei un tās norise, balsu skaitīšana un rezultātu paziņošana.

Rīgas pilsētas domes 1909. gada vēlētajū saraksts⁴⁹ iespiests 1908. gadā Vilhelma Ferdinanda Hekera tipogrāfijā Rīgā, Palejas

ielā 3.⁵⁰ Saraksts sastādīts krievu alfabēta secībā. Tā kā katrā vēlēšanu gadā vēlētajus sarakstā iekļāva vai izslēdza no tā, tad katru reizi vēlētajiem bija atšķirīgi numuri. Par vēlētajiem sniegtas šādas ziņas: vārds, uzvārds, sievietēm minēts arī pirmsprecību uzvārds, tēvvards (ja zināms), adrese, cenza iemesls. Vēlētāju adreses pārņemtas no 1908. gadā izdotās Ādolfa Rihtera Rīgas adrešu⁵¹ grāmatas.⁵²

Pirmās kaislības uzjundīja tieši vēlētāju saraksta sastādīšana. Salīdzinot 1909. gada vēlētāju sarakstu ar iepriekšējo gadu sarakstiem, redzams, ka vēlētāju skaits audzis – 1905. gada sarakstā bija iekļauti 4047 vēlētāji,⁵³ bet 1909. gada sarakstā pēc papildināšanas jau bija 4223 vēlētāji. Sarakstu publicēja trīs mēnešus pirms vēlēšanām, un dome saņēma simtiem iebildumu par neprecizitātēm un nepilnībām. Koriģētajā sarakstā bija iekļauti vēl 492 vēlētāji, kuri atbilda kritērijiem.⁵⁴

Pēc vēlēšanu saraksta sastādīšanas izplatīja paziņojumu krievu, vācu un latviešu valodā par vēlēšanu kārtību, kurā bija izskaidrots, kam pieder balsstiesības, kā notiek balsošana, kā pareizi aizpildīt un iesniegt vēlēšanu zīmes, kā pēc vēlēšanām notiek balsu skaitīšana un rezultātu paziņošana. Paziņojumā bija teikts, ka ievēlēs 80 domniekus un 16 domnieku vietniekus, tātad kopā 96 cilvēkus – balsu skaits noteica to, vai kandidāts kļūst par domnieku vai domnieku vietnieku, šī iemesla dēļ katrs vēlētājs savā balsošanas zīmē drīkstēja norādīt ne vairāk kā 96 kandidātus.⁵⁵ Katra vēlētāju klase ievēlēja 32 cilvēkus.

Trīs nedēļas pirms vēlēšanām tiem, kuru adreses bija zināmas, pa pastu nosūtīja ieejas apliecību, balsošanas zīmes sastādīšanas blanku, pilsētas valdes apzīmogotu konvertu, kurā bija paredzēts ievietot balsošanas zīmi, un vienu eksemplāru ar nosacījumiem par vēlēšanu kārtību, ko nozaudēšanas vai nesaņemšanas gadījumā varēja saņemt sākot ar 26. februāri līdz pat vēlēšanu dienai pilsētas valdē, kura izgatavoja šos dokumentus, vai vēlēšanu dienā speciāli šim nolūkam paredzētā telpā vēlēšanu iecirknī. Jāatzīmē, ka tikai sākot ar 1909. gadu izsniedza šo dokumentu dublikātus, iepriekš nozaudēšanas gadījumā vēlētājus

pie vēlēšanām nepielaida. Vēlēšanu rīkotājiem bija tiesības pārbaudīt personas identitāti, ja radās kādas aizdomas par tās tiesībām vēlēties.⁵⁶

Priekšvēlēšanu kaislības. Rīgas pilsētas pašvaldība un tās īstenotā politika veidoja pilsētas dzīvi un tieši ietekmēja plašu iedzīvotāju slāņu dzīves apstākļus, tādēļ dalība 1909. gada 19. marta pilsētas domes vēlēšanās bija tik nozīmīga. To, ka latvieši uz šīm vēlēšanām lika lielas cerības, apliecina fakts, ka, lai palielinātu latviešu vēlētajū skaitu un līdz ar to arī latviešu kandidātu iespējas uzvarēt vēlēšanās, dažādas latviešu bankas, kases un kredītiestādes izsniedza aizdevumus, lai vēlētajī nomaksātu pilsētai nodokļus vai iegūtu īpašuma tiesības, lai atbilstu vēlētajū cenzam un varētu piedalīties vēlēšanās.⁵⁷

Vislabāk priekšvēlēšanu kampaņu ataino prese, jo ar tās starpniecību kandidāti varēja uzrunāt lielāku sabiedrības daļu. Vidzemes gubernators Nikolajs Zvegincevs norādīja, ka liela loma priekšvēlēšanu cīņā bijusi tieši vācu, latviešu un krievu prese. Vietējā prese plaši atspoguļoja priekšvēlēšanu cīņu un aicināja piedalīties vēlēšanās – pārliecināties, vai vēlētajī atbilst cenzam, samaksāti nodokļi utt. Presē parādījās raksti,⁵⁸ kuros no dažādiem aspektiem raksturota iepriekšējās pilsētas domes darbība. Ar preses starpniecību dažādas grupas organizēja priekšvēlēšanu sapulces un ziņoja par to norisi.

Vislielākā priekšvēlēšanu cīņa notika starp vācbaltiešiem un latviešiem, kuriem pieslējās citu nacionālo grupu pārstāvji. Uzreiz jānorāda, ka latviešu kandidātu starpā nebija vienprātības un notika šķelšanās. Latviešu konservatīvo spārnu pārstāvēja sabiedriskie darbinieki, kuri bija cieši saistīti ar Rīgas Latviešu biedrību, spilgtākās personības – advokāts un žurnālists Frīdrihs Veinbergs, advokāts Andrejs Krastkalns un advokāts, RLB priekšnieks Frīdrihs Grosvalds.

F. Veinbergu var raksturot kā galēji labēju politiķi, kurš aktīvi atbalstīja impērijas varu un iestājās pret kreisām kustībām. Arī RLB F. Veinbergs distancējās no revolucionāriem, norādot, ka revolucionāri šajā biedrībā nebija un tie šo nacionālo centru

ignorēja.⁵⁹ Šī latviešu politiskā grupa vienojās ar vācu un krievu pārstāvjiem, izveidojot kopīgu Apvienoto lielpilsoņu bloku, kas vēlēšanās stājās pretī t.s. Progresīvajam blokam, kura sastāvā bija latviešu opozīcija (liberālā grupa) un krievu, lietuviešu un citu mazākumtautību vēlētaji. Šī daļa savukārt publicējās laikrakstos *Dzimtenes Vēstnesis, Latvija, Jaunā Dienas Lapa*.⁶⁰

Jau 1908. gada novembrī latviešu konservatīvā spārna pārstāvji (F. Veinbergs, A. Krastkalns un F. Grosvalds) noorganizēja Latviešu vēlētajū komiteju, kuras sastāvā bija tirgotāji, kredītiestāžu direktori, rūpnieki, namīpašnieki, ierēdņi un brīvo profesiju pārstāvji. Šī komiteja pieņēma lēmumus bez liberālās latviešu daļas dalības. 27. novembrī notika latviešu vēlētajū kopsapulce, kurai vajadzēja apstiprināt komitejas lēmumus. Sapulcē nenotika apspriešanās, bet tika izziņots, ka jau notikušas pārrunas ar vācbaltiešiem un rezultāts esot vienošanās par to, ka latvieši pēc vēlēšanām iegūtu 26 domnieku un 2 kandidātu vietas (latvieši sākumā vēlējās 27 domnieku un 5 kandidātu vietas, bet piekāpās), kā arī vienu vietu pilsētas valdē un vienu vietu pilsētas krājiskas pārvaldē. Pēc šīs vienošanās vācbaltiešiem joprojām būtu pārsvars – 42 domnieku vietas. Kompromiss faktiski nozīmēja, ka konservatīvi noskaņotā latviešu daļa sadarbojās ar vāciešiem un atzina esošo saimniekošanas politiku pilsētā.⁶¹

Šāda notikumu attīstība sacēla vētru. Pēc vēlēšanām F. Veinbergs izteicās, ka vāciešu–latviešu kompromisa idejai pretinieki bija gan vāciešu, gan latviešu aprindās, bet pretestība viņa uzskatus nemainīšot un, viņaprāt, laika gaitā šai idejai piekritēju skaits palielināsies. Neapmierinātā latviešu daļa nostājās opozīcijā un kritizēja šādu politiku, jo tā netika pieaicināta pārrunāt šādu jautājumu. Abas nometnes saprata, ka sašķelšanās divās daļās pasliktināja latviešu izredzes vēlēšanās, tomēr neviena nebija gatava piekāpties.⁶²

Opozīcija (liberāli noskaņotie latvieši, starp kuriem bija, piemēram, kadeti un pārsvarā vidējais latviešu slānis) laikrakstā *Dzimtenes Vēstnesis* rakstīja, ka pirms vēlēšanām valda “vecā vācu–latviešu nevienprātība, šķelšanās un ķildas”.⁶³ Latviešiem

jāiemācoties piekāpties kopēju interešu vārdā, nevis jāmeklē tikai personiskais labums. Šī grupa uzskatīja, ka līdzšinējais pilsētas pārvaldes saimnieciskais virziens bija attīstīt pilsētas centrālos rajonus, nevis nomales. Liberālā latviešu daļa nebija mierā ar konservatīvā spārna politiku un uzskatīja, ka tā ir politiski tuvredzīga, maldinājusi vēlētājus un piekāpusies, lai iegūtu sev labumu.⁶⁴

Tika norādīts, ka F. Veinbergs ir pret latviešu apvienošanos personisku interešu vārdā, un nosodīta viņa vēlme slēgt vienošanos ar vācbaltiešiem. Laikrakstā teikts: “Kompromiss būtu pieņemams vienīgi tad, ja latviešiem tiek atvēlēts nākamajā domē tik daudz vietas, ka, vienojoties ar cittautiešu (krievu) domniekiem, tie varētu iegūt, kaut arī nelielu balsu pārsvaru. Pretējā gadījumā kompromiss ar vācbaltiešiem nav pieņemams.”⁶⁵

Latviešu liberālā daļa F. Veinbergam nebija piedevusi viņa ieņemto pozīciju 1905. gada revolūcijas laikā, kā arī neveiksmīgo sadarbošanos 1909. gada vēlēšanās, un savstarpējas nesaskaņas un apvainojumi saglabājās, jo arī turpmākos gados opozīcijas laikrakstos varēja lasīt pārmetumus. Presē ar trāpīgiem vārdiem raksturots samilzušais konflikts. Bija teikts, ka šī lieta gājusi tik tālu, ka katra doma, ko F. Veinbergs izplatot, tāpēc vien tiek otrā pusē nicināta, ka to izplatot F. Veinbergs.⁶⁶

Vidzemes gubernators uzskatīja, ka Rīgas iedzīvotāji ar ļoti lielu interesi izturējās pret šīm vēlēšanām – katra grupa vēlējās īstenot savas nacionālās un ekonomiskās intereses. Jāatzīst, ka latviešu starpā pastāvēja nesaskaņas par to, kādu politiku nepieciešams īstenot, bet nevajadzētu domāt, kā to uzskatīja padomju laikos vēsturnieki Dz. Ozoliņa un J. Krastiņš, ka daļa latviešu ātri atteicās no savām nacionālajām idejām tikai personiskā labuma apmierināšanai. Jebkurā gadījumā visiem kandidātiem bija arī savas ambīcijas un vēlmes, kuras tie gribēja īstenot.⁶⁷

VĒLĒŠANU NORISE UN REZULTĀTI

Vēlēšanas sākās 19. martā pulksten astoņos no rīta Rīgas Lie-lās ģildes augšējā zālē un ilga līdz pulksten desmitiem vakarā. Pēc šī laika vēlētājus vairs neielaida vēlēšanu telpās un nobalsot varēja tikai tie, kuri vēl atradās zālē. Vēlēšanu kārtība bija šāda: vēlēšanas atklāja, nolasot dažādus ar vēlēšanām saistītus likumus un atrādot klātesošajiem vēlēšanu kasti, pēc tam kasti aizslēdza un aizzīmogoja ar priekšsēdētāja zīmogu, pie kura parakstījās priekšsēdētājs un tie no klātesošajiem vēlētājiem, kuri to vēlējās. No vēlētāju vidus izraudzījās 11 cilvēkus, kuri palīdzēja pārbaudīt personu tiesības balsot, pieņemt vēlēšanu biļetenus, kā arī uz-turēt kārtību.⁶⁸

Balsstiesīgie varēja ierasties vēlēšanu iecirknī ar aizpildītu vē-lēšanu zīmi vai to aizpildīt uz vietas. Tās personas, kurām bija vairākas balsis, balsošanas zīmes iesniedza katru atsevišķā kon-vertā. Vēlēšanu zīmēs nedrīkstēja būt nekādu labojumu un izka-sījumu. Šāds noteikums bija tādēļ, lai vēlāk, balsu skaitīšanas laikā, kāds tās neizlabotu. Tās zīmes, kuras nebija sastādītas pēc noteikumiem, uzskatīja par nederīgām. Pie vēlēšanu urnas balsu nodošanas brīdī varēja atrasties tikai viens vēlētājs un vēlēšanu sapulces priekšsēdētājs, kurš pārliecinājās par vēlētāja identitāti un, viņam klātesot, iemeta konvertu vēlēšanu kastē.⁶⁹

Vēlēšanu un balsu skaitīšanas dienā vēlēšanu telpās drīkstēja uzturēties tikai tie, kuriem bija speciāla ieejas apliecība. Tomēr, ja personas, kurām nebija vēlēšanu tiesību, gribēja atrasties vēlē-šanu norises vietā, tad tās pa atsevišķu ieeju visas dienas garumā ielaida vēlēšanu zāles galerijā, bet tikai tādā skaitā, cik galerijā bija vietas. Pēc balsu nodošanas kasti aizzīmogoja un klātesošie uz tās parakstījās.⁷⁰ Visas nozīmīgās norises reģistrēja vēlēšanu protokolā.⁷¹ Tajā teikts, ka 18 personas netika pielaistas pie bal-sošanas.

Aizzīmogotu vēlēšanu kasti un citus vēlēšanu materiālus at-stāja pa nakti speciāli norīkotu policijas ierēdņu uzraudzībā. Nā-kamajā dienā pulksten deviņos no rīta atklāja balsu skaitīšanas

sapulci, kurai oficiāli bija jānotiek ne vēlāk kā 24 stundas pēc vēlēšanu beigām. Pēc balsu skaitīšanas konvertus, balsošanas zīmes un skaitīšanas rezultātus sasēja saiņos un aizzīmogotus nodeva glabāšanā pilsētas valdei.⁷²

19. martā notikušajās vēlēšanās uzvarēja visi Apvienotā liel-pilsoņu bloka 96 kandidāti, ieskaitot 26 latviešus.⁷³ No visām nodotajām balsīm opozīcija saņēma tikai 23%.⁷⁴ Kopumā vēlētāji nodeva balsis par 193 kandidātiem, no kuriem 25 ieguva katrs tikai 1 balsi. Visvairāk – 2883 balsis ieguva vācbaltietis Teodors Vilhelms Bušs, bet par vienu balsi atpalika Kārlis Bernhards Celmiņš, kurš ieguva 2882 balsis.⁷⁵ Vācbaltieši vēlēšanās ieguva 54% (43 vietas) domnieku vietu, latvieši – 32% (26 vietas), krievi – 14% (11 vietas).⁷⁶

Kaut gan vācbaltieši bija vadībā pēc vietu skaita domē, tomēr ļoti labi redzams, ka tie savas pozīcijas lēnām zaudēja – no 56 vietām 1905. gadā līdz 43 vietām 1909. gadā (–13 vietas). Turpretim latvieši savas pozīcijas stiprināja – ja 1905. gadā viņiem domē bija tikai 12 vietas, tad 1909. gadā jau 26, kas ir vairāk nekā divas reizes (+14 vietas) vairāk, salīdzinot ar iepriekšējām vēlēšanām.⁷⁷ Kaut gan latvieši vēlēšanās bija sevi pieteikuši veiksmīgi, ko arī apstiprina vietu skaits, tomēr šķelšanās nenāca par labu. Vācbaltieši to veikli izmantoja, lai iegūtu sev izdevīgas pozīcijas.⁷⁸

Latviešu mīnuss bija politiskās pieredzes trūkums atšķirībā no vācbaltiešiem, tieši tādēļ, neskatoties uz 1909. gada vēlēšanu rezultātiem, vislielākie uzvarētāji bija tieši vācbaltieši, bet zaudētāji – latvieši. No pilsētas krājkases 8 direktoru vietām latvieši nedabūja pat vienu solīto. 1909. gada rudenī pārvēlēja trīs pilsētas valdes locekļus. Trīs latvieši – F. Veinbergs, uzņēmējs un arhitekts K. Pēkšēns, advokāts J. Reinfelds kandidēja uz vienu no šīm vietām, bet pārvēlēšanu rezultātā savos amatos palika iepriekšējie valdes locekļi. Konservatīvo spārnu pārstāvošajā *Rīgas Avīzē* bija publicēts F. Veinberga raksts, kurā teikts, ka nacionālā kompromisa ideju vācbaltieši patiesībā nemaz nav atbalstījuši, jo, lai tā būtu, tad pilsētas pašvaldībā jādalās ar amatiem, bet vācbaltieši

to nedarot. No raksta jūtams, ka konservatīvo spārnu pārstāvošie latvieši jutās apkrāpti, ko pilnībā pauž *Rīgas Avīzes* raksts, kas reizē ir kā taisnošanās par kompromisa idejas neīstenošanos dzīvē.⁷⁹ Tā kā vairākums domes pārstāvju bija vācbaltieši, tad, saprotams, viņiem bija lielāka ietekme lēmumu pieņemšanā un iespēja līdz nākošajām vēlēšanām netraucēti īstenot savu politiku.

Opozīcija nežēloja kompromisa idejas atbalstītājus, un presē īpaši bieži pēc vēlēšanām, bet arī vēlāk bija sastopami dzēlīgi raksti, kuros opozicionāri atgādināja par kompromisa idejas izgāšanos. Laikrakstā *Zemkopis* 1909. gada atskatā teikts, ka ievēlētie latvieši līdzpilsoņu intereses pārdevuši vācbaltiešiem un ka tie grasās iegūt savus atbalstītājus arī laukos zem dziesmu svētku izkārtnes. Īpaši aizrādīts uz F. Veinberga vēlmi ar šiem svētkiem *stutēt savu reakcionāro politiku*. Tāpat Veinbergs kritizēts par citiem RLB vadītiem pasākumiem un to *novešanu lejā* (jāatzīmē, ka F. Veinbergs bija RLB priekšnieks no 1871. līdz 1872. gadam un šajā laikā biedrība piedzīvoja panīkumu, daudzi biedri izstājās, jo nebija apmierināti ar F. Veinberga vadību).⁸⁰

Vācbaltieši laikrakstā vērsās pret F. Veinbergu, kuru, iespējams, pat izmantoja kā vāciešus saliedējošu faktoru, jo arī viņu starpā bija parādījusies nevienprātība un iespējamās šķelšanās pazīmes. Bija skaidri redzams, ka vācbaltieši tikai izmantojuši konservatīvi noskaņotos latviešus savu mērķu sasniegšanā un kompromisa idejas viņiem pēc vēlēšanām vairs nebija aktuālas.⁸¹ To apliecina arī F. Veinberga presē publicētajos rakstos izteiktie pārmetumi vāciešiem.

Tāpat *Rīgas Avīzēs* norādīts uz 1905. gada revolūcijas negatīvo ietekmi uz vēlēšanu rezultātiem. Proti, revolūcijas laikā vācbaltieši uzskatīja, ka jāsadarbojas ar mēreni noskaņotajiem latviešiem. Tomēr, kad revolūcija bija pagājusi, vācbaltiešiem mēreni noskaņotie latvieši nu jau šķita radikāli. 1909. gada vēlēšanu kompromiss esot vēl noslēgts uz revolūcijas laikā izaugušās kompromisa idejas. Iestāšanos par kompromisa ideju un pret revolucionāro un sociāldemokrātisko kustību pamatoja ar to, ka pēc revolūcijas vajadzēja aplūsināt vācbaltiešu un latviešu na-

cionālo cīņu, lai latvieši varētu veiksmīgi iesaistīties politikā, jo nostāšanās sociālistu un revolucionāru pusē nestu tikai zaudējumus.⁸²

Kaut gan vācbaltieši 1909. gada vēlēšanās uzvarēja ar sliktāku rezultātu nekā iepriekš, tomēr laikraksti nesniedz informāciju par to, ka vācbaltieši baidītos par savām apdraudētajām pozīcijām, un to, ka latvieši sāktu izkonkurēt vācbaltiešus vēlēšanās. Avīze *Düna Zeitung* rakstīja, ka vācbaltiešu skaita samazināšanās dēļ viņi zaudē savas pozīcijas vēlēšanās latviešiem Rīgā un tam pie vainas esot pārkrievošanas politika.⁸³ Šī iemesla dēļ vācbaltieši uzskatīja, ka vēlēšanās balsis jāskaita nevis pēc skaita, bet pēc garīgās un saimnieciskās spējas. Atbildes rakstā latviešu opozīcijas laikrakstā *Zemkopis* teikts, ka vācbaltiešiem tāda balsu skaitīšana nepalīdzētu, jo latvieši pēc garīgām un saimnieciskām spējām arī ieņemtu labas vietas.⁸⁴ Gubernators jauno domes sastāvu vērtēja kā mērenu vai pat labēju un nacionālajā ziņā vācisku, bet uzskatīja, ka pilsētas pārvalde nonākusi pieredzējušās rokās.⁸⁵

SECINĀJUMI

Palielinoties turīgo iedzīvotāju slānim, reizē palielinājās arī interese par Rīgas pilsētas domes vēlēšanām, jo ar to palīdzību varēja nodrošināt ne tikai statusu sabiedrībā, bet arī īstenot savas politiskās un ekonomiskās ambīcijas. Vēlēšanās varēja piedalīties tikai pilsētas turīgo iedzīvotāju slānis, jo pastāvēja augsts mantas cenzs. 19./20. gs. mijā izmainījās kandidātu grupēšanās principi, jo, kaut gan lielākoties vēl joprojām ievēroja nacionālo faktoru, tomēr arvien biežāk kandidāti grupējās, ekonomisko interešu vadīti.

19. gs. otrajā pusē pieauga latviešu nacionālā pašapziņa, tādēļ arī latviešu vēlētajū aktivitāte pilsētas domes vēlēšanās līdz pat Pirmajam pasaules karam tikai palielinājās. Kaut gan latviešu daļai netieši palīdzēja Krievijas impērijas vadības politika, jo tā centās ierobežot vācbaltiešu privilēģēto statusu un radīja

izdevīgākas pozīcijas citām nacionalitātēm pilsētas vēlēšanās, tomēr vācbaltiešu loma vēl joprojām bija pietiekami spēcīga. Vēlētājus sadalīja trīs klasēs ar tiesībām ievēlēt vienādu skaitu domnieku, jo valdīja uzskats, ka lielākajiem nodokļu maksātājiem ir lielākas tiesības ietekmēt pilsētas pārvaldes darbību. 1909. gada vēlēšanās nozīmīga loma bija dažādām latviešu bankām, kasēm un kredītiestādēm, jo tās palīdzēja nokārtot nodokļu parādus pilsētai vai iegūt īpašumu, kurš atbilstu cenzam, lai latvieši iegūtu tiesības piedalīties vēlēšanās.

Konservatīvi noskaņoto latviešu priekšvēlēšanu kampaņa bija veiksmīgāka un pozīcijas vēlēšanās labākas, jo viņiem bija spēcīgi un pieredzējuši līderi (F. Veinbergs, A. Krastkalns un F. Grosvalds), plašākās aprindās populārs laikraksts *Rīgas Avīzes*, kurā sevi reklamēt un propagandēt ieņemto politisko kursu, kā arī cieša sasaiste ar RLB, kurā uzrunāt vēlētājus. Latviešu vēlētāju komitejas izveide bija veikls un tālredzīgs konservatīvā spārna politisks solis, jo, šādā veidā apvienojot dažādu profesiju pārstāvjus (lielākoties turīgākos), varēja vieglāk tos uzrunāt un iegūt balsis, kā arī radīt iespaidu, ka vēlētāji piedalās lēmumu pieņemšanā. Savukārt opozīcijas priekšvēlēšanu kampaņa bija izkaisītāka, jo tā publicējās dažādos laikrakstos un pārējo priekšrocību tai nebija. Šajā laikā presei bija milzīga nozīme priekšvēlēšanu aģitācijā, jo tajā regulāri parādījās ar vēlēšanām saistīti raksti, politisko uzskatu izklāsts un pretinieku kritika.

1905. gada revolūcija atstāja iespaidu uz 1909. gada pilsētas domes vēlēšanām, jo vēl revolūcijas notikumu iespaidā 1908. gadā tika noslēgta vienošanās par kompromisu starp latviešu konservatīvo spārnu un vācbaltiešu kandidātiem. Pēc vēlēšanām kompromisa ideja izgāzās, jo vācbaltieši savu mērķi – uzvaru vēlēšanās – bija sasnieguši un vairs nebija gatavi sadarboties, bet turpināja savu konservatīvo politiku. Šīs politikas turpināšanu varēja iespaidot revolūcijas iznākums, jo revolūcijas laikā un īsi pēc tās vācbaltieši uzskatīja, ka jāsadarbojas ar nacionāliem, bet mēreni noskaņotajiem latviešiem, tomēr, kad situācija bija jau normalizējusies, šie latvieši šķita pārāk radikāli.

1909. gada vēlēšanu rezultātus apšaubīt nevar, jo balsu nodošanas kārtība bija stingri reglamentēta un ar brīvprātīgo klātbūtni, vēlēšanu urnas uzraudzību, kā arī stingru reglamenta ievērošanu.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Voldemārs Kalniņš (1972). *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 277. lpp.; Kristīne Volfarte, Ervīns Oberlenders (2002). *Katram bija sava Rīga: Daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. gadam*. Rīga: AGB, 13. lpp.
- ² Volfarte, Oberlenders. *Katram bija sava Rīga: Daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. gadam*, 11., 14. lpp.
- ³ Turpat, 13. lpp.
- ⁴ Kalniņš. *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture*, 280. lpp.
- ⁵ *Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata*, 2. izdevums (1923–1924). Rīga: Rīgas pilsētas Statistikas birojs, 12. lpp.; Volfarte, Oberlenders. *Katram bija sava Rīga: Daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. gadam*, 7. lpp.
- ⁶ *Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata*, 12. lpp.
- ⁷ Volfarte, Oberlenders. *Katram bija sava Rīga: Daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. gadam*, 27.–30. lpp.
- ⁸ Turpat, 80.–81. lpp.
- ⁹ Valdis Bērziņš (atb. red.) (2000). *20. gadsimta Latvijas vēsture, I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 88. lpp.
- ¹⁰ Turpat; Jānis Krastiņš (atb. red.) (1978). *Rīga 1860–1917*. Rīga: Zinātne.
- ¹¹ *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LNA LVVA), 2724–2–634.
- ¹² Turpat, 26–1–410; 26–1–392.
- ¹³ *Spisok izbiratelei dlja vybora glasnykh v 1909 godu* (1908). Rīga: Tip. V. F. Gekkerā, 198 s. [LNB svītrkods 0316036664, 1. (arhīva) eksemplārs].
- ¹⁴ Turpat; *Spisok izbiratelei dlja vybora glasnykh v 1909 godu* (1908). Rīga: Tip. V. F. Gekkerā [LNB 2. (speciālais) eksemplārs].
- ¹⁵ *Spisok izbiratelei dlja vybora glasnykh v 1909 godu* [LNB 1. (arhīva) eksemplārs].
- ¹⁶ Latviešu–vācu kompromisa idejas pretinieki. *Rīgas Avīze*, Nr. 202, 03.09.1909., 1.–2. lpp.; Spēriens latviešu–vācu kompromisa idejai. *Rīgas Avīze*, Nr. 218, 22.09.1909., 1. lpp.; Vēlreiz par vācu dalību pie latviešu radikālisma uzturēšanas. *Rīgas Avīze*, Nr. 146, 30.06.1910., 1. lpp.; Rīgas Avīze un tagadējie latviešu politiskie apstākļi. *Rīgas Avīze*, Nr. 288, 12.12.1909., 2. lpp.
- ¹⁷ J. D. L. Atskats uz 1909. gadu Latvijā. *Zemkopis*, Nr. 4, 27.01.1910.; Ar vienādiem ieročiem. *Zemkopis*, Nr. 32, 12.08.1909., 632. lpp.
- ¹⁸ Laucinieku iespaidi un domas par latviešu izturēšanos gaidāmajās Rīgas pilsētas domnieku vēlēšanās. *Dzimtenes Vēstnesis*, Nr. 21, 27.01.1909., 1. lpp.; Nr. 63, 18.03.1909.

- ¹⁹ Kompromiss par katru cenu. *Jaunā Dienas Lapa*, Nr. 214, 17.09.1909., 1. lpp.
- ²⁰ *Düna Zeitung*, Nr. 174, 1909.
- ²¹ Dzidra Ozoliņa (1976). *Rīgas pilsētas tēvi un viņu komunālā politika, 1877–1913*. Rīga: Zinātne.
- ²² Krastiņš (atb. red.). *Rīga 1860–1917*.
- ²³ Bērziņš (atb. red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture, I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918*.
- ²⁴ Ilona Celmiņa (sast.) (2000). *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*. Rīga: Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs.
- ²⁵ Kalniņš. *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture*.
- ²⁶ Volfarte, Oberlenders. *Katram bija sava Rīga: Daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. gadam*.
- ²⁷ 1888. gada 9. jūnija likums par policijas reformu Baltijas guberņās; 1889. gada 9. jūlija likums par tiesu reformu Baltijas guberņās; 1889. gada 9. jūlija pagaidu noteikumi par zemnieku iestāžu sastāvu un kompetences grozīšanu; u.c.
- ²⁸ Reizē ar krievu kā lietvedības valodas ieviešanu vācu valodas vietā.
- ²⁹ Kalniņš. *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture*, 280.–282., 296. lpp.
- ³⁰ Celmiņa (sast.). *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*, 140. lpp.; Kalniņš. *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture*, 296. lpp.
- ³¹ Vācu: *Rigaer Mineralwasseranstalt*, krievu: *Rizhskii iskusstvennyi Mineral'nyi vod'*.
- ³² *Kniep & Verner* – tirdzniecības un spedīcijas uzņēmums, kas dibināts Maskavā, 1900. gadā atvēra firmas filiāli Rīgā.
- ³³ *Spisok izbiratelei dlja vybora glasnykh v 1909 godu* [LNB 1. (arhīva) eksemplārs].
- ³⁴ Turpat.
- ³⁵ Krastiņš (atb. red.). *Rīga 1860–1917*.
- ³⁶ *Spisok izbiratelei dlja vybora glasnykh v 1909 godu* [LNB 1. (arhīva) eksemplārs]; *Spisok izbiratelei dlja vybora glasnykh v 1909 godu* [LNB 2. (speciālais) eksemplārs].
- ³⁷ *Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata*.
- ³⁸ Gatis Krūmiņš (sast.) (2017). *Latvijas tautsaimniecības vēsture*. Rīga: Jumava, 29. lpp.
- ³⁹ *Gorodovoe polozenie 11 iunija 1892 goda* (1892). Rīga: Verlag der Müllerschen Buchdruckerei; Bērziņš (atb. red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture, I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918*, 85. lpp.; Volfarte, Oberlenders. *Katram bija sava Rīga: Daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. gadam*, 83. lpp.
- ⁴⁰ *Gorodovoe polozenie 11 iunija 1892 goda*.
- ⁴¹ Bērziņš (atb. red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture, I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918*, 86. lpp.; *Gorodovoe polozenie 11 iunija 1892 goda*.

- ⁴² Volfarte, Oberlenders. *Katram bija sava Rīga: Daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. gadam*, 85. lpp.
- ⁴³ Bērziņš (atb. red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture, I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918*, 84.–85. lpp.
- ⁴⁴ Turpat, 84.–87. lpp.
- ⁴⁵ Turpat.
- ⁴⁶ Celmiņa (sast.). *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*, 145. lpp.; Volfarte, Oberlenders. *Katram bija sava Rīga: Daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. gadam*, 26. lpp.
- ⁴⁷ Bērziņš (atb. red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture, I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918*, 87. lpp.
- ⁴⁸ Volfarte, Oberlenders. *Katram bija sava Rīga: Daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. gadam*, 26.–27. lpp.
- ⁴⁹ *Spisok izbiratelei dlia vybora glasnykh v 1909 godu* [LNB 1. (arhīva) eksemplārs].
- ⁵⁰ Hekeru dzimta vairākās paaudzēs nodarbojās ar grāmatu iespiešanu un izdošanu. Sprediķis. *Latviešu Avīzes*, Nr. 8, 28.01.1909., 1. lpp.; Reta jubileja. *Latvijas Grāmatrūpniecības Apskats*, Nr. 9, 01.03.1929., 2. lpp.; Krastiņš (atb. red.). *Rīga 1860–1917*.
- ⁵¹ Adolf Richter (1908). *Rigasches Adressbuch 1908*. Rīga: Tanhaeuser.
- ⁵² *Spisok izbiratelei dlia vybora glasnykh v 1909 godu* [LNB 1. (arhīva) eksemplārs].
- ⁵³ *Spisok izbiratelei dlia vybora glasnykh v 1905 godu* (1904). [LNB 1. (arhīva) eksemplārs]; *Spisok izbiratelei dlia vybora glasnykh v 1905 godu* (1904). [LNB 2. (speciālais) eksemplārs]; *Spisok izbiratelei dlia vybora glasnykh v 1905 godu* (1904). [LNB 3. (lasītavas) eksemplārs]; Krastiņš (atb. red.). *Rīga 1860–1917*.
- ⁵⁴ Krastiņš (atb. red.). *Rīga 1860–1917*.
- ⁵⁵ LNA LVVA, 2724–2–634.
- ⁵⁶ Krastiņš (atb. red.). *Rīga 1860–1917*; LNA LVVA, 2724–2–634.
- ⁵⁷ LNA LVVA, 26–1–410.
- ⁵⁸ Turpat.
- ⁵⁹ Āronu Matīss (1932). *Fridrihs Veinbergs*. Rīga: Rīgas Latviešu biedrība, 68.–70. lpp.
- ⁶⁰ Celmiņa (sast.). *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*, 143.–145. lpp.; Ozoliņa. *Rīgas pilsētas tēvi un viņu komunālā politika, 1877–1913*, 91. lpp.; LNA LVVA, 26–1–410.
- ⁶¹ Indulis Ronis (1971). Latviešu buržuāzijas politikas galvenie virzieni Pirmā pasaules kara priekšvakarā (1907.–1914.). *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 8, 81.–88. lpp., šeit 85. lpp.; Ozoliņa. *Rīgas pilsētas tēvi un viņu komunālā politika, 1877–1913*, 90. lpp.
- ⁶² Latviešu–vācu kompromisa idejas pretinieki. *Rīgas Avīze*, Nr. 202, 03.09.1909., 1.–2. lpp.; Āronu Matīss. *Fridrihs Veinbergs*, 84.–85. lpp.

- ⁶³ Āronu Matīss. *Fridrihs Veinbergs*, 68.–70. lpp.; *Dzimtenes Vēstnesis*, Nr. 63, 1909.
- ⁶⁴ Turpat; Kompromiss par katru cenu. *Jaunā Dienas Lapa*, Nr. 214, 17.09.1909., 1. lpp.
- ⁶⁵ Laucinieku iespaidi un domas par latviešu izturēšanos gaidāmajās Rīgas pilsētas domnieku vēlēšanās. *Dzimtenes Vēstnesis*, Nr. 21, 1909.
- ⁶⁶ *Fridrihs Veinbergs, 1844–1914* (1914). Rīga: Rīgas Avīzes apgādiens, 14., 87.–89., 93., 98. lpp.
- ⁶⁷ Ronis. Latviešu buržuāzijas politikas galvenie virzieni Pirmā pasaules kara priekšvakarā (1907.–1914.), 85. lpp.; Ozoliņa. *Rīgas pilsētas tēvi un viņu komūnālā politika, 1877–1913*, 91. lpp.; *LNA LVVA*, 26–1–410.
- ⁶⁸ *LNA LVVA*, 2724–2–634.
- ⁶⁹ Turpat.
- ⁷⁰ Turpat.
- ⁷¹ Turpat.
- ⁷² Turpat.
- ⁷³ Jaunā dome sāka savu darbu 1909. gada 27. aprīlī. *LNA LVVA*, 26–1–410.
- ⁷⁴ *LNA LVVA*, 2724–2–634.
- ⁷⁵ Turpat.
- ⁷⁶ Krastiņš (atb. red.). *Rīga 1860–1917*.
- ⁷⁷ Turpat.
- ⁷⁸ *LNA LVVA*, 26–1–410.
- ⁷⁹ Spēriens latviešu–vācu kompromisa idejai. *Rīgas Avīze*, Nr. 218, 22.09.1909., 1. lpp.
- ⁸⁰ J. D. L. Atskats uz 1909. gadu Latvijā. *Zemkopis*, Nr. 4, 27.01.1910., 71. lpp.; Rīgas Latviešu biedrības priekšsēdētāji. Pieejams: <http://www.rlb.lv/index.php?p=9120&pp=12860&lang=1509> (skatīts 12.07.2017.).
- ⁸¹ Āronu Matīss. *Fridrihs Veinbergs*, 85.–87. lpp.
- ⁸² Vēlreiz par vācu dalību pie latviešu radikālisma uzturēšanas. *Rīgas Avīze*, Nr. 146, 30.06.1910., 1. lpp.; Rīgas Avīze un tagadējie latviešu politiskie apstākļi. *Rīgas Avīze*, Nr. 288, 12.12.1909., 2. lpp.
- ⁸³ *Düna Zeitung*, Nr. 174, 1909.
- ⁸⁴ Ar vienādiem ieročiem. *Zemkopis*, Nr. 32, 12.08.1909., 632. lpp.
- ⁸⁵ *LNA LVVA*, 26–1–392.

PARTICIPATION OF LATVIANS IN THE ELECTION OF RIGA CITY COUNCIL ON 19 MARCH 1909, IN THE CONTEXT OF THE 1905 REVOLUTION

Inna Gīle

Mg. hist., scientific assistant, Institute of Latvian History, University of Latvia.
Research interests: 20th century history of Latvia, history of military medicine.

The objective of this research paper is to study the process of the election of Riga City Council on 19 March 1909 and participation of Latvians in it. The election of Riga City Council in 1909 was the first one after the 1905 Revolution which crashed the Russian Empire and essentially worsened the relations between Latvians and Baltic Germans. Detailed analysis of the election of Riga City Council in 1909 draws attention to possible influence of the revolution on the Latvians' political approach during the City Council pre-election campaign. The previously mentioned influence is the objective of this paper.

Key words: the development of city rights in the Russian Empire, the rights, Riga City Council, election, list of voters.

Summary

Since at that time Riga was expanding and becoming a modern industrial and shipping city of the Russian Empire, elections of the City Council gained even greater attention. In the 19th–20th centuries, a big shift happened in the voter and candidate lists. Complaints regarding councillor positions and other positions, which could be taken by becoming a member of the City Council, were made not only by the Baltic Germans but, at an increasing rate, by Latvians and Russians. The industrial growth augmented the number of wealthy Latvians who posed a threat to the Baltic German positions in the elections. Also, during this period, more and more candidates were divided based on their economic as well as national groups.

Voting rights were only held by the wealthy part of the population, which was determined according to specific property qualification and if the person did not owe taxes to the city. For this reason, in the 1909 elections, approximately 1% of the Riga population was allowed to participate. The voters were divided into three classes, depending on the amount paid in taxes. Each class elected 1/3 of the councillors, which meant that the wealthiest residents of Riga had a greater say in the elections.

The elections started by preparing an electoral list, which, after publishing, was changed multiple times. One voter could hold a number of votes as an individual and juridical person, as an owner of multiple companies according to different qualification categories or as a co-owner of a home. When the electoral list was finalised, the election campaign began. Press played a major role in the election campaign because there both candidates and voters expressed their opinions and political views.

The course of the election was firmly established – three weeks before the election, those whose addresses were known via mail received all the necessary documents for voting; the rest could receive them in the City Council. The election started on 19 March, at 8 a.m., in the upper hall of the Riga Great Guild and took place until 10 p.m. Voters could come to the polling station with their ballot paper filled out or fill it out there. The sealed ballot box and documents related to the election were left overnight under the supervision of specially assigned police officers. On the next day, at 9 a.m., the vote counting meeting began. Envelopes, ballot papers and counting results were tied in bundles, sealed and given to the City Council for safekeeping.

In the 1909 City Council election, Latvian candidates were divided into two parts – the United Grand Citizen block and the Progressive block, which consisted not only of Latvian but also of Baltic German and Russian candidates. Conservative Latvians (the United Grand Citizen block) realised publicity in the newspaper *Rīgas Avīze* but the opposition (the Progressive block) in newspapers – *Dzimtenes Vēstnesis*, *Jaunā Dienas Lapa*, *Zemkopis* and others. The press was playing a huge role in the election because the deputy candidates introduced themselves and their ideas to the public through the press and with the help of it moved forward their pre-election campaigns.

There were disagreements between Latvians blocks, the main reason of which was the Conservatives not-discussing the important decisions, namely – in November 1908 they singly organized the Latvian Electorate Committee (Latviešu vēlēšanu komiteja). The Latvian Electorate Committee made decisions without other Latvian representatives and on 27 November announced that it had made an agreement with the Baltic Germans for cooperation and allocation of seats in the Council. A part of Latvians separated and joined the opposition.

The United Grand Citizen block won in the elections. Although the conservative Latvians were in this list, they did not receive the desired seats in the city government due to the fact that Germans did not keep their promises. The Latvians' disunion weakened their possibilities to get

into the Council and into different seats in the city institutions. The Revolution of 1905 left negative aftereffects on the results of the election – during the Revolution, Baltic Germans considered that there was a need to cooperate with moderate Latvians politics although they were Nationalists, but after the Revolution the moderate Latvian politicians already seemed radicals to the Germans. Latvian conservative politicians hold the view that the compromise accomplished in the election of 1909 was made on the basis of the compromise idea having grown up in the Revolution time, which the Germans revalued after the election.

Judging from the national standpoint, the disunion between Latvians weakened their success in the election while strengthening the Baltic German positions. Although Baltic Germans won the election, their positions were threatened because they had to take into account the increasing influence Latvians had in the City Council.

NACIONĀLĀS AUGSTSKOLAS UN ZINĀTNIEKU PIESAISTE. KĀPĒC EDUARDS VOLTERS NEIZVĒLĒJĀS LATVIJAS UNIVERSITĀTI?

Roberts Šimkus

Mg. hist., vēstures doktorants (eksterns), Klaipēdas Universitātes Vēstures un arheoloģijas katedra.

Zinātniskās intereses: historiogrāfijas vēsture, salīdzinošā historiogrāfija, Latvijas historiogrāfija.

Rakstā, izmantojot salīdzināmās historiogrāfijas perspektīvu, caur E. Volteru mēģināts atklāt procesu, kas norisinājies 20. gadsimta sākumā, – zinātniskā personāla piesaisti jaunizveidoto nacionālo valstu, Lietuvas un Latvijas, dibinātajām augstskolām. Šis process šo valstu historiogrāfijā līdz šim nav plašāk pētīts. Par raksta sākumpunktu izvēlēts jautājums: vai E. Volteram pēc profesora karjeras Pēterburgā tiešām ir bijusi iespēja izvēlēties starp Rīgas un Kauņas universitātēm. Rakstā izklāstītās interpretācijas balstās uz abu valstu historiogrāfijā vēl neizmantotiem arhīvu avotiem. Līdz šim E. Voltera saikne ar starpkaru Latvijas Universitātes zinātniekiem (piemēram, vēsturnieku Leonīdu Arbuzovu, arheologu Valdemāru Ģinteru, filologu Ernestu Blesi, kuru epistologrāfija iegūlusi bibliotēku rokrakstu arhīvos, nereti aploksnēs ar uzrakstu “nenoskaidrotu personu vēstules”) pētīta maz. Tādējādi E. Voltera gadījums ir ilustratīvs piemērs salīdzinošam skatījumam, kas atklāj, kā zinātnieki tika piesaistīti jaunizveidotajām augstākās izglītības iestādēm gan Lietuvā, gan Latvijā 20. gadsimta sākumā. Pētījumā izmantotā salīdzināmā metode izceļ ne tikai šim Lietuvas un Latvijas historiogrāfijā valdošās pretrunas, bet arī atsevišķu problēmjautājumu nivelēšanu. Historiogrāfiski orientētajā rakstā mēģināts sniegt jaunu interpretāciju par E. Volteru un viņa zinātnisko mantojumu.¹

Atslēgas vārdi: historiogrāfija, salīdzināmā metode, Latvijas historiogrāfija, baltistika, tautība, vācbaltieši, Latvijas Universitāte, Pēterburgas Universitāte.

IEVADS

Eduarda Voltera zinātniskais mantojums ir saistāms ar trim valstīm – Latviju, Krieviju un Lietuvu. “Bibliogrāfs, arheologs, etnogrāfs, folklorists, preses darbinieks, viens no Lietuvas Universitātes (kopš 1930. g. – Vītauta Dižā Universitāte) dibināšanas iniciatoriem un profesoriem, pirmais Lietuvas Nacionālās bibliotēkas (vēlāk – Centrālās grāmatnīcas) vadītājs. 1875. g. beidzis Rīgas guberņas ģimnāziju. 1875.–1877. g. studējis lingvistiku, slāvu filoloģiju un filozofiju Leipcigā, 1877.–1880. g. Dorpatas (Tartu), kopš 1880. g. – Maskavas un Harkovas universitātēs. Profesora Augusta Lesķina pamudināts, sāka interesēties par lietuviešu etnoloģiju, 1883.–1886. g. ceļoja pa Lietuvu, vāca etnogrāfiskos un lingvistiskos materiālus, pierakstīja folkloru. No 1894. gada strādāja par bibliotekāru Krievijas Zinātņu akadēmijā. 1904.–1917. g. bija lietuviešu grāmatu cenzors Sanktpēterburgā, palīdzēja publicēt daudz lietuviešu grāmatu, gādāja par lietuviešu un latviešu studentiem. 1886.–1918. g. bija Sanktpēterburgas Universitātes Salīdzināmās valodniecības katedras privātdocents. Bija daudzu lietuviešu un latviešu studentu aizbildnis. Kopš 1919. g. janvāra dzīvoja Lietuvā, bija Viļņas publiskās bibliotēkas direktors. 1919. g. aprīlī, kad poļi okupēja Viļņu, ar ģimeni pārcēlās uz Kauņu un no 1919. g. 1. septembra līdz 1922. g. 11. februārim vadīja Centrālo valsts grāmatnīcu (bibliotēku). 1920. g. 23. janvārī ievēlēts par Kauņas pilsētas muzeja direktoru, bija Valsts Arheoloģijas komisijas priekšsēdētājs. 1919. g. vadīja Augstāko kursu humanitāro nodaļu. Pēc Lietuvas Universitātes dibināšanas 1922.–1933. g. – tās profesors. Pasniedza arheoloģiju, latviešu, vācu, bulgāru filoloģiju, lasīja aizvēstures, etnogrāfijas un citus kursus. 1934. g. aizgājis pensijā, rakstīja vēsturiskus rakstus un memuārus. Miris 1941. g. 14. decembrī Kauņā, apglabāts Vecpilsētas kapsētā (izpostot kapsētu, kaps iznīcis).”²²

Strādāt Lietuvā E. Volters ieradās tikai 62 gadu vecumā, tomēr var apgalvot, ka ar to visvairāk saistāms viss E. Voltera

zinātniskais mantojums. Iepazīstoties ar E. Volteram veltītajiem historiogrāfijas pētījumiem, novērojams, ka vismazāk uzmanības Lietuvā, nerunājot par arheologiem, viņam ir veltījuši vēsturieki, izņēmums nav arī viņu kolēģi Latvijā.

Šī rezervētā attieksme būtībā ir arī ierosinājusi šī historiogrāfiski orientētā raksta tēmu, kura hipotēze daļēji atklājas raksta nosaukumā. Ņemot vērā 20. gadsimta sākumā izveidojušās Lietuvas un Latvijas nacionālajās valstīs notikušo procesu saistībā ar lietuviešu un latviešu zinātniskā personāla no Krievijas un Rietumiem piesaisti/atgriešanos nodibinātajās augstskolās, jādomā, ka no Rīgas nākušajam E. Volteram bija alternatīva strādāt jaunizveidotajā Latvijas Universitātē. Saskaņā ar šo hipotēzi var apspriest problemātisko jautājumu: kāpēc E. Volters tā arī neizmantoja iespēju vai neizvēlējās alternatīvu – darbu Latvijas Universitātē (kas ar savu materiālo bāzi visu starpkaru periodu bija priekšā Kauņas Universitātei)? Kas noteica šādu E. Voltera izvēli?

Būtu par maz, ja teiktu, ka E. Volters bija baltists un būtībā viņam bija zināma rīcības brīvība. Kādi kultūras, intelektuālie vai sociālie resursi un faktori ir noteikuši tieši tādu E. Voltera izvēli, ka šodien mēs nerunājam par viņu kā Latvijas Universitātes profesoru starpkaru periodā Rīgā?

E. Voltera aizbraukšanas tālākajam darbam Kauņā gadījuma izpēte var vēl plašāk atklāt lietuviešu un latviešu zinātnieku piesaisti tēvzemes procesam, kas risinājās 20. gadsimta sākumā un kas vēl nav plašāk pētīts Lietuvas un Latvijas historiogrāfijā.

Mēģinot uzreiz atbildēt uz mūs interesējošo jautājumu, balstoties uz jau esošajiem Lietuvas un Latvijas historiogrāfijas pētījumiem, atklājas dažas pretrunas. Šķiet, ka vismaz lietuviešu historiogrāfijā atkārtojas paša E. Voltera vēl starpkaru publicistikā fiksēta frāze: “1919. gadā no Pēterpils atbraucu uz Lietuvu, kur mani uzaicināja Republikas prezidents A. Smetona.” Ņemot vērā plašāk zināmos apstākļus, tā nav pilnīga taisnība.

Komparatīvi apskatot minētos historiogrāfijas pētījumus, pretrunu par E. Volteru ir vēl vairāk. Viena no tām – E. Voltera

tautības jautājums. Šajā jautājumā historiogrāfija nonāk pat līdz galējībām, turklāt tas ir ļoti piemērots analizētajai tematikai, apsverot faktu par 1919. gada augustā Latvijas Ārlietu ministrijas izsūtītajām telegrammām – uzaicinājumiem izcilākajiem latviešu izcelsmes zinātniekiem ierasties strādāt Rīgā nodibinātajā universitātē.

Rakstā izmantotā salīdzināmā metode labi ilustrē pilnīgi jaunu pieeju ne tikai E. Voltera tautības problemātikas jautājumiem. Pamatojoties uz šo metodi, rakstā tuvinātas Lietuvas un Latvijas historiogrāfijas, meklējot atbildi par E. Voltera pavēršanos lituānistikas virzienā. Šis historiogrāfiski orientētais apskats ir balstīts uz Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva nepublicētajiem avotiem un Lietuvas Zinātņu akadēmijas Vrubļevsku bibliotēkas E. Voltera rokrakstu fondu. Pēdējais materiāls ne tikai nodrošina pamatu dziļākai vienas vai otras interpretācijas pamatošanai, īpaši par E. Voltera saikni ar Latviju, bet arī atklāj vēl līdz šim Lietuvas un Latvijas historiogrāfijai nezināmus faktus.

E. VOLTERS HISTORIOGRĀFIJĀ

Droši vien nekļūdisimies, sakot, ka vēsturnieki, arheologi, filologi – baltisti, runājot par E. Volteru, raugās no atšķirīgām pozīcijām. Acīmredzot tā nav nejaušība, vēl jo vairāk tādēļ, ka E. Voltera zinātniskā mantojuma sadalījums starp Latviju, Krieviju un Lietuvu būtībā inspirē atšķirīgas interpretācijas par šīs personības vērtējumu. To lieliski ilustrē E. Voltera dzīves posms Lietuvā, kur viņa zinātniskā uzmanība galvenokārt tika pievērsta arheoloģijai, tomēr vēl šodien viņa darbība Lietuvas arheoloģijas zinātnē netiek vērtēta viennozīmīgi.³ Šos vērtējumus vienā no saviem rakstiem lieliski ilustrē Reda Griškaite: “Pirmie raksti, kuros mēģināts apspriest Voltera saikni ar arheoloģijas zinātni, parādījās īsi pēc viņa nāves. Viņa māceklis un kolēģis, viens no izcilākajiem un profesionālākajiem (gan pēc pētījumu metodikas, gan zinātniskajām publikācijām, gan starptautiskās

atpazīstamības) Lietuvas arheologiem Vlads Naģus-Nagevičs (*Vladas Naģius-Nagevičius*, 1881–1954) 1941. gada 21. decembrī sarakstītajā nekrologā ne tikai konstatēja, ka “Volteram bija interese arī par arheoloģiju”, kas radusies laikā, kad vēl veikti pirmie zinātniskie ceļojumi pa Lietuvu, bet arī uzsvēra viņa nopelnus jau neatkarīgās Lietuvas arheoloģijas mākslai, īpaši pētot Apoles pilskalnu (Skodas rajons) un piedaloties starptautiskos arheologu kongresos: “kopumā viņš bija plaši pazīstams arheologu pasaulē”. Otra Volteram veltītā nekrologa autors Jons Puzins (*Jonas Puzinas*, 1905–1978), kuru mūsdienu pētnieki sauc par “pirmo profesionālo Lietuvas arheologu”, pret savu vecāko kolēģi bija stingrāks, paziņojot, ka viņa lielākie nopelni saistāmi ar “seno lietuviešu valodas tekstu publicēšanu un valodas materiāla vākšanu”, arheoloģiju tradicionāli nostādot kā nozari, kurā ir paveikts vismazāk. Lai arī 1888.–1889. gadā Traķu, Lidas un Marijampoles apgabalos Volters ir veicis vairāk nekā 210 kapukalnu izrakumu, 1928.–1932. gadā “īsu laiku” pētījis Apoles pilskalnu, viņa arheoloģisko izrakumu darbiem pietrūka sagatavošanās, sistematiskuma, bet daudzi presē publicētie raksti bija tikai populārzinātniski darbi. Tiesa, pēdējā nodarbē Puzins saskatīja arī lietderību: [...] Šī pārāk plašā interese par dažādām lituānistiskas nozarēm tajos laikos, kad bija maz speciālistu, ir pamatota un bija pat vajadzīga.”⁴ Kaut līdzīga nostāja, saskaņā ar R. Griškaiti, par E. Voltera darbu arheoloģijā atkārtosies jau vēlākajā Lietuvas historiogrāfijā, piemēram, Antana Joza Mažuļa (*Antanas Juozas Mažiulis*) sarakstītajā daudz plašākajā E. Voltera bibliogrāfijā, bibliogrāfes Stases Bušmienes (*Stasė Bušmienė*) sagatavotajā E. Voltera bibliogrāfijā, kur viņa reģistrējusi Voltera publikācijas par arheoloģiju un ir iedziļinājusies to saturā, tika atzīts, ka vairums viņa atradumu kalpoja zinātnei, stāstot par Lietuvas pagātni, iespaidīga bija arī piedalīšanās starptautiskajos arheologu kongresos.

1993. gadā arheologs Gintauts Zabiela (*Gintautas Zabiela*) pirmo reizi plašāk apsprieda E. Voltera arheoloģisko darbību. Būtiskākais devuma arheoloģijā vērtējums saglabājās nemainīgs:

pētījumos bijis daudz nejaušību, steigas, tātad arī neprofesionālītātes, bet no presē iespējamajām maza apjoma publikācijām (“rakstiņiem”) “ir skaidri saprotams, ka viņš vairāk interesējās par senās zemes vēsturi nekā tiro arheologiju”.⁵

Atsaucoties uz R. Griškaiti, īpaši noliedzošu vērtējumu E. Volters saņēma 1999. gadā izdotajā arheologu Prana Kulikauska (*Pranas Kulikauskas, 1913–2004*) un Gintauta Zabielas grāmatā “Lietuvas arheoloģijas vēsture” (“*Lietuvos archeologijos istorija*”): “... [grāmatā] attēlots līdz šim visdrūmākais E. Voltera kā arheologa portrets: izrakumu darbi veikti ātri, bez lielas sagatavošanās, nenasniedzot augstākus rezultātus. Pētījumu atskaites vienmēr bijusi E. Voltera kā arheologa vājākā vieta. Viņam labāk patika izstrādāt dažādus projektus, bet atskaites viņš rakstīja tikai tās, kurās bija nepieciešams sniegt pamatojumu par izrakumu darbiem piešķirtajiem valsts līdzekļiem. E. Voltera arheoloģisko darbību ir grūti novērtēt. Arheoloģijas zinātnei viņš neko pozitīvu, izņemot atrastu un izpostītu pieminekļu izglābšanu, nesniedza. 1926. gadā Kauņas Universitātē tika nolemts dibināt Arheoloģijas katedru, kas arī tika izdarīts. Par tās vadītāju tika iecelts profesors E. Volters, tomēr arheologus šī katedra nesagatavoja.”⁶ Minētā raksta autore saskata, ka pēdējo gadu laikā stingrā pozīcija attiecībā uz E. Voltera darbību arheoloģijā Lietuvas historiogrāfijā ir mazinājusies. “Šādas tādas izmaiņas notika tikai 2006. gadā, kad, svinot Voltera 150. dzimšanas dienu, sarīkota [...] starptautiska zinātniskā konference. Tajā Gintauts Zabiela lasīja referātu “Eduarda Voltera ieguldījums baltu arheoloģijā”. Konferencēs tēzēs tieši Zabiela konstatēja, ka Voltera arheoloģisko pētījumu materiāls nav būtiski pētīts un tikai pēc tā vispusīgas analīzes būtu iespējams pienācīgi novērtēt arī šo darbības jomu. Jau sperts arī pirmais solis – pateicoties tieši Zabiēlam, ir publicētas Voltera 1928.–1930. gadā veikto Apoles pilskalna pētījumu atskaites un dienasgrāmatas. Šis pilskalns un Kauņas pils, kas pētīta 1930. gadā, tiek uzskatīti par nozīmīgākajiem viņa izraktajiem objektiem. Voltera arheoloģisko pētījumu atskaites ir pats svarīgākais materiāls, lai noteiktu viņa zinātnisko kompetenci. Tomēr

nevajadzētu ignorēt arī mazākos darbus, pat tos “mazos un ne visai nozīmīgos darbiņus”, kas ir gan drukāti, gan rokrakstā. Un to nav tik maz, īpaši to, kas publicēti Lietuvas presē.”⁷

Paturot prātā šī raksta historiogrāfisko virzienu, atsevišķu filologu vai baltistu veiktie pētījumi netiks apspriesti. Ne tikai šie, bet arī vairums citu pētījumu, kas atrodami Lietuvā izdotajās E. Voltera bibliogrāfijās (1973. un 2016. gadā), nav izņēmums un drīzāk ir domāti kopējai problemātikai.⁸ Varētu jautāt: vai pēc visu šo atšķirīgo pieeju apkopošanas ir iemesls priekam, ka par E. Volteru kā zinātnieku ir pateikts gandrīz viss?

Jāatzīmē, ka no Lietuvas vēsturniekiem E. Volters vēl nav sa-gaidījis pietiekamu uzmanību, izņēmums šeit nav arī viņu latviešu kolēģi. Pārfrāzējot varētu teikt, ka E. Volters jau gandrīz *ir atgūlies bibliotēkas tālākajā plauktā*, jo vēl joprojām nav parādījusies plašāka viņam veltīta studija vai galu galā latviskā, Rīgā izdotā E. Voltera bibliogrāfija, kura aizpildītu robu lietuviskajā. Piemēram, Lietuvas Nacionālās Martīna Mažvīda bibliotēkas 2016. gadā izdotajā E. Volteram veltītajā bibliogrāfijā, kas aptver 1973.–2015. gadu, atrodam tikai trīs latviskas pozīcijas: Lilīta Vanaga. “Eduards Volters (1856–1941) Latvijas etnoloģijas kopainā 19. gs. 80.–90. gados” (2009); Vitālijs Galiopa. “Pitalovas/Abrenes pierobežas etniskā karte (2006. gada lauka pētījumu dati) salīdzinājumā ar E. Voltera 1918. gada manuskripta ziņām” (2009) un M. Rozentāla publikācijai sagatavotās un komentētās Raiņa vēstules “Rainis ir dzīvs un runā mums no katras lietas” (1981).⁹

Visuzskatāmāk E. Voltera zinātniskā mantojuma pētījumus ir apkopojusi šeit jau vairākas reizes pieminētā R. Griškaite: “Tikai ar kopīgām vairāku nozaru pētnieku – valodnieku, literātu, vēsturnieku, etnologu, arheologu – pūlēm ir iespējams iepazīt Voltera fenomenu, tā daudzpusību. Saprotams, tikai no paša sākuma vienojoties par vienu sākotnējo apgalvojumu: viņam nebija nesvarīgu baltistikas vai šaurākā nozīmē – lituānistikas – zinātnes nozaru. Taisnība, ka tīri statistiskā pieeja šo aksiomu it kā arī noliedz: aritmētiski saskaitot viņa publikācijas, zinātnisko inte-

rešu pirmajā vietā mēs skaidri redzam etnoloģiju, valodu, seno literatūru, bibliogrāfiju, bet jau pašās beigās – arheoloģiju. Tomēr šāds aprēķins ir maldinošs ne tikai Voltera interešu universāluma dēļ. Maldinošs, pirmkārt, tāpēc, ka jaunie pētījumi nozīmīgi papildināja iepriekšējo bibliogrāfu datus, tādējādi arī būtiski koriģējot mūsu uztveri par viņa zinātnisko interešu prioritātēm. Otrkārt, līdz šim sistemātiski nav pētīts lielais manuskriptu mantojums, neregistrēti manuskripti, kas izkaisīti starp citu personu vai iestāžu fondiem (un tas ir būtiskākais iemesls).¹⁰

BALTOFILISKAS TAUTĪBAS VIRZIENĀ

Lietuvas un Latvijas historiogrāfijā valdošās pretrunas jautājumā par E. Voltera tautību vienā no saviem rakstiem attēloja Latvijas vēstures institūta līdzstrādniece Lilita Vanaga: “Īpatnēji, ka līdz pat mūsdienām, vismaz viņa dzimtenē Latvijā, nav noteikta viedokļa par E. Voltera tautību. Viņš dēvēts par vācieti, latvieti, pat lietuvieti, kurš pratis latviešu valodu. Savukārt Lietuvā E. Volters dažkārt saukts par “vācu izcelsmes latvieti, kurš prot lietuviešu valodu.”¹¹ Kaut šīs problemātikas izejas punkta izvēle ir pietiekami loģiska, atklājas arī Latvijas historiogrāfijā vairāk vai mazāk zināms fakts par latviešu centieniem pie savas, jau pēc Pirmā pasaules kara izveidotās universitātes piesaistīt pēc iespējas vairāk pa Krievijas universitātēm izklīdušos latviešu izcelsmes akadēmiķus. Ir pašsaprotami, ka šis process nekādā veidā neaprobežojās tikai ar Latviju, bet bija tipisks lielākajā daļā tajā laikā Eiropā jaunizveidoto nacionālo valstu. Tāpēc latvieša – E. Voltera iespējamās izvēles alternatīvas jautājums vairs nešķiet tik neticams.

Vienota viedokļa par E. Voltera tautību nav arī Lietuvas valodnieku pētījumos, kuros sastopami apgalvojumi, ka E. Voltera izcelsme saistāma ar Latvijas vāciešiem.¹² Arī historiogrāfijā varam atrast līdzīgas interpretācijas, kurās tiek apgalvots, ka E. Volters ir dzimis *pārvācotā latviešu izcelsmes aptiekāra ģimenē*. 1936. gada 24. martā Latvijas laikrakstā “Latvijas Kareivis” rakstā

“Prof. Eduarda Voltera godināšana Kauņā” tiek uzsvērts: “21. martā Vītauta Dižā muzeja zālē studentu korporācija “Romuva” sarīkoja sava goda locekļa profesora Voltera [iekavās norādīts – pēc tautības latvieša. – R. Š.] 80 gadu jubileju [...]”¹³ Visus šos apgalvojumus, šķiet, vislabāk rezumē Jāņa Endzelīna novērojums žurnāla “Latvju Mēnešraksts” 1942. gada 10. numurā. E. Volteram veltītajā nekrologā minēts: “saistībā ar E. Voltera 70. jubileju lietuviešu žurnāla “Tauta un Vārds” (“Tauta ir žodis”) 346. lpp. ir teikts, ka viņš bija latviešu izcelsmes, turklāt arī pats ieminējās par laikraksta “Dienas Lapa” etnogrāfisko pielikumu 111 18, kur H. Visendorfs viņu sauc par “mūsu tautieti””.¹⁴

Atbildēt uz jautājumu par E. Voltera tautību mums varētu palīdzēt 1908. gadā Jelgavā izdotā Friča Mīlenbaha grāmata ar nosaukumu “Latvietes un latvieši Krievijas augstskolās”, kurā alfabēta kārtībā sarakstīti visi Pēterburgā, Tartu (Dorpatā), Maskavā absolvējušie, mirušie vai vēl studējošie latvieši. Tomēr blakus latviešu historiogrāfijas tēvam Jānim Krīgeram – Krodzniekam vai savam māceklim Pēterim Šmitam E. Voltera uzvārds netiek minēts.¹⁵ Starp citu, arī pats F. Mīlenbahs ievadā ieminas, ka grāmatā ir ieviesušās neprecizitātes un ir nepieciešami papildinājumi. To lieliski var atklāt, mēģinot atrast cita pazīstama Latvijas vēsturnieka, ilggadēja izglītības ministra, Latvijas Universitātes rektora un Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekāna prof. Augusta Tenteļa uzvārdu, kurš no 1906. gada studēja vēsturi Pēterburgas Universitātē. Lai arī pēdējais Ivana Grevca skolnieks, pirmais latvietis, kas beidzis vēstures studijas Pēterburgā, grāmatā nav iekļauts, tomēr *nezināšana par “latvieti”* – E. Volteru, kas studējis Tartu (Dorpatā), Harkovā un Pēterburgā, no kurām pēdējā sekmīgi strādājis jau kopš 1886. gada, kaut kā nepārlicina. 1886. gada 15. februārī latviešu laikrakstā “Mājas Viesis” parādījās ziņa par E. Voltera iecelšanu par lietuviešu valodas privātdocentu Pēterburgas Universitātē, kur 31. februārī viņš lasījis ievadlekciju par etnogrāfisko robežu starp *Lietuvu un Baltkrieviju*. Publikācijā apspriesta arī E. Voltera līdzšinējā darbība un paveiktais baltistikas nozarē.¹⁶ Jāatzīmē, ka šādi detalizēti ziņo-

jumi un apskati, kas izgaismo biežos (atzīmējot tikai – Rīgā dzimušā) Pēterburgas Universitātes privātdocenta zinātniskos komandējumus uz Krievijas impērijas rietumu nomalēm, 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā Latvijā iznākošajā latviešu un vācu periodikā nav retums.¹⁷

Šķiet, ka E. Voltera tautības meklējumu problemātikā svarīgāko lomu spēlē tā laika – 19. gs. kopējais kultūras lauks, kur no gadsimta sākuma ar vācbaltieša Garlība Merķeļa darbiem latvieši vispirms parādās vācbaltiešu historiogrāfijas arēnā un gandrīz līdz pat E. Voltera aizbraukšanai uz Pēterburgu latviešu tautiskā atdzimšana piedzīvo īstu *zelta laikmetu*. Vācbaltiešu autoru historiogrāfiskais atskats uz latviešiem ir plaši apspriests mūsdienu Latvijas historiogrāfijā, un pie tā šeit atgriezties nav vērts.¹⁸

Apkopojot iepriekš minēto, apgalvojums par E. Voltera, kurš nācis no izglītotajiem vācbaltiešiem, pieredzējis attiecīgā perioda tendences un savu skolotāju – Augusta Leskīna, Aleksandra Bruknera un Adalberta Becenbergera – ietekmes, interesi par baltistiku vairs nešķiet tik neticams. Bet Zeņus Šilera pārdomas, ka sajūsmināšanās par baltu vēsturi, valodām un kultūras mantojumu, liekas, būs mudinājusi E. Volteru atteikties no vācu tautības un kļūt par latvieti,¹⁹ šķiet, derētu papildināt ar paša E. Voltera praktiskajām izvēlēm, kam bija neapšaubāma ietekme uz akadēmisko karjeru, sākot no 19. gs. Pēterburgas un beidzot ar starpkaru Kauņu. Tas hipotētiski, šķiet, apliecinātu arī līdz mūsu dienām aktualitāti nezaudējušo interpretāciju, kas iezīmējas īpaši no 20. gadsimta sākuma četras desmitgades pastiprinājušās Lietuvas politikas aktualitātes – spriedzes ar Vāciju par Klaipēdas reģionu kontekstā. Šajā kontekstā akcentēt savu vāciskumu vai būt vācietim būtu bijis apkaunojoši.

E. VOLTERA PIEVĒRŠANĀS LITUĀNISTIKAI

Kaut E. Voltera atraušanās no latviskuma ir fiksēta Latvijas historiogrāfijā, paliek atklāts jautājums: vai tā ir noteikusi un neapstrīdami ietekmējusi E. Voltera vēlākās izvēles?

Mēģinot atrast un fiksēt šo lūzuma punktu, viens no skaidrākajiem kritērijiem varētu būt bibliometriskā analīze, kura ietver visas E. Volteram veltītās lietuviskās un latviskās pozīcijas. Tiesa gan, E. Voltera bibliogrāfijās, kuras ir izdotas Lietuvā, jau no pirmā acu uzmetiena redzams, ka lietuviskās pozīcijas var parādīties ievērojami vairāk nekā latviskās. Atgriezoties pie tā, ka Rīgā vēl joprojām nav parādījusies E. Voltera bibliogrāfija. Kā raksta autoram savā atbildes vēstulē apstiprināja Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliogrāfijas institūta darbinieki,²⁰ šādas analīzes veikšana nebūtu korekta. Kāpēc? Pārskatot Latvijas Nacionālās bibliotēkas katalogus un datubāzes, ir secināts, ka lietuviskā E. Voltera bibliogrāfija noteikti neaptver visu latvisko. Tāpēc šī ideja kļūst bezjēdzīga. Šīs problemātikas apspriešanas mēģinājums liek ņemt palīgā vairāk vai mazāk zināmus paša E. Voltera biogrāfijas faktus, zinātniskā darba aizkulises, paralēli aplūkot Latvijas un Lietuvas historiogrāfijas pētījumus vai arhīva avotus.

Šīs problemātikas sākotnējais izejas punkts varētu būt mūsdienu Latvijas historiogrāfijas tēze, ka ar *latviešu* laikraksta “Dienas Lapa” ikmēneša pielikuma “Etnogrāfiskas Ziņas par Latviešiem”, kas iznāca 1891.–1894. gadā un kurā bieži publicējās E. Volters, izdošanas pārtraukšanu aktīva E. Voltera publicistiskā sadarbība ar latviešu izdevumiem pārtrūka, bet ar Rīgas Latviešu biedrības Mākslas komisiju (kuras loceklis bija E. Volters) cieša sadarbība neizveidojās. Saglabājās tikai personiskas attiecības un sarakste ar J. Raini, K. Pētersonu, bet vēlāk attīstījās jauni kontakti ar latviešu valodniekiem P. Šmitu, K. Mīlenbahu.²¹

Varbūt arī šeit varētu fiksēt pagrieziena punktu E. Voltera biogrāfijā, pievēršanos un tuvināšanos lituānistikai plašākā nozīmē, pavēršanos starpkaru Kauņas virzienā? Bet varbūt, ņemot vērā, ka trūkst plašāka pētījuma, šīs tēzes *dziļums* ir nedaudz nepamatots? Varbūt pēdējā tēze tikai atkārtoto kopējos 19. gs. beigu – 20. gs. sākuma latviešu publicistikas novērojumus? Laikraksta “Bals” 4. numurā, kas izdots 1904. gada 28. janvārī, plašajā apskatā “Pēterburgas leiši”, kas bija publicēts arī citos Latvijā izdo-

tajos latviešu un vācu laikrakstos, ir minēts: “Pēterburgā un tās apkārtnē dzīvo aptuveni 10 tūkst. lietuviešu. Lielākā daļa no tiem ir strādnieki, algotņi un karavīri, daži ir amatnieki un tirgotāji [...], bet arī starp izglītotiem vīriem – inženieriem, juristiem, ārstiem un skolotājiem – ir daudz lietuviešu. Katoļu Garīgajā akadēmijā, kas darbojas līdztekus universitātes teoloģijas fakultātei, trīs profesori un inspektori ir lietuvieši. Arī starp katoļu priesteriem semināra skolotājiem un garīdzniekiem ir lietuvieši [...], universitātē lekcijas par lietuviešu valodu un literatūru gatavo privātdocents un ķeizariskās Zinātņu akadēmijas bibliotekārs maģistrs Eduards Volters, kas ir dzimis Rīgā, studējis Leipcigas un Jurjevas universitātēs, vēlāk Maskavā un Harkovā īpaši slāvu valodu.” Apskatā uzsvērts, ka šinī garīgajā akadēmijā, tehnikas un medicīnas augstskolās uzņemti daudzi Lietuvas studenti. Tiek iepazīstināts ar divu Lietuviešu savstarpējās palīdzības un Lietuviešu labdarības organizāciju, kuras darbojas Pēterburgā un kurās ir aptuveni 260 locekļi, aktivitātēm. Tiek izteikta nožēla par lietuviešu zemo rakstītprasmes līmeni salīdzinājumā ar latviešiem, kā arī par lietuviešu izglītības biedrību Krievijā trūkumu. Tiesa gan, publikācijā, apspriežot Pēterburgā organizēto lietuviešu vakaru aktivitātes, tiek atzīts, ka Pēterburgas lietuviešu vakari, koncerti un teātra izrādes bieži ir galvastiesu pārākas.²²

Jau vēlāk, 1910. gadā, atzīmējot E. Voltera trīsdesmit gadu zinātniskā darba jubileju, latviešu laikrakstā “Dzimtenes Vēstnesis” viņa zinātniskās darbības apskatā tiek uzsvērts – “pēc laikraksta “Dienas Lapa” apturēšanas no 1896. gada E. Volters sāka vairāk strādāt pie lietuviešu lietām, pēdējā laikā ņemdams īpaši aktīvu dalību pie Viļņas lietuviešu Zinātņu biedrības izveidošanas un darbības, kura izvēlējās viņu par savu goda locekli. E. Volters ir uzrakstījis trīs drāmas, kuras ir kļuvušas diezgan populāras un ir izrādītas daudzas reizes.”²³

Uz nodaļas sākumā izteiktajām šaubām par Latvijas historiogrāfijas tēzes *dziļumu* acīmredzot rast atbildi varētu palīdzēt salīdzinošais skatījums uz Lietuvas historiogrāfijas pētījumiem. Kaut tajos atklājas viena vai cita veida E. Voltera līdzdalība

lituānistikas lietās 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā, tomēr tam jo-projām ir jāsagaida plašāks novērtējums.²⁴ Tiesa, šeit vēlreiz uzskaitīt E. Voltera paveikto vai pozīcijas lituānistikas jomā, kā, piemēram, dalību Krievijas Ģeogrāfu biedrības Ziemeļu nodaļas izveidotajā Lietuvas–Latvijas komisijā, atrašanos Preses lietu valdes vecākā cenzora amatā vai Lietuviešu mākslas biedrībā, nav vērts. To vēl labāk rezumē jau starpkaru periodā 1936. gadā no Telšiem rakstījušā *Pēterpils lietuviešu teātra veterāna* Antana Jasūdža vēstule: “Ir pagājis ievērojams laiks, kad Jūs sniedzāt mums, Pēterpils teātra vadoņiem, iepriecinājumu, ka vēlāmās ainas būs ļauts spēlēt. Šodien ir patīkami, kaut grūti atcerēties šo laika posmu. Un tad mēs, lietuviešu teātra veterāni, uzskatījām Jūs par savu lielāko draugu, kaut arī veicāt valdības uzticētos lietuviešu teātra darbu cenzora pienākumus. Mēs tad bijām laimīgāki, jo mūsu vidū bija patiesi sirsnīga persona, kas sniedza padomus, aizstāvēja, tādējādi padarot vieglāku tā laika valdības jūgu.”²⁵ Par savu pēdējo nodarbošanos vienam starpkaru laikrakstam ir liecinājis arī pats profesors: “1905. gadā, kad tika izdota prese, mani iecēla par pirmo lietuviešu preses cenzoru. Atceros, kā citi cenzori negribēja atļaut izdot grāmatu par “Blindu” un lūdza manu viedokli par šo jautājumu. Daudz nedomādams, atbildēju, ka “Blinda” ir lietuviešu Steņka Razins. Tad arī citiem pret to nebija nekādu iebildumu. “Blinda” tika iespiests, bet krievi domāja, ka tas ir Steņkas Razina plaģiāts [...] Tomēr, protams, reizēm vajadzēja arī kaut ko pacenzēt “stingrāk”, jo es tomēr biju oficiāla valdības amatpersona un pat skaitījos vecākais cenzors [...]”²⁶

Var pamatoti apgalvot, ka ne tikai plaša zinātnisko interešu ģeogrāfija, bet arī etnogrāfiskie izbraucieni uz Lietuvu, kas veicinājuši ciešāku pazīšanos ar tā laika Lietuvas nacionālās kustības dalībniekiem un Pēterburgas studentiem, būs ietekmējuši E. Voltera dzīves pavērsienus.²⁷ Tikai atceroties plašo apskatu par 10 tūkstošiem lietuviešu 20. gs. sākuma Pēterburgā, var teikt, ka E. Volteram neievajadzējās ne tik. Šeit ir jāpatur prātā Lietuvas historiogrāfijā īpašu uzmanību saņēmušās E. Voltera attiecības ar

Pēterburgas lietuviešu studentiem, kā, piemēram, Kazimieru Būgu, Pranu Vaičaiti, Augustīnu Voldemaru un citiem. “Labi pazinu vairumu no lietuviešu studentiem, kas apmeklēja Pēterpils Universitāti, piemēram, Būga un dzejnieks Prans Vaičaitis bija mani regulāri viesi. Lietuviešu jaunatnei vienmēr bija atvērtas manas durvis,” – jau starpkaru periodā ir teicis E. Volters.²⁸

Iespējams, itin ciešo sadarbību ar studentiem ietekmēja ne tikai E. Voltera personiskās īpašības, bet arī etnogrāfisko ekspedīciju laikā iegūtās prasmes rast kopīgu valodu ar dažādas izcelsmes ļaudīm. Tas jau ir uzsvērts historiogrāfijā un īpaši labi atklājas saglabātajās E. Voltera vēstulēs. Viens no šādiem piemēriem ir Lietuvas Zinātņu akadēmijas Vrubļevsku bibliotēkas E. Voltera rokrakstu fondā esošās nenoskaidroto korespondentu vēstules. 1908. gadā E. Volteram rakstītā vēstule, kā mēs varētu uzskatīt, ir bijusi viņa kādreizējā aizbilstamā Pēterburgas studenta Joza Stankūna (K. Būgas sievasbrāļa) vēstule (starp citu, historiogrāfijā ir pieminēts, ka K. Būgas sievas meklēšanu un precības vadīja tieši Aleksandra Voltere): “Mīļie, apsveicu Jūs un kundzīti ar šo Jauno gadu! Kā dzīvojat un kas jauns... Man vēl neveicas: ne saimniecības, ne pašas vēl man nav: saimniecību nevaru sarunāt, bet pašu neatrodu. Dzīvoju tagad jau Virbalē, bet viens pats – kā senatnē – studentiski. Pie mums ir ļoti daudz sniega – jau sen tādas ziemas nav bijis. Uz tikšanos! Jūsu Jozs.”²⁹

Var teikt, ka Eduarda un Aleksandras Volteru mājas 20. gs. sākuma Pēterburgā bija kļuvušas ne tikai par lietuviskās, bet arī latviskās kultūras centru, kā arī par lietuviešu un latviešu studentu satuvināšanās – iepazīšanās vietu. J. Endzelīns iepriekš minētajā E. Volteram veltītajā nekrologā ieminas: “... tur strādājot [tiek runāts par Pēterburgas Universitāti. – R. Š.], viņam [Volteram. – R. Š.] radās kontakti ar lietuviešu un latviešu studentiem: vairākumam no tiem viņš ir palīdzējis atrast darbu un atrisināt citas dzīves grūtības. No latviešiem vispazīstamākie bija [...] Jānis Rainis un Pēteris Šmits, no daudzajiem lietuviešiem [...] K. Būga, A. Smetona un A. Voldemars.”³⁰ Tā apliecina arī vēlākā E. Voltera sarakste ar starpkaru Latvijas Universitātes

Filoloģijas un filozofijas fakultātes docentu, Pēterburgas Universitātes absolventu Ernestu Blesi. Vienā no savām vēstulēm, kas uzrakstīta tieši mēnesi pirms K. Būgas nāves, E. Blese jautā pēc precīzākām ziņām par Būgas veselību, jo Rīgā it kā izplatījušās dažādas, iespējams, pārspīlētas baumas par viņa smago slimību.³¹ Tā paša gada decembrī J. Endzelīnam sagatavojot rakstu par K. Būgu (publicēts “Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā” Kazimiera Būgas piemiņai, bez fotogrāfijas), E. Blese jautā E. Volteram par iespēju atsūtīt K. Būgas fotogrāfiju, jo Rīgā to atrast ir visnotaļ neiespējami.³²

Kāpēc minētajā starpkaru Lietuvas laikraksta intervijā “Pirmais lietuviešu preses cenzors” E. Volters starp tuvākajiem saviem aizbilstamajiem studentiem nemin tajā laikā jau ieslodzīto A. Voldemaru, kas Voltera mājās Pēterburgā nodzīvoja vismaz 12 gadus, ir labi saprotams. Pēc 1926. gada 17. decembra militārā apvērsuma valdībā sāka strādāt gan A. Smetona, kas bija kļuvis par prezidentu, gan A. Voldemars, kas bija Lietuvas ministru prezidents līdz 1929. gadam. A. Smetona, pastāvīgi sajūtot konkurenci no A. Voldemara puses, vēlējās izmest viņu no valdības. 1929. gada 23. septembrī A. Voldemars tika atstādināts no premjerministra un ārlietu ministra amata, 1930. gada jūlijā internēts Plateļos, vēlāk policijas uzraudzībā dzīvoja Zarasos. Kaut dzīvodams pagrīdē, A. Voldemars gatavoja valsts apvērsumu, taču viņam neizdevās. 1934. gada 7.–8. jūnijā viņš kā neveiksmīgā militārā apvērsuma dalībnieks notiesāts uz 12 gadiem ieslodzījumā cietumā. 1938. gadā atbrīvots no cietuma, ar nosacījumu, ka dosies uz ārzemēm. Izbrauca uz Franciju, bet 1939. gada 27. augustā atgriezās Lietuvā. Uzreiz pēc Lietuvas robežas šķērsošanas tika arestēts un izmitināts Zarasu pilsētā policijas uzraudzībā. 1940. gadā atkal deportēts uz ārzemēm.

Sarunai ievirzoties par pirmajiem dzīves gadiem neatkarīgajā Lietuvā, Volters saka – “1919. gadā no Pēterpils atbraucu uz Lietuvu, kur mani uzaicināja Republikas prezidents A. Smetona”.³³ Par to, ka profesoram nebija pilnīga taisnība, liecina fragmenti no publicētās A. Voldemara un E. Voltera sievas A. Volteres sa-

rakstes. 1918. gada 27. septembra A. Voldemara vēstulē, kas rakstīta no Berlīnes, ir teikts: "... ar nepacietību gaidu, lai jūs pēc iespējas ātrāk atbrauktu. Kā uzzināju, lieta kavējas saistībā ar komandējumu. Komandējums uz vāciešu aizņemtajām vietām ir gandrīz neiespējams. Vajadzēja paņemt tieši uz Berlīni, un tad lieta viegli izkustētos. Bet sarūpēt atļauju braukt no šejienes uz Viļņu nebūtu grūti. Tāpēc, lai Eduards Aleksandrovičs norāda, ka brauc uz Berlīni. Tad būs vieglāk saņemt atļauju. Vakar pie manis bija Militaarverwaltung Litauen pārstāvis un mēs vēlreiz apspriedām visu lietu. Viņš apsolīja, ka tad, ja Eduards Aleksandrovičs ar Juju [A. Voltere. – R. Š.] atbrauks uz Berlīni, tad viņi ātri izdos atļauju braukšanai uz Lietuvu. Starp citu, atļauja izbraukt uzreiz uz vairākām vietām ir atkarīga no daudziem departamentiem, tāpēc arī ievelkas. Daru visu, kas ir manos spēkos, lai jūs atbrauktu pēc iespējas ātrāk.”³⁴ Kaut A. Voldemara un A. Volteres turpmākā sarakste līdz pat 1919. gada 29. jūnijam nav saglabājusies, tomēr no pēdējās vēstules var lieliski saprast, ka šajā laikposmā sarakste nebija pārtrūkusi un tajā apsprieda jautājumu par Volteru palikšanu Viļņā (neizbraukšanu uz Berlīni): “Mīļā Juja, sirdi mierīgāku padarīja vēstules, no kurām uzzināju, ka Juja ar Eduardu Aleksandroviču ir palikuši Viļņā [...] Par Jujas un Eduarda Aleksandroviča atgriešanos Petrogradā es negribu ne dzirdēt. Pēc visām grūtībām, kas radās Viļņā. Manuprāt, viss, kas mums ir bijis Petrogradā, ir zudis. Dievs neredzēja. Nāksies sākt dzīvi no jauna.”³⁵ A. Voldemara rūpes par Volteru pārceļšanos uz Lietuvu labi atspoguļo kopējo tolaik jaunizveidoto nacionālo valstu tendenci. Šķiet, agrākie studenti nežēloja ne laiku, ne spēkus, lai jaundibinātajām augstākās izglītības iestādēm piesaistītu savus bijušos profesorus no Krievijas universitātēm. To parāda jau vēlāk uz Kauņu atbraukušo Ļeva Krasavina, Pāvela Gronska, Ivana Lappo piemēri vai nesekmīgi beidzies A. Voldemāra mēģinājums uz Kauņu pārvilināt Tadeušu Zielinski.³⁶

Šajā ziņā, liekas, neatpalika arī latvieši. Pirmajā Latvijas Universitātes darbības desmitgadē tur paspēja pastrādāt tādi

ievērojami zinātnieki kā arheologs, vēlāk Karalauču (Kēnigsberga) Universitātes profesors Makss Eberts, emigrācijā pasaules slavu izpelnījušais filozofs, reliģijas vēsturnieks Nikolajs Arsenjevs.³⁷ No 1927. gada Latvijas Universitātē darbu sāka vēsturnieks Roberts Vipērs.³⁸ A. Tenteļa ideja uzaicināt savu bijušo Pēterburgas profesoru Ervinu Grimmu, kurš vēl 1922. gada 4. novembrī Filoloģijas un filozofijas fakultātes sēdē tika izvēlēts par jaunākās vēstures profesoru uz trim gadiem, piedzīvoja neveiksmi. Šo iecelšanu neatbalstīja Latvijas Universitātes rektors Ernests Felsbergs. Tas bija iemesls, kāpēc universitātes padomē E. Grimms nesaņēma pietiekami daudz balsu.³⁹

Ar ko varēja beigties E. Voltera atgriešanās pārmaiņu skartajā Krievijā liecina jau Pēterburgā izveidojusies pazišanās saikne ar ČK⁴⁰ vai jau cita Vītauta Dižā Universitātes goda doktora (1932) Matviejusa Ļubavska (*Matviejus Liubavskis*) liktenis. Viņš, kā zināms, 1930. gadā tika nepatiesi apsūdzēts tā dēvētajā “akadēmiskajā gadījumā”, arestēts un pēc gadu ilgušā procesa izsūtīts uz Ufu Baškīrijā, kur arī nomira.⁴¹

E. VOLTERS – LATVIJAS UNIVERSITĀTĒ?

Var teikt, ka būtībā E. Voltera atbraukšanu un palikšanu Viļņā ir ieteikmējuši noteikti apstākļi. Taču apgalvot, ka viņam nebija izvēles alternatīvas, būtu pārspīlēti. Nav šaubu, ka par Volteru, pilnīgi iespējams, varētu runāt kā par Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes profesoru. Kāpēc? Šo hipotēzi mēģināsim izanalizēt ar vairāku argumentu palīdzību.

Jaundibinātās Latvijas Universitātes eksakto zinātņu fakultāte zinātnisko personālu mantoja no reorganizētā Rīgas Politehniskā institūta. Humanitāro zinātņu fakultāte zinātniskā personāla ziņā nonāca sarežģītākā situācijā. Jau vienā no savām pirmajām sanāksmēm, kas notika 1919. gada 18. augustā, Vēstures un filoloģijas fakultātes Organizācijas kolēģija pieņēma lēmumu vērsties pie izglītības ministra, lai visi Krievijā un ārvalstīs esošie latviešu pasniedzēji/profesori tiktu piesaistīti pie Latvijas Augstskolas un

tikta nodrošināta to aprūpe. Latvijas Ārlietu ministrija uzreiz izsūtīja telegrammas – uzaicinājumus izcilākajiem latviešu zinātniekiem nākt strādāt uz jaundibināto universitāti.⁴² Tomēr šo uzaicinājumu ceļu ilustratīvi apgaismo J. Endzelīna, kurš tolaik strādāja Harkovā, gadījums. 1919. gada 26. novembrī Latvijas Augstskolas Organizācijas padomes sēdē tika pieteikta no Harkovas pārbraukušā žurnālista Puriņa saruna ar J. Endzelīnu: Endzelīns norādījis, ka no Latvijas nav saņēmis nevienu vēstuli un ielūgumu, bet par augstskolas dibināšanu Rīgā Harkovā nav nekādu ziņu.⁴³

Eiropas pēckara laika haosa dēļ, sākoties neatkarības cīņām, latviešu zinātnieku atgriešanās process uz laiku tika atlikts.⁴⁴ 1919. gada sākumā Latvijas augstākās izglītības iestādei atjaunojot zinātnisko darbu, bet Latvijas sarunu dalībniekiem Maskavā saņemot padomju valdības piekrišanu par vairāku zināmu latviešu zinātnieku atgriešanos tēvzemē, fakultātes tika mudinātas iesniegt Izglītības ministrijai visvairāk nepieciešamo Krievijas universitātēs strādājošo zinātnieku sarakstus.⁴⁵

Vai tādu telegrammu varēja saņemt arī E. Volters? Jautājums paliek atklāts. Kaut historiogrāfijā jau ir apspriestas E. Voltera attiecības ar Latvijas inteliģenci, kā, piemēram, J. Endzelīnu, Jēkabu Lautenbahu, pirmo starpkaru Latvijas Universitātes idejas realizētāju, boļševistiskās Latvijas valdības vadītāju (bijušo laikraksta “Dienas Lapa”, kurā 19. gs. beigās aktīvi darbojās Volters, redaktoru) Pēteri Stučku,⁴⁶ kā arī ar pēterburgiešiem (ar kuriem sarakstījās arī starpkaru periodā) Pēteri Šmitu un Jāni Raini, no kura rokām, kad tas pildīja Latvijas izglītības ministra pienākumus, E. Volters saņēma Latvijas valsts apbalvojumu – Triju Zvaigžņu ordeni “Par nopelniem Latvijai”.

Tomēr neko vairāk par E. Voltera lomu pie Pēterburgas Universitātei piederošajiem Vispārīgajiem latviešu izglītības konkursiem, kuros bija sapulcējušies visi jaunie Pēterburgas latviešu zinātnieki, nevaram pateikt. Nav šaubu, ka E. Volters jau Pēterburgā bija izveidojis attiecības ar Latvijas Universitātes personālu (Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultāti)

papildinošajiem Pēterburgas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes absolventiem – Adu Ābeli, Ernestu Blesi, vēsturnieku Augustu Tenteli, filozofu Pēteri Zālīti. Par to liecina sarakste, kas saglabājusies no starpkaru perioda un šobrīd tiek glabāta Lietuvas Zinātņu akadēmijas Vrubļevsku bibliotēkā.

Latvijas bibliogrāfs, kultūras vēsturnieks Viesturs Zanders savā rakstā apspriedis arī to, kas, runājot par E. Volteru, nodevētu arī Lietuvai. Runādams par Latvijas Nacionālajā bibliotēkā glabāto E. Bleses personālfondu, kurā ir atrodama arī E. Voltera sarakste lietuviešu, vācu un krievu valodā, V. Zanders pauž nožēlu, ka E. Bleses fonds līdz šim nav piesaistījis latviešu valodnieku uzmanību.⁴⁷ Izņēmumu šeit neveido arī starpkaru Latvijas Universitātes zinātnieki, piemēram, Leonīds Arbuzovs, Francis Balodis, vai latviešu studentu kopiena, kuru, kā var saprast no E. Voltera sarakstes, no Kauņas sasniedza grāmatu sūtījumi, vēstules ar arheoloģijas, etnogrāfijas konsultācijām, lietuviešu bibliogrāfiju.⁴⁸

Paturot prātā, ka Aleksandra II reformu laikā bija izveidojusies pirmā latviešu inteliģence, kura liberālajā Pēterburgā varēja sevi izpaust daudz plašāk nekā Baltijas guberņās, ka 90 latvieši 1819.–1894. gadā studēja Pēterburgā, un pat to, ka 12–15% latviešu akadēmiskās jaunatnes 20. gs. sākumā (salīdzinot ar Rīgas Politehnisko institūtu, Maskavas un Tartu augstskolām) studijas bija beiguši Pēterburgā, bet no tiem 57 personas strādāja starpkaru Latvijas Universitātē,⁴⁹ doma, ka tikai A. Voldemars ar aiz muguras esošajiem 10 tūkstošiem lietuviešu, pret 15 tūkstošiem latviešu 20. gs. sākumā Pēterburgā izšķīra Volteru likteni – skan mazliet neticami.

SECINĀJUMI

Rakstā, izmantojot salīdzināmās historiogrāfijas perspektīvu, caur E. Volteru mēģināts atklāt 20. gadsimta sākumā notikušo procesu – zinātniskā personāla piesaisti jaunizveidoto nacionālo valstu, Lietuvas un Latvijas, dibinātajām augstskolām, kas līdz

šim šo valstu historiogrāfijās nav plašāk pētīts. Par raksta sākuma punktu izvēlēta hipotēze, ka E. Volteram, beidzot profesora karjeru Pēterburgā, tiešām ir bijusi iespēja izvēlēties starp Rīgas un Kauņas universitātēm. Izvēlēta hipotēze salīdzināmajā perspektīvā atklāja E. Voltera un zinātniskā mantojuma pētījumu problemātiku, uzsverot ne tikai valdošās pretrunas, bet arī problemātikas, kas skar E. Volteru, nivelēšanu historiogrāfijā. Tam var izsekot, pētot E. Voltera tautības problemātiku mūsdienu lietuviešu un latviešu historiogrāfijās. Salīdzināmā metode ļāva daudzpusīgi atklāt vai vismaz daļēji apstiprināt vienu vai otru hipotētisku jautājumu, piemēram, par brīdi, kad Lietuvas un Latvijas historiogrāfijā fiksēta E. Voltera pievēršanās lituānistikai 19. gadsimta beigās.

Rakstā izklāstītās interpretācijas ļauj no jauna paraudzīties uz E. Volteru un viņa zinātnisko mantojumu, kā arī nodrošina pamatu tālākiem pārspriedumiem, bet nepublicētie arhīvu avoti ļauj saskatīt iespējamos plašāku pētījumu virzienus. Vēl jo vairāk tāpēc, ka līdz šim E. Voltera saikne ar starpkaru Latvijas Universitātes zinātniekiem ir pētīta maz.

Var apgalvot, ka E. Volters ir ilustratīvs piemērs tam, kā zinātnieki tika piesaistīti izveidotajām augstākās izglītības iestādēm gan Lietuvā, gan Latvijā 20. gadsimta sākumā. Pats par sevi saprotams, ka tam bijuši tādā vai citādā veidā izkārtājušies apstākļi, kuri rada interesi, aplūkojot E. Volteru salīdzinošā skatījumā.

Ir pārāk drosmīgi teikt, ka E. Volteram nebija izvēles alternatīvu. Apgalvojums, ka Eduarda un Aleksandras Volteru palikšanu Kauņā ietekmējis A. Voldemars ar 10 tūkstošiem lietuviešu, kas bija priekšplānā 15 tūkstošiem latviešu, kas dzīvojuši 19. gs. beigās Pēterburgā, skan patiešām neticami.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Raksts sagatavots, pamatojoties uz referātu, kas lasīts prof. Eduarda Voltera 160. dzimšanas dienai veltītajā starptautiskajā konferencē 2016. gada 5. maijā Kauņas rātsnamā.

- ² *Eduardas Volteris biobibliografija. (Bibliografinė rodyklė 1973–2015)* (2016). Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Vilnius, 3.–4. lpp. Pieejams: https://www.lnb.lt/media/public/naujienos/Eduardas_Volteris_biobibliografija.pdf (skatīts 10.03.2016.).
- ³ Reda Griškaitė (2010). Eduardas Volteris ir Carlo von Schmitho “Necrolithuanica” (1863) [Eduards Volters un Karla fon Šmita “Necrolithuanica” (1863)]. *Archivum Lithuanicum*, 12, 183.–240. lpp. Pieejams: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2010~1367175132036/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> (skatīts 20.02.2016.); Pranas Kulikauskas, Gintautas Zabiela (sast.) (1999). *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)* [Lietuvos archeologijas vēsture (līdz 1945 g.)]. Vilnius: Diemedžio leidykla, 221. lpp.; Adolfas Tautavičius (1995). Ar kasinėjo prof. E. Volteris Apulės piliakalnį 1930 metais? [Vai prof. E. Volters raka Apoles pilskalnu 1930. gadā?]. *Baltų archeologija*, 3, 29. lpp.; Jonas Puzinas (1941). Prof. E. Volterio nuopelnas lietuvių kultūrai [Prof. E. Voltera nopelnas lietuvišu kultūrai]. *Naujoji Lietuva*, Nr. 154, 28.12.1941., 3. lpp.
- ⁴ Griškaitė. Eduardas Volteris ir Carlo von Schmitho “Necrolithuanica” (1863), 183.–240. lpp.
- ⁵ Turpat, 184.–185. lpp.
- ⁶ Turpat.
- ⁷ Turpat.
- ⁸ Jautājumi par kāzu ieražām, Voltera kga sastādīti. *Dienas Lapas Feļetona turpinājums*, 1889, 57., 85., 91. lpp.; Eduardas Volteris (1909). *Latvių literatūra*. Vertē ir papildē O. Pleirytē-Puidienē. Kaunas: Saliamono Banaičio spaus-tuvē.
- ⁹ *Eduardas Volteris biobibliografija*, 21. lpp.
- ¹⁰ Griškaitė. Eduardas Volteris ir Carlo von Schmitho “Necrolithuanica” (1863), 183.–184. lpp.
- ¹¹ Lilita Vanaga (2009). Eduards Volters (1856–1941) Latvijas etnoloģijas kop-ainā 19. gs. 80.–90. gados. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 38. lpp.
- ¹² Danguolē Mikulēnienē (2006). Eduardo Volterio veikla XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių tarmėtyros baruose [Eduarda Voltera darbība XIX gs. beigās – XX gs. sākumā lietuvišu dialektu izpētes laukā]. No: *Mezhdunarodnaia nauchnaia konferentsia “E. A. Vol'ter i baltistika kak kompleksnaia dis-tiplina”*: tezisy dokladov, 21–23 sentiabria 2006 g. Sankt Peterburg, 24.–25. lpp.
- ¹³ Prof. Voltera godināšana Kauņā. *Latvijas Kareivis*, 24.03.1936., 2. lpp.
- ¹⁴ Jānis Endzelīns (1942). Eduards Volteris. *Latvju Mēnešraksts*, Nr. 10, 01.01.1942., 956.–957. lpp.
- ¹⁵ Fricis Mīlenbachs (1908). *Latvietes un latvieši Krievijas augstskolās*. Jelgava: H. Alunāna drukātava, 136. lpp.
- ¹⁶ Jaunākās ziņas. *Mājas Viesis*, Nr. 7, 15.02.1886., 2. lpp.
- ¹⁷ Turpat.

- ¹⁸ Garlibs Merķelis (2016). *Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimteņa beigās*. Priekšvārds, komentāri: Gvido Straube. Rīga: Zvaigzne ABC, 213 lpp.; Josifs Šteimans (1997). *Latvijas vēstures pētnieki*. Daugavpils: Saule, 42. lpp.; Robertas Šimkus (2009). Istorioģrafinių konfliktų prielaidos: konkuruojančios istorinės atmintys tarpukario Latvijoje [Historioģrafisko konfliktu priekšnosacījumi: konkurējošās vēsturiskās atmiņas starpkaru Latvijā]. *Acta humanitarica universitatis Saulensis. Mokslo darbai*, 9, 60. lpp.
- ¹⁹ Zenius Šileris (2006). Ar daug apie jį žinome: Eduardas Volteris [Vai daudz par viņu zinām: Eduards Volters]. *Mokslo Lietuva*, 7, 10. lpp.; Jānis Stradiņš (1993). Latviešu zinātnes saknes Pēterburgā. *Universitas*, 70, 46. lpp.
- ²⁰ Latvijas Nacionālās bibliotēkas Biblioģrafijas institūta atbilde, 15.04.2016.
- ²¹ Vanaga. Eduards Volters (1856–1941) Latvijas etnoloģijas kopainā 19. gs. 80.–90. gados, 47. lpp.
- ²² Pēterburgas leiši. *Balss*, Nr. 4, 28.01.1904., 2. lpp.; Birutė Avižeinė (2015). Viešų lietuviškųjų vakarų repertuaro cenzūra XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Rusijos imperijoje [Publiskā lietuviėšu rietumu repertuāra cenzūra XIX gs. beigu – XX gs. beigu Krievijas impėrijā]. *Colloquia*, 34, 37.–59. lpp.
- ²³ Jaunākais zinātnē, literatūrā un mākslā: Profesors Eduards Wolters. *Dzimtenes Vēstnesis*, Nr. 94, 27.04.1910.
- ²⁴ E. Wolters (Pēterburga). Latvieši un leiši un viņu attiecības uz Eiropas kultūras tautām. *Dienas Lapas pielikums*, II, VI, VII, 1893.
- ²⁵ Lietuvas Zinātnu akadēmijas Vrubļevsku bibliotēkas Eduarda Voltera rokrakstu fonds (turpmāk: LMAB), 154, gab. 71, 4R. lp.
- ²⁶ Pirmasis lietuvių spaudos cenzorius [Pirmais lietuviėšu preses cenzors]. *Diena*, Nr. 12, 22.03.1936.
- ²⁷ LMAB, 154, vnt. 46, 65. lp.
- ²⁸ Pirmasis lietuvių spaudos cenzorius. *Diena*, Nr. 12, 22.03.1936.
- ²⁹ LMAB, 154, vnt. 150, 1. lp.
- ³⁰ Endzelīns. Eduards Volteris, 956.–957. lpp.
- ³¹ LMAB, 154, vnt. 148, 3rv. lp.
- ³² LMAB, 154, vnt. 44.
- ³³ Pirmasis lietuvių spaudos cenzorius. *Diena*, Nr. 12, 22.03.1936.
- ³⁴ Gediminas Rudis (sast.) (2010). *Laiškai Jujai: (1902–1919 m.) / Augustinas Voldemaras [Vėstules Jujai: (1902.–1919. g.) / Augustins Voldemars]*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 144. lpp.
- ³⁵ Turpat, 146. lpp.
- ³⁶ Aurelijus Gieda (2013). *Istoriografija ir visuomenė: istorika, istoriko profesijos ir istorinės kultūros aspektai Lietuvoje 1904–1940 m.: Daktaro disertacija* [Historioģrafija ir sabiedrība: vēsture, vēsturnieka profesija un vēstures kultūras aspekti Lietuvā 1904.–1940. g.]. Vilnius, 137. lpp.
- ³⁷ *Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LVVA), 7427–6a–1, 196. lp.; 7427–13a–91, 2. lp.; 7427–13a–420, 1.–49. lp.
- ³⁸ LVVA, 7427–13a–1922, 3. lp.

- ³⁹ 1922. gada 18. februārī Latvijas Augstskolas Vēstures un filoloģijas fakultātes kolēģijas sēdē A. Tentelis tā vietā, lai nākamajam gadam apstiprinātu vācieti Hendelstromu, ierosināja sazināties ar bijušo Pēterburgas Universitātes profesoru Ervinu Grimmu un vēl Pēterburgā esošo vēsturnieku A. Vulfiusu, lai noskaidrotu, vai viņi negribētu pārcelties uz Latvijas augstākās izglītības iestādi. Tomēr 1922. gada 16. decembrī fakultātē izvēlētais E. Grimms nesauņēma pietiekami daudz balsu, lai pasniegtu jauno laiku vēsturi. Profesors J. Plāķis sēdes laikā paziņoja, ka E. Grimma kandidatūras noraidīšana visticamāk ir saistīta ar to, ka rektors nevēlējās, ka mācītu krievs. Latvijas Augstskolas Vēstures un filoloģijas fakultātes organizācijas kolēģijas sēžu protokoli (bez identifikācijas numura). Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Mišņa bibliotēkas Rokrakstu krājums, Sarmas Kļaviņas fonds S. f. 1, 20. o.p. lp., 25. lp.
- ⁴⁰ Saīsinājums no krievu val. – Vserossiiskaya chrezvychainaia komissiiia po bor'be s kontrrevoliutsiei i sabotazhem (Viskrievijas ārkārtējā komisija cīņai ar kontrrevolūciju un sabotāžu).
- ⁴¹ Aurelijus Gieda (2009). Istorikas ir istoriografija transformacijū laikmečiu: tarp naujos istorijos proveržiu ir Klėjos sugrįžimo refleksiju [Vēsturnieks un historiogrāfija transformācijas laikmetā: starp jaunās vēstures sliedēm un Klio atgriešanās refleksiju]. *Istorija. Mokslo darbai*, 74 (2), 63.–66. lpp.
- ⁴² Pēteris Dāle (1921). *Vēsturisks pārskats par Latvijas Augstskolas nodibināšanu un viņas darbību pirmā (1919./20.) mācību gadā*. Rīgā: Latvijas Augstskolas izdevums, 21.–22. lpp.
- ⁴³ Latvijas Augstskolas Organizatoriskās padomes 1919. gada 26. novembra protokols. *LVVA*, 7427–6a–1, 67. lp.
- ⁴⁴ Turpat.
- ⁴⁵ 1920. gada 11. februārī Latvijas Universitātes Organizatoriskās padomes sēdē P. Dāle referēja: “Mūsu delegācijai Maskavā izdevās iegūt padomju valdības piekrišanu par kāda slavena zinātnes vīra atgriešanos dzimtenē.” Filoloģijas un filozofijas fakultātes iesniegtajā sarakstā vēsturnieku norādītais ir A. Tentelis. Latvijas Augstskolas Organizatoriskās padomes 1920. gada 11. februāra protokols. *LVVA*, 7427–6a–1, 10. lp. 1921. gada 14. februārī Universitātes Padome vērsās Ārlietu ministrijā ar lūgumu veikt visus nepieciešamos pasākumus, lai zinātnieki atgrieztos Latvijā. Šajā reizē aicinot nepieciešamības gadījumā izveidot speciālu konvenciju ar Ukrainu par viņu atbrīvošanu. Dekānu padomes 1921. gada 14. februāra protokols. *LVVA*, 7427–6a–7, 132. o.p. lp.; 7427–6a–1, 106. lp.
- ⁴⁶ 1918. gadā uzreiz pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas realizēt augstskolas idejas nepaspēja. Tās vispirms īstenoja boļševistiskā Pētera Stučkas valdība, 1919. gada 8. februārī izsludinot dekrētu par Latvijas Augstskolas dibināšanu, kurā paredzēta arī humanitārā nodaļa, tomēr šīs skolas isās ekstsnces dēļ (līdz 22. maijam) tā palika neatvērta. Tikai 1919. gada vasarā Latvijas Pagaidu valdībai atgriežoties Rīgā, 2. augustā pie Latvijas Izglītības ministrijas dibinātā Rīgas Politehnikas institūta Reorganizācijas komisija re-

- formēja institūtu par Latvijas Universitāti. Pēc J. Stradiņa, Latvijas Augstskolas atvēršana 1919. gada septembrī bija tiešs boļševistiskās Latvijas Augstskolas turpinājums. Kaut šo faktu 1919. gada jūnijā latviešu akadēmiskā kārta neatzina, tomēr 1919. gada 11. jūlijā Latviešu izglītības biedrības Augstskolas sekcijas K. Ulmaņa vadītajai Pagaidu valdībai iesniegtajā vēstulē (par augstskolas organizāciju) tiek runāts par “Latvijas Augstskolas atjaunošanu un turpmāko attīstību”, nevis par tās izveidošanu. Sk.: Jānis Stradiņš (1995). Latvijas Universitātes veidošanās, tās devums Latvijai un pasaules zinātnei. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 111.–114. lpp.
- ⁴⁷ Viesturs Zanders (2005). LU profesora Ernesta Bleses (1892–1964) personālfonds Latvijas Nacionālajā bibliotēkā. No: *Latvijas Universitātes raksti*. 684. sēj.: *Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga: Latvijas Universitāte, 95., 98. lpp.
- ⁴⁸ F. Baloža vēstules; L. Arbusova vēstule E. Volteram un pateicība par Kauņā pavadīto laiku. *LMAB*, 154 (nenoskaidrotu korespondentu vēstules); *LMAB*, 154, 17266; *LMAB*, 154, 42, 3r. lp.; *LMAB*, 154, gab. 146, 7rv. lp.
- ⁴⁹ Stradiņš. *Latviešu zinātnes saknes Pēterburgā*, 46. lpp.

NATIONAL UNIVERSITIES AND ATTRACTING ACADEMIC STAFF. WHY DIDN'T EDWARD VOLTER CHOOSE THE UNIVERSITY OF LATVIA?

Robertas Šimkus

Mg. hist., doctoral student in history (external), Department of History and Archaeology, Klaipėda University.

Research interests: history of historiography, comparative historiography, historiography of Latvia.

Through the perspective of comparative historiography and considering Professor Edward Volter's personality, the article attempts to reveal the process of attracting academic staff to higher education institutions which were established in Lithuania and Latvia at the beginning of the 20th century. Volter's relationship with the researchers of the University of Latvia in the interwar period – historian Leonid Arbusov, archeologist Valdis Ginters, philologist E. Blese, has been studied little until now. E. Volter's case is an illustrative example of the process of attracting scholars to the newly founded higher education institutions in Lithuania and Latvia at the beginning of the 20th century. The comparative method used in this research highlights not only the discrepancies present in the historiography of Lithuania and of Latvia but

also levelling of certain problem issues. The article presents a novel interpretation of E. Volter's scientific heritage.

Key words: historiography, comparative method, historiography of Latvia, Baltistics, ethnicity, Baltic Germans, University of Latvia, St. Petersburg University.

Summary

The article is prepared on the basis of the report, which was read in an international conference dedicated to the 160th anniversary of Professor Edward Volter in Kaunas City Hall, on 5 May 2016.

Through the perspective of comparative historiography and considering the professor's personality, the article attempts to reveal the process of attracting academic staff to higher education institutions which were established in Lithuania and Latvia at the beginning of the 20th century. The process itself has not been studied in the historiography of the abovementioned countries. The question-hypothesis of the article is, whether Edward Volter, after completing his professor's career in St. Petersburg, had an opportunity to choose the place for his scientific work between the universities of Riga and Kaunas? The article aspires to a new approach–interpretation for the research of the personal and academic heritage of Edward Volter, by providing interpretations–hypotheses. The attempts to justify the interpretation of the article were based on the introduction of new unpublished archival sources in historiography (both in Lithuania and Latvia). On the basis of archival sources, attention must be drawn to issues related to E. Volter which still have not been examined. For example, his relationship with the researchers of the University of Latvia in the interwar period: historian Leonid Arbuzov, archeologist Valdemārs Ģinters, philologist E. Blese, whose epistolography is buried in the libraries' manuscripts, often in folders with the inscription "Letters from unknown persons to Edward Volter". E. Volter is an illustrative example of the process of attracting scholars to the newly founded higher education institutions in Lithuania and Latvia at the beginning of the 20th century. The comparative method used in this research highlights not only the discrepancies present in the historiography of Lithuania and of Latvia but also levelling of certain problem issues.

“FRANČU GRUPAS” TIESĀŠANA 1951. GADĀ: LIETU POLITISKAIS KONTEKSTS UN VALSTS DROŠĪBAS MINISTRIJAS DARBĪBAS METODES*

Daina Bleiere

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece, Rīgas Stradiņa universitātes Politikas zinātnes katedras asociētā profesore.
Pētnieciskās intereses: Latvijas 20. gadsimta vēsture, padomju režīma ietekme uz Latvijas sabiedrību.

1951. gadā arestētās un notiesātās t.s. franču grupas – 12 inteliģences pārstāvju, kurus apsūdzēja virknē politisku noziegumu, to skaitā literāru pēcpusdienu organizēšanā un apmeklēšanā, – lieta bija saistīta ar pretrietumniecisko kursu Padomju Savienības un Latvijas PSR politikā un cīņu ar t.s. kosmopolītiem. Tomēr šī lieta raksturo ne tikai tā laika politisko atmosfēru, bet arī parāda Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas (VDM) darbības metodes sabiedrības totālas kontroles realizēšanā, kā arī pēctecību drošības dienestu, tiesu un prokuratūras sistēmas darbībā 50.–80. gados. Raksta mērķis ir, balstoties uz krimināllietu materiāliem un citiem avotiem, izpētīt lietas rašanās un attīstības apstākļus, kā arī VDM izmeklētāju intereses, taktiku un metodes šīs lietas izmeklēšanā.

Atslēgas vārdi: inteliģence, kosmopolitisms, LPSR Valsts drošības ministrija, politiskās prāvas.

Par t.s. franču grupas lietu ir diezgan daudz rakstīts, bet pārsvarā tās ir publikācijas presē. Lielākā daļa no tām ir pašu šīs lietas upuru atmiņas vai intervijas ar viņiem.¹ Rakstniece

* Raksts izstrādāts projekta “Latvijas vēsture: Kultūrvēsturiskā vide un sociālpolitiskās norises Baltijas jūras reģiona kontekstā (VPP Letonika)” ietvaros. Darbs ar padomju represīvo institūciju dokumentiem ir sarežģīts un prasa specifiskas zināšanas. Esmu pateicību parādā Aināram Bambalam, Rudītei Viksnei un Arturam Žvinklim par konsultācijām un norādēm, kā arī diviem anonīmajiem recenzentiem par kritiku un ieteikumiem, kas būtiski palīdzēja pilnveidot rakstu.

Gundega Repše ir izdevusi Kurta Fridrihsona saraksti ar sievu.² 1990. gadā ir publicētas Maijas Silmales vēstules no ieslodzījuma, bet 2017. gadā ir iznākusi rakstnieces Leldes Stumbres grāmata par viņu.³ 1989. un 1990. gadā ir publicētas Elzas Stērstes atmiņas, kas pilnībā ir pieejamas Rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā.⁴ Šīs atmiņas ir izmantotas arī, aprakstot E. Stērstes arestu un ieslodzījuma gadus, Annas Žīgures grāmatā par dzejnieci.⁵ Ir notikušas intervijas pētniecisku projektu ietvaros, piemēram, Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta Nacionālās mutvārdu vēstures krājumā ir Viedas Skultānes veiktās intervijas ar Ievu Lasi (Birgeri), Nelliju un Miervaldi Ozoliņiem.⁶ Arī Okupācijas muzejā ir pieejama 2000. gadā ierakstītā I. Lases videointervija.⁷

“Franču grupas” lietā notiesātajiem kultūras darbiniekiem kopš 80. gadu beigām, kad vispār varēja sākt par viņiem runāt, ir tikusi veltīta liela publicitāte, par viņiem ir veidota režisora Andra Rozenberga dokumentālā filma “Sods par sapni” (1994), 2004. gada beigās atklāja izstādi “Franču grupa un mākslinieks Kurts Fridrihsons”, kuru veidoja Latvijas Okupācijas muzejs sadarbībā ar Francijas Kultūras centru. Ir arī diezgan daudz publikāciju presē.⁸ 2011. gadā tika publicēts interesants literatūrkritiķes Silvijas Radzobes raksts par Mildu Grīnfeldi,⁹ kuru tiesāja saistībā ar “franču grupas” lietu. Tomēr jāatzīst, ka pieejamas pārsvarā populāra rakstura publikācijas, kuras nereti ir virspusējas, tās sniedz informācijas minimumu, turklāt ir sastopamas faktu kļūdas un neprecizitātes, kas ir pārceļojušas uz *wikipedia* rakstiem, kas daudziem kalpo par pamata izziņas avotu par šo tēmu.

Akadēmisku pētījumu par šo tematu ir ļoti maz. Gandrīz vai vienīgais mēģinājums pievērsties šai tēmai ir V. Skultānes 1997. gadā nolasītais referāts, kas “franču grupas” lietu aplūko antropoloģiskā skatījumā.¹⁰ Šādi pētījumi ir ļoti svarīgi, jo gadu gaitā personības un notikumi apaug ar nozīmēm, kļūst par simboliem, kuri sāk dzīvot paši savu dzīvi, tomēr ir nepieciešami dziļāki pētījumi par šīs neapšaubāmi politiskās akcijas izcelsmi

un attīstību konkrētajos pēckara gadu apstākļos, par to, kā un kāpēc Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas (VDM) darbinieki tieši 1951. gada sākumā arestēja 12 cilvēkus, kurus mēs saucam par “franču grupu”.

Šis publikācijas mērķis ir, balstoties uz Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā glabātajām krimināllietām un citiem avotiem, iespējami pilnīgi rekonstruēt minētās lietas rašanās apstākļus un Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas darbinieku intereses, taktiku un izmeklēšanas metodes.

“FRANČU GRUPA” – ARESTĒTIE UN IZVIRZĪTO APSŪDZĪBU RAKSTURS

Vispirms jāatrunā raksta virsrakstā lietotais nosaukums “franču grupa”, kas tiek lietots tik bieži, ka vismaz šķietami it kā vairs neprasa paskaidrojumus, lai gan vairākos aspektos tas ir neskaidrs vai pat maldinošs. G. Repše ir iebildusi, ka tas ir čekas izdomājums.¹¹ Lai gan dažās publikācijās tiek apgalvots, ka šāds formulējums sastopams krimināllietās,¹² man to nav izdevies atrast, taču nevar izslēgt, ka tas patiešām radies Valsts drošības komitejai (VDK) tuvās aprindās 50. vai 60. gados. Apgalvojums, ka termins ir lietots krimināllietās, iespējams, balstās uz pārpratumu. Tajās ir runa par “grupu”, kas padomju specdienestu terminoloģijā nozīmēja kāda cilvēku kopuma apzinātu, organizētu sadarbību. VDM izmeklētāji labprātāk izmeklēja grupu, nevis individuālas lietas, jo tās radīja iespaidu, ka to atklāšanā un izmeklēšanā ir ieguldīts lielāks darbs, turklāt šādas lietas nozīmēja arī nopietnākas apsūdzības un garākus ieslodzījuma termiņus. Arī šajā gadījumā “grupu” mākslīgi izveidoja VDM izmeklētāji un, kā 1990. gadā rakstīja Skaidrīte Sirsone, “apcietināja vairākus kultūras darbiniekus, savā starpā vairāk vai mazāk pazīstamus, sapina tos visus kopā vienā grupā”.¹³ Arī apzīmējums “franču” nav precīzs. Patiešām, daļa no notiesātajiem bija franču kultūras pazinēji, labi prata franču valodu, piemēram, Kurts Fridrihsons, Maija Silmale, Elza Stērste, Ieva Birgere. Tomēr to nevarēja teikt

par visiem šīs “grupas” sakarā notiesātajiem, daži franču valodu neprata vai arī zināja vāji. Taču jāņem vērā, ka šis nosaukums, lai arī maldinošs, ir pietiekami nostabilizējies literatūrā un savā ziņā visai precīzi atspoguļo lietas būtību, respektīvi, čekistu motivāciju vērsties tieši pret šiem 12 cilvēkiem, jo viņu interese par Rietumu kultūras procesiem, tajā skaitā par franču kultūru, no padomju spēcīgu viedokļa 50. gadu sākumā bija pielīdzināma valsts nodevībai.

Šajā rakstā kā “franču grupa” tiek apzīmēti 12 cilvēki, kurus apcietināja 1951. gada janvārī un notiesāja divu krimināllietu ietvaros.¹⁴ Šā apzīmējuma lietošana rakstā nekādā ziņā nenozīmē, ka autore uzskatītu, ka patiešām pastāvēja kaut kāda organizēta pretošanās grupa, tāpat arī nebūtu pareizi to reducēt uz cilvēkiem, kas 1945.–1947. gadā apmeklēja literārās pēcpusdienas, ar kurām šī lieta ļoti bieži tiek sasaistīta, jo tajās piedalījās daudz plašāks cilvēku loks. Lietas attīstība īsumā bija šāda. 1950. gada 13. decembrī Latvijas PSR VDM tika pieņemts lēmums par “brīvmākslinieka” Kurta Fridrihsona un “bijušās rakstnieces” Elzas Stērstes-Lieknes-Virzas¹⁵ arestu. K. Fridrihsonu arestēja 1951. gada 3. janvārī,¹⁶ bet E. Stērsti 4. janvārī.¹⁷ Nākamajā dienā aizturēja Teātra institūta franču valodas un Rietumeiropas literatūras pasniedzēju Ievu Birgeri un tulkotāju, filoloģi, tobrīd Mākslas lietu pārvaldes¹⁸ inspektori Maiju Silmali. Viņu abu arests bija sankcionēts 30. decembrī.¹⁹ Tajā pašā dienā aizturēja arī M. Silmales vīru Dailes teātra aktieri Miervaldi Ozoliņu, lai gan viņa aresta pamatojums bija sastādīts tikai 5. janvārī, bet vizēts nākamajā dienā.²⁰ Šie pieci cilvēki, kā arī 4. janvārī arestētais uzņēmuma “Degviela” noliktavas pārzinis inženieris Rolfs Rāčenis tad arī veidoja sākotnējo “lietas” kodolu, kuras būtība ir izteikta aresta pamatojumos un vēlāk apsūdzībās, kuras aplūkosim tālāk. Nākamais arestu vilnis sekoja 17. un 18. janvārī, kad arestēja Rakstnieku savienības grāmatu antikvariāta pārdevēju bibliofilu Arnoldu Sausni un viņa sievu Latvijas Valsts universitātes (LVU) Ekonomikas fakultātes sekretāri Eleonoru Sausni, Dailes teātra aktieri Arnoldu Stubaus un viņa sievu

aktrisi, bet tobrīd Teātra biedrības rasētāju Irmu Stubaus,²¹ juriskonsultu un literātu Gustavu Bērziņu, Valmieras teātra aktrisi Mirdzu Lībieti-Ersu un Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta zinātnisko sekretāri Skaidrīti Sirsoni.

Izmeklēšanas gaitā lietā arestēto personu lietas sadalīja divās krimināllietās. Pirmajā ietilpa tie, kuriem tika izvirzītas nopietnākas apsūdzības: K. Fridrihsons, E. Stērste, I. Birgere. Sākotnēji šajā grupā iekļāva arī R. Rāceni, bet 30. maijā viņa lietu izdalīja atsevišķā krimināllietā.²² Trīs pirmos apsūdzētos 1951. gada 29.–30. jūnijā tiesāja Latvijas PSR Iekšlietu ministrijas karaspēka tribunāls²³ un visiem piesprieda 25 gadus sevišķā režīma noimetnē plus tiesību atņemšanu uz pieciem gadiem un visas mantas konfiskāciju. Pārējo deviņu apsūdzēto lietas nodeva PSRS Valsts drošības ministrijas Sevišķajai apspriedei, kura 1951. gada 2. jūnijā visiem aizmuguriski piesprieda 10 gadus sevišķā režīma noimetnē, izņemot M. Lībieti-Ersu, kuras sodu samazināja līdz septiņiem gadiem sevišķā režīma noimetnē (izmeklēšana arī viņai bija prasījusi 10 gadu sodu).²⁴ Lietas nodošanu Sevišķajai apspriedei pamatoja ar to, ka uz tiesas sēdi nevar aicināt VDM slepenos aģentus. Viņu vārdi ir nosaukti pievienotajā dokumentā: Voldemārs Sauleskalns, Milda Grīnfelde un kāds Jānis Puriņš.²⁵ Tā kā pirmie divi slepenie aģenti bija saistīti arī ar K. Fridrihsonu, E. Stērstes un I. Birgeres lietu un nebija izsaukti par lieciniekiem kara tribunāla sēdē, tad jādombā, ka patiesais iemesls lietas nodošanai Sevišķajai apspriedei bija nevis nevēlēšanās atklāt ziņotāju identitātes, kuras no lietas materiāliem nemaz nevar izsecināt, bet gan tas, ka apsūdzība pret šiem deviņiem cilvēkiem bija ļoti vāja un viņiem visiem inkriminētās apsūdzības pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58-10 panta I daļas (pretpadomju propaganda un aģitācija un šāda satura literatūras izgatavošana, glabāšana vai izplatīšana) un 58-11 panta (piedalīšanās pretpadomju organizācijā) nebūtu izturējušas pat tos visai minimālos kritērijus, kurus izvirzīja padomju justīcija, ja lietas nodotu iztiesāšanai Latvijas PSR Augstākās tiesas krimināllietu tiesas kolēģijai vai arī kara tribunālam. Vienīgi A. Stubausam papildus bija

izvirzīts 58-1^a pants (Dzimtenes nodevība, ar ko šajā gadījumā tika saprasta jebkāda veida sadarbība ar nacistu okupācijas varu), jo viņš pašā nacistu okupācijas sākumā īsu laiku bija darbojies kā “pašaizsardzības” grupas rakstvedis Rīgas 10. policijas iecirknī. Trijiem kara tribunāla tiesātajiem izvirzītās apsūdzības balstījās uz līdzīgiem kriminālkodeksa pantiem (notiesātajiem inkriminētos KPFSR Kriminālkodeksa pantus sk. 1. pielikumā), bet faktiski ietvēra plašāku apsūdzību spektru.

K. Fridrihsons tika notiesāts par to, ka 1) 1944. gadā bija iesaukts Vācijas armijā un dienējis vērmahta propagandas nodaļā,²⁶ konkrētāk, 4. Baltijas propagandas vadā un strādājis žurnālā “Junda” par mākslinieku, pēc tam dezertējis un gribējis bēgt uz Zviedriju; 2) 1945. gada beigās un visu 1946. gadu bijis “viens no aktīvākajiem buržuāziski nacionālistiskas grupas dalībniekiem, kura pulcējās tā saucamajos literārajos vakaros, kuros līdztekus Rietumeiropas literatūras apspriešanai tika apmelota padomju literatūra un māksla, un padomju īstenība”;²⁷ 3) glabājis savā dzīvoklī pretpadomju literatūru, tajā skaitā franču rakstnieka Andrē Žida (*André Gide*) grāmatu “Atgriešanās no PSRS”, kuru pavairojis un izplatījis savu domubiedru vidū; 4) vairākkārt ticis ar nelegāli dzīvojošajiem Hermani Cinci un Andreju Spekki, pēc kura lūguma fiktīvā pasē uz Anša Krūkļa vārda viltojis zīmogu. Piekto apsūdzības punktu par to, ka K. Fridrihsons kopā ar R. Rāceni esot gatavojies veidot pretpadomju grupas, tribunāls atzina par nepierādītu.²⁸

E. Stērstei tika inkriminēta 1) pretpadomju dzejoļa uzrakstīšana un publicēšana laikrakstā “Tēviņa” 1941. gada jūlijā; 2) 1944. gadā vācu okupācijas laikā no Kultūras fonda saņemtais dzejnieces laureātes tituls un 1500 marku naudas prēmija; 3) uzstāšanās jau pieminētajos literārajos vakaros; 4) mēģinājums organizēt bēgšanu uz Zviedriju savam nelegāli dzīvojošajam māsasdēlam A. Spekkem un fiktīvas pases sagādāšana viņam uz Krūkļa vārda; 5) “nacionālistiska, pretpadomju satūra” grāmatas glabāšana (Edvarta Virzas poēma prozā “Straumēni”, kuru viņa glabāja kā piemiņu par nelaiķa vīru).²⁹

I. Birgeri apsūdzēja par to, ka viņa 1) neatkarīgajā Latvijā bijusi “viena no jaunatnes nacionālistisko organizāciju “Gaida” (tā dokumentos, domāta Latvijas gaidu organizācija) un “Ziemeļniece” vadītājām”;³⁰ 2) nacistiskās okupācijas laikā piedalījusies buržuāziski nacionālistiskā organizācijā Latviešu Nacionālistu savienība, pavairojusi un izplatījusi šīs organizācijas avīzi “Tautas Balss”, rakstījusi dienasgrāmatā nacionālistiska rakstura piezīmes un dzejoļus; 3) 1946. gadā piedalījusies un uzstājusies literārajos vakaros; 4) 1950. gadā ar saviem draugiem apspriedusi angļu un amerikāņu radiatorījumus pretpadomju garā; 5) 1947.–1949. gadā sarakstījusies ar uz Zviedriju aizbēgušajiem latviešu nacionālistiem; 6) glabājusi pretpadomju literatūru.³¹

Dažas no šīm apsūdzībām prasa tuvākus paskaidrojumus. Latvijas gaidu organizācijā I. Birgere patiešām bija vadījusi pulciņu, krimināllietas dokumentos sastopamais apgalvojums, ka viņa vadījusi šo organizāciju, liecina tikai par to, ka izmeklētājiem bija visai miglains priekšstats par gaidām. Latvijas Universitātes studenšu biedrībā – vienībā “Ziemeļniece” viņa patiešām bija ieņēmusi vadošus amatus – kasieres un priekšsēdētājas.

Vācu okupācijas laikā I. Birgere bija darbojusies Latviešu Nacionālistu savienībā (LNS), kura “vācu SiPo un SD latviešu politiskās nodaļas “Latviešu kartotēka” 1942. gada decembra pārskatā LNS bija nosaukta par tā brīža visapjomīgāko nelegālo organizāciju”.³² Viņa nodarbojās ar organizācijas nelegālā laikraksta “Tautas Balss” sagatavošanu iespēšanai. Lielāka mēroga aresti, kad apcietināja arī visu “Tautas Balss” redakciju, bija 1942. gada novembrī. I. Birgeri arestēja 16. novembrī.³³ I. Birgere astoņus mēnešus bija ieslodzīta Rīgas Centrālcietumā, pēc tam gadu Salaspils koncentrācijas nometnē, no kurienes viņu atbrīvoja 1944. gada jūnija sākumā.³⁴ Pēc padomju karaspēka ienākšanas Rīgā I. Birgeri 1944. gada oktobrī un novembrī 3. Baltijas frontes pretizlūkošanas pārvaldes “Smerš” darbinieki vairākkārt pratināja par darbību LNS, bet no 1945. gada 20. janvāra līdz 5. martam viņa atradās “Smerš” apcietinājumā (oficiāli tā

skaitījās aizturēšana) Zaļajā ielā,³⁵ tomēr viņas darbībā neatrada pietiekamu pamatu arestam un atbrīvoja. Taču 1951. gadā dalība LNS izrādījās sodāma. Protams, var rasties jautājums: kādēļ vērsanos pret nacistu okupāciju 1951. gadā VDM pielīdzināja pretpadomju darbībai? Tam bija sava loģika, jo LNS iestājās par neatkarīgas Latvijas valsts atjaunošanu, un I. Birgere 1945. gadā nopratināšanā neslēpa, ka “mēs gribējām, lai Latvija būtu brīva, neatkarīga un demokrātiska. Mēs negribējām tādu stāvokli, kādā Latvija bija nonākusi vācu okupācijas laikā, taču nevēlējāmies arī tādu stāvokli, kāds bija 1940.–1941. gadā, kad Latvija atradās Padomju Savienībā.”³⁶ Ja 1945. gadā “Smerš” izmeklētājus acīmredzot vairāk interesēja, vai ir iespējams inkriminēt sadarbību ar vācu okupantiem, tad 1950. gadā tieši atbalsts neatkarīgai Latvijai tika izvirzīts priekšplānā.

Sevišķās apsardes spriedumu izvilcumi pārējiem deviņiem notiesātajiem ir vienveidīgi. Vairumu notiesāja par “dalību pretpadomju nacionālistiskā grupā un pretpadomju aģitāciju”.³⁷ Nedaudz atšķiras tikai daži spriedumi. Jāatzīmē, ka M. Lībiete-Ersa vispār nebija piedalījies literārās pēcpusdienās. Jāņem gan vērā, ka čekisti “pretpadomju nacionālistisko grupu” traktēja diezgan plaši un neskaidri, iekļaujot tajā ne tikai tos, kas piedalījās minētajās pēcpusdienās, bet arī M. Silmales paziņu un draugu loku, tajā skaitā arī nelielu grupiņu, kura kādu laiku bija mācījusies angļu valodu. Taču arī šajā grupiņā M. Lībiete-Ersa nebija piedalījies. Faktiski viņas “noziegums”, tāpat kā S. Sirsonei, bija draudzēšanās ar M. Silmali. 1945.–1946. gadā, studējot universitātē, viņas bija mainījušās ar lekciju konspektiem, kopā gatavojušās eksāmeniem, turklāt viņas vienoja interese par franču literatūru un teātra mākslu. Tomēr turpmākajos gados viņas tikās retāk, jo Mirdza bija iestājusies darbā Valmieras teātrī un pārgājusi studēt neklātienes nodaļā, bet pēc atgriešanās Rīgā 1948. gadā viņa apprecējās ar Jelgavas teātra (tolaik darbojās Rīgā) aktieri Tālvāldi Libieti, un viņai bija piedzimis dēls. No pārējiem apsūdzētajiem Mirdza pazina tikai I. Birgeri un K. Fridrihsonu.

Apsūdzība pretpadomju literatūras izplatīšanā M. Libietei-Ersai balstījās uz to, ka 1945. gadā viņa bija atradusi savas radnieces dzīvoklī Zviedrijā izdotas latviešu avīzes eksemplārus un bija tos parādījusi M. Silmalei un I. Birgerei. Papildus par inkriminējošiem tika izvirzīti ieraksti dienasgrāmatā 1944. gadā, kā arī tas, ka viņas dzīvoklī atradās “pretpadomju” grāmatas, lai gan Mirdza norādīja, ka tās ir viņas tēva, 1944. gada novembrī “Smerš” apcietinātā un 1945. gada septembrī Centrālcietumā mirušā rakstnieka Ādolfā Ersa grāmatas un viņai nav bijis ne laika, ne arī intereses tās pāršķirot un lasīt. Kas attiecas uz dienasgrāmatu, tā bija diezgan tipisks jaunas meitenes domu un sajūtu atspoguļojums, bet čekisti bija pasvītrojuši fragmentu no ieraksta 1944. gada 11. septembrī: “Mana nabaga tauta, mana Latvija. Šoreiz Tu esi tā, kas nevainīga dabū ciest. Kopā ar brāļu tautām igauņiem un leišiem Tu kriti par upuri asinskārajām vācu un boļševiku idejām. Skaists sapnis bija Tava isā brīvība. Laimīgi ir tie, kas dzīvojuši šajā laikā. Un, kaut arī būtu jāmirst, es tomēr mīlu tevi, mana brīvā Latvija.”³⁸

Jāatzīmē, ka pretpadomju literatūras glabāšana tika inkriminēta visiem notiesātajiem, kas nebija grūti, jo katra intelīgenta grāmatplauktā varēja atrast kādu “kaitīgu” grāmatu, turklāt pie tādām tika pieskaitīti ne tikai Kārļa Ulmaņa kopoti raksti vai vācu laika propagandas izdevumi, bet visa nacistu okupācijas laikā izdotā literatūra neatkarīgi no satura, kā arī, piemēram, igauņu rakstnieka Antona Tamsāres “Aizpekļu jaunais velns”, Zentas Mauriņas darbi un Kārļa Skalbes kopotie raksti.

M. Ozoliņam papildus dalībai grupā un pretpadomju aģitācijai tika inkriminēta dokumentu viltošana. Viņam bija labas grafiķa dotības, un tās patiešām bija liktas lietā, lai 1941. gadā izsūtītajai Elzai Privkai, kura pēc kara slepus kopā ar meitu bija atgriezusies Rīgā un kādu laiku dzīvoja Silmaļu dzīvoklī, Latvijas pasē viltotu zīmogu, kas apliecināja, ka vācu okupācijas laikā viņa it kā bija dzīvojusi Rīgā. Uzrādot šo dokumentu, viņai izdevās saņemt padomju pasi. M. Ozoliņam tika inkriminēta arī zīmoga viltošana uz tīras veidlapas izziņai par ģimnāzijas

beigšanu. Tādējādi visus 12 notiesātos vienojošais moments bija tas, ka visi ietilpa aptuveni vienā sociālajā lokā, lai gan savstarpējās saistības pakāpe bija atšķirīga un visi, izņemot M. Libieti-Ersu, bija piedalījušies literārajās pēcpusdienās.

“Franču grupā” bieži vien iekļauj arī Mildu Grīnfeldi,³⁹ lai gan viņu arestēja vēlāk – 1951. gada 17. aprīlī un atsevišķā krimināllietā 8. septembrī Sevišķā apspriede aizmuguriski piesprieda 10 gadus labošanas darbu nometnē ar mantas konfiskāciju. Apsūdzības tika saistītas ar šādiem “nodarījumiem”: 1) M. Grīnfelde vācu okupācijas laikā esot publicējusi pretpadomju grāmatu bērniem “Tētis karavīrs”;⁴⁰ 2) pēc kara uzturējusi sakarus ar “bandītiem” Jūrkalnes pagastā un slēpusi “Dzimtenes nodevēju” Ziedaini (savu brāli); 3) glabājusi vācu laikā izdotu pretpadomju literatūru; 4) 1946. gadā vairākkārt piedalījusies pretpadomju sanāksmēs, respektīvi, jau pieminētajās pēcpusdienās.⁴¹

Par to, kā M. Grīnfelde 1945. gada oktobrī tika piespiesta kļūt par VDM slepeno ziņotāju pēc tam, kad tika arestēts viņas brālis Miervaldis Ziedainis, visai izsmeļoši, ar diezgan plašiem citātiem no krimināllietas ir rakstījusi S. Radzobe⁴² (arī viņa M. Grīnfeldi pieskaita “franču grupai”). Pratināšanā M. Grīnfelde atzina, ka viņas uzdevums bijis ziņot par pretpadomju noskaņojumiem savu paziņu lokā, tajā skaitā par I. Birgeri un S. Sirsoni, un ka viņa VDM uzdevumā bija apmeklējusi literārās pēcpusdienas, taču viņa kategoriski noliedza, ka tajās būtu notikušas kādas pretpadomju sarunas.⁴³ Iespējams, nevēlēšanās un nespēja ziņot par saviem paziņām bija viens no viņas aresta iemesliem. Otrs varēja būt VDM 2-N daļas (šī daļa nodarbojās ar pretpadomju pagrīdes apkarošanu) centieni nodrošināties pret augstākās priekšniecības iespējamajiem pārmētumiem, ka viņi vairākus gadus nav reaģējuši uz nacionālistiskas pretpadomju inteliģences grupas saietiem. Tie, protams, ir tikai pieņēmumi, un tiem ir vājais punkts, jo sākotnēji izvirzītā apsūdzība “divkosība” (*dvurush-nichestvo*) un dezinformācijā galīgajā apsūdzībā vairs neparādās. Lai gan M. Grīnfeldes arests un notiesāšana bija saistīti ar “franču

grupas” lietu un viņa piederēja pie šīs grupas arestēto sociālā loka, tomēr uzskatu, ka viņas iekļaušanai tajā nav pamata, jo galvenais aresta iemesls bija VDM neapmierinātība ar viņas darbību slepenās aģentes lomā.

LITERĀRĀS PĒCPUSDIENAS

Literārās pēcpusdienas ir centrālais pavediens, kas sasaista vairumu “franču grupas” dalībnieku. Nopratināšanas protokolos liecībās ir fiksētas diezgan lielas pretrunas par to, kad īsti notika šīs pēcpusdienas. Agrākais iespējamais sākuma datums ir 1945. gada septembris vai oktobris. Visai regulāri šīs pēcpusdienas, kas parasti sākās plkst. 18.00 un ilga pāris stundu, bija notikušas līdz 1946. gada vasarai. Pārsvārā tās bija notikušas pirmdienās, bet ne katru nedēļu. Rudenī tikšanās bija atsākušās, bet, iespējams, vairs nebija tik regulāras. Daži apsūdzētie liecināja, ka sapulces turpinājušās līdz 1947. gada pavasarim.

1945. gada rudenī K. Fridrihsons G. Bērziņu bija iepazīstinājis ar A. Stubausu un A. Sausni. Visi četri kopā ar sievietēm sākuši regulāri tikties, lai apspriestu jaunākās teātra izrādes, jo Teātra biedrībā tolaik tas neesot bijis iespējams.⁴⁴ Arī E. Stērste savās atmiņās, kas tika pabeigtas 1975. gadā, raksta, ka šīs pirmdienas “Kurts Fridrihsons pagaidām nodibināja, aizstājot ar tām teātra biedrību, kādas vēl nebija, un pa daļai romāņu nodaļu [LVU. – D. B.], kādas ar vairs nebija”.⁴⁵ Sākumā sanāksmes notikušas K. Fridrihsona, A. Sausnes, G. Bērziņa dzīvokļos, vienreiz arī pie M. Silmales, bet vēlāk A. Stubaus piedāvājis savu krietni plašāko dzīvokli. Te jāpiebilst, ka ar dzīvokli nopratināšanas protokolos bieži vien apzīmēja istabas komunālajā dzīvoklī. Kurts un Zenta Fridrihsoni tajā laikā dzīvoja sievas vecāku dzīvoklī Brīvības (to lauk Lēņina) ielā, un viņu istaba esot bijusi neliela un neērta. Stubausiem laukam patiešām dzīvoklis bija atsevišķs un telpas plašākas.

Viņi vienā sanāksmē piedalījās 8–15 cilvēki. Pastāvēja sava veida kodols – Fridrihsoni, Stubausi, Sausnes, Birgere, kas

literārās pēcpusdienas apmeklēja diezgan regulāri, bet citi bija piedalījušies tikai dažas reizes, piemēram, E. Stērste bija bijusi trīs reizes – visos gadījumos, lai uzstātos ar referātu vai dzejoļu lasījumiem. Arī M. Ozoliņš bija piedalījies tikai pāris reizu un nebija uzstājies, bet S. Sirsone – tikai vienreiz. Pratināšanas protokolos kā pēcpusdienu apmeklētāji tiek minēti arī Staļina prēmijas laureāte aktrise Lilita Bērziņa, režisors un aktieris Jurijs Jurovskis, Dailes teātra režisore Felicita Ertnerē, kā arī vairāki citi teātra cilvēki (Žanis un Nora Katlapi, Edgars Zīle, Rūdolfs Baltisvilks), dzejnieces Mirdza Ķempe un Mirdza Bendrupe, tulkotāja Elija Kliene u.c. Pasākuma iniciators un dzinējspēks nenoliedzami bija K. Fridrihsons.

Bez teātra izrāžu apspriešanas ir noklausīti atsevišķi literāri darbi, arī G. Bērziņš bija lasījis savus dzejoļus un prozas darbus, tāpat E. Stērste, M. Bendrupe un S. Sirsone. Notikuši arī priekšlasījumi. Tā E. Stērste uzstājusies ar referātiem par Šarlu Bodlēru (*Charles Pierre Baudelaire*), par franču 18. gadsimta teātri un par dzejnieku Ēriku Ādamsonu, I. Birgere – par franču rakstnieku Fransuā Moriaku (*François Mauriac*) un indiešu politiķi Gandiju, M. Grīnfelde – par Vladimīru Majakovski, K. Fridrihsons – par kompromisu mākslā, G. Bērziņš – par Johanu Volfangu Gēti kā personību, A. Stubaus – par Andreja Upīša romānu “Zaļā zeme” u.tml. Izmeklētāji centās panākt, lai arestētie liecinātu, ka sanāksmes bijušas slepenas un konspiratīvas un ka tajās ir notikušas pretpadomju sarunas. Kā vienu, tā otru noliedza vairums apsūdzēto, viskonsekventāk G. Bērziņš. Viņš piedalījies sanāksmēs līdz 1946. gada pavasarim vai vasarai, bet pārtraucis to darīt, jo teātra izrāžu apspriešana sākusies Teātra biedrībā, turklāt viņam nav patīcis tas, ka maz runāts par aktieru spēli.⁴⁶

Saprotams, ka varas iestādes labi zināja par šīm sanāksmēm un arī par to, ka tām nebija politiska rakstura. Taču pietiekami lielas inteligentu grupas regulāra pulcēšanās pēckara Rīgā, turklāt nevis ar mērķi izklaidēties (ne ēdieni, ne dzērieni netika pasniegti), bet izglītoties, bija visai neparasta un aizdomīga, tādēļ,

kā raksta E. Stērste, “arī literāras sanāksmes pirmdienās vairs ne-likās tik nevainīgas, kādas bija iecerētas. No Rakstnieku Savienības ieradās slepena kontrole un, kaut gan nekas nebija mainījies, dalībnieki sāka nervozēt.”⁴⁷ Arī E. Sausne nopratināšanā atzina, ka 1947. gada pavasarī pārstājuši tikties, jo baidījušies no represijām.⁴⁸ Citi gan apgalvoja, ka galvenais iemesls bijis tas, ka sākusies teātra izrāžu apspriešana Teātra biedrībā.

Lai izmeklētāji varētu sanāksmes kvalificēt kā nacionālistu saietus, kuros notikusi pretpadomju aģitācija, viņi pieķērās pie vienīgā, kas to apstiprinātu: vienā no vakariem K. Fridrihsons bija lasījis izvilkmus no A. Žida grāmatas “Atgriešanās no PSRS”. Tas tika sasaistīts ar to, ka M. Silmale bija pārtulkojusi grāmatu latviski⁴⁹ un it kā devusi lasīt paziņām. Viņa pati vienā no apelācijas sūdzībām norāda, ka grāmatas tulkojumu viņai palūdzis V. Sauleskalns, motivējot ar to, ka esot jau lasījis kādreiz franciski, bet gribot pārlasīt latviski. Lai gan viņa sākumā negribējusi dot, Sauleskalns atsaucies uz K. Fridrihsonu, kurš teicis, ka M. Silmalei ir tulkojuma eksemplārs. Kad V. Sauleskalns atdevis tulkojumu, viņa to iznīcinājusi.⁵⁰ V. Sauleskalna interese par tulkojumu, iespējams, liecina, ka šī apsūdzības līnija tika gatavota jau pirms arestiem, un pratināšanās tikai centās panākt, lai pratināmie atzītu, ka grāmatas lasīšana un izplatīšana ir notikusi. Jāatzīmē, ka ne visi notiesātie bija piedalījušies sanāksmē, kurā tika lasīti grāmatas fragmenti, turklāt abi Stubausi uzstāja, ka esot iebilduši pret A. Žida padomju iekārtas novērtējumu, un to apstiprināja arī A. Sausne, kurš Stubausus vispār uzskatīja par diezgan kreisi orientētiem.

Lai padarītu pretpadomju saietu versiju ticamāku, izmeklētāji mēģināja parādīt, ka sanāksmes turpinājušās arī pēc literāro pēcpusdienu izbeigšanās, pārsvarā M. Silmales dzīvoklī un viņas draugu lokā. Runa bija faktiski par dažām viesībām – vārda dienām un meitas dzimšanas dienu, uz kuru bija uzaicināti M. Silmales tuvākie draugi, kā arī četrām angļu valodas nodarbībām 1950. gadā, kur LVU bibliotekāra Henrika Novacka un J. Rozen-tāla mākslas skolas franču valodas skolotāja Leonīda Ozoliņa

vadībā M. Silmale, M. Ozoliņš, I. Birgere, Ēriks Stumbrs mēģinājuši atsvaidzināt angļu valodas zināšanas. Līdz M. Silmales arestam bija notikušas tikai četras nodarbības. Protams, angļu valodas mācīšanās VDM izmeklētāju skatījumā pati par sevi bija aizdomīga, bet viņi centās arī parādīt, ka nodarbībās esot notikušas pretpadomju sarunas un dalībnieki dalījušies informācijā par noklausītajām ārzemju radiopārraidēm.

Ja K. Fridrihsonam, E. Stērstei un I. Birgerei tika izvirzītas arī citas apsūdzības, tad pārējiem tieši piedalīšanās pretpadomju saietos bija centrālais apsūdzības punkts. Tas liek uzdot jautājumu: kādēļ tieši šie cilvēki tika arestēti un notiesāti? Kāpēc arestēja A. Sausnes un A. Stubausa sievas, bet ne K. Fridrihsona un G. Bērziņa sievas, kas arī bija piedalījušās pēcpusdienās? Saprotais, ka politiski neizdevīgi bija arestēt Padomju Latvijas kultūras prominences – L. Bērziņu vai M. Ķempi, jo tas varētu izraisīt pamatotos jautājumus par to, cik stipra ir padomju vara, ja jau pat tādi cilvēki iesaistās pretpadomju grupās, bet kādēļ no aresta izdevās izvairīties E. Klienei vai M. Bendrupei? Būtu pārsteidzīgi apgalvot, ka visi, kas netika arestēti, lai gan varēja kļūt par represiju upuriem, bija VDM slepenie līdzstrādnieki (kas gan neizslēdz, ka daži varēja tādi būt). Acīmredzot bija visai dažādi apsvērumi, kas noteica arestēto sastāvu, piemēram, tas, kādi materiāli par attiecīgo cilvēku jau bija VDM rīcībā. Var arī izteikt pieņēmumu, ka tika prasīts radošo savienību vadības vai arī savienību vadībā drošības iestādēm tuvu stāvošu cilvēku (ne obligāti slepeno līdzstrādnieku) viedoklis par atsevišķu literātu, mākslinieku, aktieru “noderīgumu” Padomju Latvijas kultūrai un lojalitāti padomju varai un ka notika konsultācijas ar Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālo komiteju. Tas, ka starp pirmajiem arestiem un nākamo arestu vilni bija gandrīz divas nedēļas, liek domāt, ka kaut kāda saskaņošana patiešām notika. Turklāt politisku apsvērumu dēļ un arī pašas LPSR VDM interesēs “kontrrevolucionārā grupa” nevarēja būt pārāk liela. 12 cilvēki bija savā ziņā optimāls lielums – pietiekami daudz, lai varētu atskaitīties par nopietnas grupas atklāšanu, bet arī ne tik

daudz, lai izraisītu jautājumus par to, kā Latvijas PSR VDM deguna priekšā varēja vairākus gadus darboties plaša un sazarota pretpadomju inteliģences organizācija.

POLITISKAIS KONTEKSTS UN LIETAS ATTĪSTĪBA

VDM bija pietiekami daudz informācijas par literārajām pēcpusdienām jau 1945.–1946. gadā, un vismaz kopš 1947. gada, kā redzēsim tālāk, sistemātiski tika vākta informācija par galvenajām šajās lietās vēlāk arestētajām personām. Kādēļ aresti notika tikai 1951. gada janvārī? Acīmredzot līdz tam savāktais materiāls netika uzskatīts par pietiekami nopietnu, bet tagad bija mainījušās politiskās nostādnes. Pēckara gados pastāvīgi mainījās politikas akcenti un līdz ar to arī drošības iestāžu prioritātes attieksmē pret inteliģenci. Kara beigās un uzreiz pēc kara bija vērojama lielāka piekāpība. Saprotams, ka par ikvienu inteliģentu, kas bija darbojies neatkarīgās Latvijas vai arī nacistu okupācijas laikā, varēja atrast kaut kādu kompromitējošu informāciju un pamatu arestam. Tomēr vispārēja latviešu inteliģences iznīcināšana nebija izdevīga arī pašam padomju režīmam, vismaz tīkmēr, kamēr jaunā padomju inteliģence vēl nebija izaudzīnāta pietiekamā skaitā un Latvijā kultūras jomā trūka pārbaudītu kadru un resursu. Varai nācās rēķināties ar to, ka pirmskara inteliģence ļoti bieži neizprata spēles noteikumus un centās uzturēt tās kultūras prakses, pie kurām tā bija pieradusi neatkarīgās Latvijas laikā. Turklāt Maskava uzreiz pēc kara vēl nebija noformulējusi savas kultūras politikas pamata nostādnes, un vietējie kultūras dzīves uzraugi skaidri nezināja, kam jāpievērš galvenā uzmanība.

Situācija krasi izmainījās 1946. gada augustā, kad tika pieņemti vairāki lēmumi, kas tieši attiecās uz literatūru, teātri un kinomākslu. 14. augustā – Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas (VK(b)P CK) Orgbiroja lēmums par žurnāliem “*Zvezda*” un “*Leningrad*”, 26. augustā – par dramatisko teātru repertuāru, bet 4. septembrī par kinofilmu

“Lielā dzīvē”.⁵¹ Šie lēmumi iezīmēja pavērsienu visā padomju pēckara kultūras dzīvē, tajā skaitā arī Latvijā. Nākošo lielo kampaņu ievadīja 1948. gada 10. februārī pieņemtais VK(b)P CK Politbiroja lēmums par Vano Muradeli operu “Lielā draudzība”, kura galvenais uzsvars bija pret “formālismu” mūzikā un arī citās mākslas jomās. Visas minētās kampaņas tādā vai citādā veidā bija vērstas pret Rietumu kultūras ietekmēm, un tās vainagoja cīņa pret “kosmopolitismu”, kas sākās pēc 1949. gada 28. janvārī centrālajā PSRS laikrakstā “Pravda” publicētā raksta “Par kādu antipatriotisku kritiķu grupu”. Šai kampaņai bija izteikti anti-semītisks raksturs, bet Latvijā tā pavērsās ne tik daudz pret ebrejiem, kuru loma kultūras dzīvē bija neliela, cik pret latviešu “buržuāzisko” inteliģenci. Kā laikraksta “Cīņa” partijas pirmorganizācijas sapulcē 1949. gada 21. martā formulēja tās redaktors Kārlis Ozoliņš, “kosmopolitisms ir vienas medaļas otra puse, pirmā puse – buržuāziskais nacionālisms”.⁵² “Buržuāziskais nacionālisms” ietvēra arī inteliģences “kļanišanos” Rietumu kultūras priekšā. Privāta pulcēšanās uz priekšlasījumiem par Š. Bodlēru vai 18. gadsimta franču teātri, kas pirms dažiem gadiem bija pieciešama, “kosmopolitisma” kampaņas kontekstā jau izskatījās kā politiska diversija. Kā VDM, tā arī republikas vadībai bija nepieciešams parādīt, ka tā cīnās ar prietumnieciskajiem noskaņojumiem inteliģencē. Turklāt pieauga neiecietība ne tikai pret konservatīvi, labēji noskaņoto inteliģenci, kura visu laiku bija vajāšanu objekts, bet arī pret sociāldemokrātiski noskaņotajiem, to skaitā pret kreisajiem sociāldemokrātiem, kuri pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma un padomju okupācijas laikā aktīvi sadarbojās ar komunistiem.

Padomju varasvīru skatījumā orientācija uz Rietumu kultūru bija sinonīms politiskai orientācijai uz neatkarīgas valsts atjaunošanu ar Rietumu palīdzību. Nevienam nebija noslēpums, ka cerības uz Latvijas neatkarības atjaunošanos nebija zudušas. “Franču grupas” un arī citas krimināllietas parāda, ka inteliģences aprindās uzreiz pēc kara tika cerēts, ka Rietumu valstis varētu piespiest Padomju Savienību atjaunot Baltijas valstu neatkarību, sa-

vukārt Korejas kara sākšanās 1950. gadā uzjundīja gan cerības, gan bailes, ka tas varētu pāraugt lielvaru politiskā konfliktā, kura rezultātā arī Latvijā situācija varētu mainīties. Tādēļ cīņai pret Rietumu ietekmēm bija arī jāpalīdz ierobežot šādus noskaņojumus. Kopumā var teikt, ka gan Latvijas PSR politiskajai vadībai, gan arī VDM bija nepieciešama kādas inteliģences grupas lieta, lai parādītu aktīvu pretdarbību Rietumu ietekmēm un lai iebaidītu radošās aprindas.

Taču paralēli politiskajam kontekstam bija arī notikumu sakritība, kas izrietēja no drošības iestāžu darbības rakstura, un tās rezultātā tieši K. Fridrihsons un viņa paziņas kļuva par vajāšanu upuriem. Aresti un notiesāšana nereti tiek tieši sasaistīti ar to, ka ir bijušas kādas denunciacijas, uz kurām VDM ir reaģējusi (un “franču grupas” cilvēku atmiņas un intervijas liecina, ka arī viņus nodevības problēma nodarbināja). Taču šīs lietas aplūkošana citu ar to saistītu krimināllietu kontekstā liek izdarīt secinājumu, ka šāds skatījums ir stipri vienkāršots un tas ignorē VDM darbības metodes. Visa sabiedrība, bet Rīgas intelektuālās aprindas it sevišķi, pēckara gados pastāvīgi atradās drošības iestāžu kontrolē. To nodrošināja visai plašs slepeno aģentu tīkls, kura darbības rezultātā notika pastāvīga informācijas uzkrāšana par cilvēkiem. Tika izmantoti arī citi informācijas iegūšanas ceļi. VDM izmeklētāji pratināšanās vienmēr jautāja, kādas personas arestētais pazīst, tāpat arī katras krimināllietas noslēgumā tika izveidots personu saraksts, par kurām jāturpina izziņa. Tādējādi vieni aresti vilka sev līdzī jaunus. Aresta pamatojumā tika uzrādīts izziņas lietas tips, kas kalpoja par pamatu lietas ierosināšanai. Informāciju par konkrētiem cilvēkiem, kas tika iegūta, izmeklējot krimināllietas un no aģentu ziņojumiem, uzkrāja t.s. lietā – formulārā. Ja par šo cilvēku čekisti⁵³ sāka interesēties konkrēti ar mērķi arestēt, izsekot un mērķtiecīgi vākt informāciju, tika izveidota aģentūras lieta. Daļai “franču grupas” arestēto tiek norādīts uz abām, dažiem tikai uz vienu izziņas lietas tipu, kas liecina, ka daži jau iepriekš tika sistemātiski izsekoti, bet citi vienkārši pievienoti lietai.

Šajā kontekstā jāatzīmē tas, ka par dažiem vēlākajiem “franču grupas” cilvēkiem VDTK/VDM bija īpaša interese jau kopš 1945. gada, par ko liecina 20. decembrī uzsāktā aģentūras lieta “Vēsturnieki”.⁵⁴ Lietas nosaukums rāda, ka tā ir saistīta ar LVU Vēstures un filoloģijas fakultāti, un patiešām no astoņām tajā ierakstītajām personām septiņas bija šīs fakultātes studentes vai darbinieces, tostarp M. Silmale, I. Birgere, S. Sirsone. Vienīgais, kam nebija saistības ar fakultāti, bija K. Fridrihsons, taču tieši viņa iekļaušana liek secināt, ka runa ir par M. Silmales draugu loku, kurā tolaik ietilpa arī viņš. Par pārējām četrām aģentūras lietā iekļautajām sievietēm izmeklētāji 1951. gadā pratināšanās iztaujāja I. Birgeri (viņu iztaujāja arī par citiem ar fakultāti saistītiem cilvēkiem). Mildu Bresavu un Annu (aģentūras lietā – Aigu) Jursoni izsūtīja 1949. gada 25. martā, par Skaidrītes Ermansones un Maigas Liepiņas tālāko likteni nav skaidru ziņu. Aģentūras lietas izveidošanas nepieciešamība nav saprotama. Iespējams, slepenajiem aģentiem filoloģu kompānija šķita aizdomīga vai arī kādai ziņotājai bija skaudība par neuzņemšanu šajā lokā, varbūt kāda no nosauktajām personām bija nokļuvusi VDTK redzeslokā saistībā ar citām lietām. Var izteikt pieņēmumu, ka “franču grupa” neizauga no “Vēsturniekiem”, tomēr tās ietvaros savāktajiem materiāliem varēja būt būtiska loma, kādēļ minētajiem četriem nākošo “franču grupas” lietu dalībniekiem sāka pievērst lielāku uzmanību. Tāpat arī tā varētu izskaidrot, kādēļ arestēto skaitā iekļuva S. Sirsone. Lai gan viņa pati savu arestu 1954. gada maijā PSRS Augstākajai tiesai adresētā sūdzībā saistīja ar intriģām Valodas un literatūras institūtā un kādas kolēģes vēlēšanos dabūt zinātniskās sekretāres amatu, jāatzīmē, ka S. Sirsone pēc kara gados visai regulāri kļuva par kritikas objektu.⁵⁵ Jāatzīmē arī raksturojums, kuru viņai pēc aresta deva Valodas un literatūras institūta direktora vietnieks zinātniskajā darbā Kārlis Krauliņš un kuru varētu nosaukt arī par netiešu denunciaciju.⁵⁶ Kaut kāda neuzticamības ēna S. Sirsonei sekoja visu laiku, neskatoties uz centieniem iekļauties padomju literatūrzinātnē un veidot akadēmisko karjeru.

Aplūkojot “franču grupas” krimināllietas citu ar tām saistītu represiju kontekstā, kļūst skaidrs, ka lieta attīstījās pamazām jau kopš 1947. gada un centrālais VDM intereses objekts jau pašā sākumā bija Kurts Fridrihsons, par kuru jau līdz tam bija pietiekami daudz materiālu saistībā ar viņa dienestu vērmahta propagandas vadā un centieniem 1944./45. gadā nokļūt Zviedrijā. Par pavērsiena punktu, kad sākās jau mērķtiecīga materiālu vākšana par “franču grupu”, var uzskatīt žurnālista Hermaņa Cinča arestu 1947. gada 4. jūnijā.⁵⁷ Viņš līdz 1940. gadam bija strādājis par avīzes “Jaunākās Ziņas” korespondentu, bet nacistu okupācijas laikā – Cēsu aprīņa avīzē “Tālavietis”. 1944. gada februārī H. Cinci mobilizēja leģionā, un viņš kļuva par Latviešu leģiona laikraksta “Daugavas Vanagi” korespondentu. Tuvojoties frontes līnijai, viņš dezertēja Cēsu aprīņķī un pēc Sarkanās armijas ienākšanas kādu laiku bija Mārsnēnu pagasta izpildkomitejas sekretārs, pēc tam aprīņa laikraksta “Stars” līdzstrādnieks līdz mobilizācijai padomju armijā 1945. gada februārī un arī pēc demobilizācijas 1945. gada decembrī. Kad 1946. gada decembrī laikraksta redaktore sākusī iztaujāt darbiniekus par H. Cinča pagātni, viņam šķitis, ka tiek gatavots arests, tādēļ H. Cincis iesniedzis atlūgumu un sācis dzīvot puslēgāli, respektīvi, dzīvojis ar savu vārdu, bet nekur nav oficiāli strādājis un mitis pie paziņām.

Nopratināšanā 1947. gada 31. maijā H. Cincis stāstīja, ka 1946. gada pavasarī Rīgā uz ielas nejauši satīcis savu paziņu K. Fridrihsonu, kuru pēc tam vairākkārt apciemojis un kurš viņu aicinājis uz literārajām pēcpusdienām, taču viņš tās nevarējis apmeklēt, jo dzīvoja Cēsu aprīņķī. Visumā H. Cinča zināšanas par sanāksmēm un K. Fridrihsona paziņu loku bija visai aptuvenas, tās balstījās tikai uz K. Fridrihsona teikto un, iespējams, nopratināmā paša izdomājumiem, tādēļ nopratināšanā viņa teiktais atspoguļoja īstenību visai izkropļotā veidā. K. Fridrihsons it kā esot stāstījis, ka Rīgā pastāvēt pretpadomju inteligences grupa, kurā piedaloties R. Rāčenis, K. Fridrihsons, gleznotājs Eduards Kalniņš, E. Stērste, A. Sausne, kāds Melbārdis, kāda zobārste Bērziņa (šķiet, ka bija domāta G. Bērziņa māsa) un aktrise

L. Bērziņa. R. Rācenis esot ieradies Latvijā pēc Vācijas kapitulācijas nelegāli, bet līdz 1940. gadam strādājis Latvijas vēstniecībā Amerikā.⁵⁸

Nopratināšanās 1. un 2. jūnijā čekas izmeklētāja majora Vladimira Ģedova (*Dedov*) interpretācijā (viņš vēlāk piedalījās arī “franču grupas” pratināšanās, sk. 2. pielikumu) H. Cinča teiktais par pretpadomju organizāciju un K. Fridrihsona lomu tajā jau ieguva visai skaidras kontūras.⁵⁹ Grupas mērķis esot gatavoties valsts iekārtas maiņai. Intelīgences grupa “apstrādā un saskaņo saņemto ārzemju radio informāciju [...], kuru izmanto kā pretpadomju aģitācijas materiālu. Turklāt tiek apspiesti politiskie un sabiedriskie darbinieki, viņu politiskie uzskati, apspiesti un kritizēti Padomju Valdības, Partijas un padomju pilsoņu politiskie un ekonomiskie, kultūras pasākumi.”⁶⁰ Grupas vadītājs esot R. Rācenis. K. Fridrihsons esot arī stāstījis, ka gribējis vācu laikā bēgt uz Zviedriju, kā arī līcis H. Cincim vākt ziņas par lauku iedzīvotāju noskaņojumu, par leģionāriem, kas atgriezušies no gūsta, par arestētajiem utt. Gatavojoties karam un iespējamajai padomju karaspēka evakuācijai no Latvijas, mērķis esot bijis gatavot katrā pagastā grupas no 5–6 bijušajiem leģionāriem, kas nodrošinātu varas pārņemšanu. Kā H. Cincis rakstīja sūdzībā Baltijas kara apgabala prokuroram 1956. gada janvārī, “visu apsūdzības materiālu par manu šķietamo saistību ar kaut kādu bruņotu grupu uzrakstīja VDM izmeklētājs. Pielietojot cietsirdīgas izmeklēšanas metodes: piekaušanu līdz samaņas zudumam, mērdēšanu badā un nepārtrauktas pratināšanas četras diennaktis pēc kārtas.”⁶¹

Grūti pateikt, cik lielā mērā čekas izmeklētāji paši ticēja tādā veidā iegūtām liecībām, tomēr tās acīmredzot bija pamats un sākuma punkts viņu vēlmei uzkonstruēt lielu pretpadomju inteliģences pagrīdes organizācijas lietu, un K. Fridrihsonam, kā arī pārējiem H. Cinča liecībās minētajiem sāka pievērst pastiprinātu uzmanību. Par to, cik lielā mērā izmeklētāji balstījās uz H. Cinča liecībām, liecina arī A. Stubausa 1956. gada 23. februārī sūdzībā rakstītais: “Izmeklēšana savu apsūdzību balstīja galvenokārt uz

iepriekšēju pieņēmumu, ka esmu pret Padomju varu naidīgi noskaņots, jo viens no arestētajiem sanāksmju dalībniekiem bija mani tā raksturojis, kā arī liecinājis, ka es itin kā viņam, Kurtam Fridrihsonam, kādreiz kaut kur uz ielas uzticējis savu nodomu: izmantot šīs literārās sanāksmes kā nelegālas propagandas centru, kurās iesaistīt pazīstamus mākslas darbiniekus, piem., gleznotāju Ed. Kalniņu un c. Kā otris apsūdzības liecinieks figurēja kāds pilsonis Cincis vai Caucis, kuram Fridrihsons it kā manā uzdevumā uzticējis mūsu noziedzīgos nodomus. Šo pilsoni neviens no mums, izņemot Fridrihsonu, nebija redzējis un nepazīna.”⁶² Izvilkumi no H. Cinča liecībām tika izmantoti apsūdzības slēdzieni noformēšanā.

1948. gada 14. decembrī arestēja mākslinieku Gunāru Hermanovski, ar kuru kopā K. Fridrihsons bija dienējis vērmahta propagandas vadā un kopā arī dezertējis 1944. gada rudenī Liepājā. G. Hermanovska pratināšanā būtiska vieta bija atvēlēta arī K. Fridrihsonam, it sevišķi viņa neveiksmīgajam mēģinājumam bēgt uz Zviedriju, cerot uz Latvijas Vēsturiskā muzeja direktora 1934.–1944. gadā Valdemāra Ģintera palīdzību, jo viņš 1944. gadā bija uzņēmis Latvijas Centrālās padomes vadību Kurzemē un organizēja cilvēku pārcelšanu ar laivām uz Gotlandi.⁶³

Tālākajā notikumu attīstībā acīmredzot visai būtiska loma bija kādai VDM provokācijai, kas tika uzsākta 1948. gada beigās vai 1949. gada sākumā. Pēterim Bērziņam bija piederējusi liela saimniecība Jelgavas apriņķa Jaunsvirlaukas pagastā. Viņš bija vēlējis to atdot zvejnieku artelim, bet pagasta izpildkomiteja nebija atļāvusi to darīt, tādēļ P. Bērziņš bija pametis saimniecību un sācis strādāt par traktoristu Siguldas Mašīnu un traktoru stacijā (MTS). Čekas izmeklētāju ierakstītais apsūdzībā, ka viņš pārgājis nelegālā stāvoklī, bija acīmredzami meli. 1948. gada vasarā viņš bija iepazinies ar VDM aģentu J. Ģerķi, “kurš mani pierunāja uz zināt pretpadomju pilsoņus”, ko P. Bērziņš arī bija darījis,⁶⁴ turklāt viņam bija piesolīta atlīdzība par turpmāko sadarbību.

1949. gada janvārī P. Bērziņš Rīgā bija saticis savu paziņu Pēteri Akmeņgrauzi, kurš pazina E. Stērsti no Salgales pagasta,

kur atradās E. Virzas mājas “Billītes”. Bērziņš Akmeņgrauzim bija stāstījis, ka viņu meklējot VDM un ka viņš gatavojas bēgt ar laivu uz Zviedriju. P. Akmeņgrauzis saveda kopā E. Stērsti un P. Bērziņu, jo pēdējais solījis sagādāt pasi viņas māsasdēlam Andrejam Spekkem, kurš dzīvoja nelegāli. P. Bērziņš patiešām pasi sadabūja, nozogot to kādam Ansim Krūklim. P. Bērziņš arī apgalvoja, ka viņam esot iespējams noorganizēt A. Spekkes bēgšanu uz ārzemēm. Jāatzīmē, ka par pasi un iespējamās bēgšanas gatavošanai P. Bērziņš bija saņēmis pa daļām diezgan daudz naudas – ap diviem tūkstošiem rubļu.⁶⁵ P. Bērziņš bija solījis braukt uz Pāvilstu, dabūt laivu un izlūkot bēgšanas apstākļus, taču pazudis, kas arī saprotams, jo 1949. gada 1. aprīlī viņu arestēja. 1949. gada 30. jūnijā 2-N daļas priekšnieka vietnieks apakšpulkvedis Vasilijs Sirovatskis parakstījis izziņu par to, ka P. Bērziņa u.c. krimināllietā “operatīvu apsvērumu dēļ” nav lietderīgi iekļaut E. Stērsti un A. Spekki,⁶⁶ tātad viņi tika izsekoti citas iespējamās lietas ietvaros.

1957. gadā pēc Baltijas kara apgabala kara tribunāla prokurora pieprasījuma Latvijas PSR Valsts drošības komiteja (VDK) veica visai plašu izmeklēšanu par P. Bērziņa apgalvojumu, ka viņš darbojies VDM uzdevumā. Gan J. Ģerķis, gan arī B. Bukanovs (1948. gadā – Rīgas apriņķa VDM nodaļas darbinieks) apgalvoja, ka nekas tamlīdzīgs nav bijis, nekādus uzdevumus viņi Bērziņam neesot devuši. Arī P. Bērziņš pats VDK darbiniekam liecināja, ka apgalvojumus par sadarbību izteicis, lai atvieglotu savu stāvokli. Tomēr prokurors VDK slēdzienam nenoticēja un protestā norādīja, ka pārējie šajā lietā notiesātie paši nekādu aktivitāti bēgšanas organizēšanā nav izrādījuši, bet grupu aktīvi organizējis P. Bērziņš, “ja ne pēc VDM darbinieku norādījumiem, tad vismaz ar viņu klusu piekrišanu, turklāt ar mērķi, lai viņš par visām šīm personām paziņotu VDM. Šādos apstākļos Bērziņa un viņa grupas dalībnieku darbībās nav saskatāms nozieguma sastāvs.”⁶⁷ Tādējādi tika oficiāli atzīts, ka “emigrācijas grupa”, kā tā nodēvēta izmeklēšanas materiālos, patiesībā nebija pastāvējusi, tā bija provokācija. Neuzņemoties nekādas saistības

pret savām kontaktpersonām, VDM līdzstrādnieki ļāva tām pamudināt cilvēkus uz sodāmām darbībām. Kad šķita, ka “emigrācijas grupā” ir iesaistīti pietiekami daudz cilvēku, P. Bērziņu un vēl četrus viņa paziņas – Arvīdu Dravnieku, Pēteri Akmeņgrauzi, Alfrēdu Ori un Martu Mūrnieci arestēja. Viņiem visiem Sevišķā apspriede piesprieda 10 gadus labošanas darbu nometnē. Prokurora protesta rezultātā Baltijas kara apgabala kara tribunāls 1958. gada 25. martā lietu pret P. Bērziņu, A. Dravnieku, P. Akmeņgrauzi un M. Mūrnieci pārtrauca nozieguma sastāva trūkuma dēļ, bet A. Orem sodu samazināja līdz 5 gadiem.⁶⁸

Lietai ir pievienots garš saraksts, par kuriem šajā lietā iegūtas kompromitējošas ziņas (pavisam 61 cilvēks), taču vairāki cilvēki, kurus P. Bērziņš nosauca kā iespējamus bēgšanas dalībniekus, pat netika noprotināti. Tomēr lielākais VDM ieguvums acīmredzot bija materiāli, kas inkriminēja E. Stērsti un A. Spekki, turklāt apcietinātā A. Ores pratināšanā atkal uzpeldēja K. Fridrihsona uzvārds.

Lai gan A. Spekke dzīvoja nelegāli jau ilgāku laiku, acīmredzot tieši P. Bērziņa lieta pievērsa viņam pastiprinātu uzmanību (lai gan var arī izteikt pieņēmumu, ka visa provokācija bija iecerēta tieši viņa dēļ). A. Spekke noprotināšanā teica, ka pēc atgriešanās no filtrācijas noņemnes Kutaisi (Gruzijā) 1946. gada oktobrī viņš baidījies iet uz miliciju saņemt pasi, jo baidījies no aresta gan saistībā ar savu tēvu, neatkarīgās Latvijas laika diplomātu Arnoldu Spekki, gan arī tādēļ, ka nacistu okupācijas laikā bija vadījis darba biržu Cēsu apriņķī. Vispirms bija dzīvojis pie māsiņas Amarillis Žīgures, pēc tam puslēģāli pie paziņām Bauskas, Valmieras un Cēsu apriņķī, palīdzējis viņiem lauku darbos, ziemā strādājis mežu darbos. 1949. gada 25. martā no viņa pēdējās uzturēšanās vietas Valmieras apriņķa Bauņu pagasta Jēkuļos izvesta visa ģimene,⁶⁹ un A. Spekkem nācies doties uz Rīgu. Var pieļaut, ka A. Spekke 1947.–1948. gadā vēl īsti nebija nonācis VDM uzmanības lokā, bet 1949. gada pavasarī acīmredzot sākās aktīva viņa meklēšana.

P. Bērziņa sagādāto pasi uz Krūkļa vārda A. Spekke nav varējis izmantot, jo uz pārlīmētās fotogrāfijas stūriša zīmoga nospiedums bijis neveiksmīgi uzzīmēts. Meklējot citus dokumentus, viņš aprīļa beigās ticis ar savu paziņu no agrākiem laikiem aktieri Artūru Filipsonu, kurš viņam sagādājis dokumentus – ne tikai pasi ar viena gada derīguma termiņu uz Severīna Heines-Ercuma vārda, bet arī izziņu par iepriekšējo darbavietu. Ar šiem dokumentiem A. Spekkem izdevies iekārtoties darbā par sezonas strādnieku komponistu atpūtas namā Jaundubultos, kur pēc pāris mēnešiem viņš iecelts par saimniecības pārzini. 1950. gada martā A. Filipsons viņam palīdzējis iegūt pasi ar piecu gadu derīguma termiņu, atkal uz Heines-Ercuma vārda un karaklausības apliecību. 1950. gada februārī komponistu atpūtas nams tika likvidēts, un A. Spekke iekārtojies darbā Krimuldas turberkulozes sanatorijas palīgsaimniecībā dārzkopības brigādē, bet oktobrī saimniecības kantorī ieradušies Iekšlietu ministrijas darbinieki. Baidoties no aresta, 25. oktobrī viņš aizgājis no darba un līdz arestam slēpies dažādās vietās. Šķiet, ka A. Spekkes aizdomas bija pamatotas, viņu patiešām gatavojās arestēt. Nebija nejaušība, ka 26. oktobrī arestēja nelegālistu Viktoru Limbēnu,⁷⁰ kuram A. Spekke bija atdevis pasi uz Krūkļa vārda, turklāt 1950. gada februārī viņš bija palūdzis K. Fridrihsonam piezīmēt trūkstošo zīmoga nospiedumu uz fotogrāfijas. 1951. gada 15. janvārī materiālus par A. Spekki un V. Limbēnu apvienoja vienā krimināllietā. Viņus abus tiesāja Lietuvas PSR Iekšlietu ministrijas karaspēka kara tribunāls 1951. gada 3. jūlijā un abiem piesprieda 25 gadus brīvības atņemšanas ar mantas konfiskāciju un tiesību atņemšanu uz pieciem gadiem.

Stāsts par A. Filipsona palīdzību dokumentu sagādē izskatās pēc tīrākā izdomājuma. No kurienes aktierim, turklāt Staļina prēmijas laureātam, vēlēšanās un iespējas sagādāt viltotus dokumentus, protams, ja viņš nebija slepens VDM līdzstrādnieks? Ticamāk, aktiera vārdu A. Spekke nosauca, lai slēptu īsto dokumentu sagādātāju, jo A. Filipsons bija miris 1950. gada 25. oktobrī. Citā nopratināšanas protokolā teikts, ka dokumentus palī-

dzējis sagādāt kāds Pauls Dusmanis. Arī E. Stērste nopratināšanā teikusi, ka kontaktus ar A. Spekki viņa uzturējusi caur nelegālistu P. Dusmani, ar kura starpniecību arī nodevusi viņam naudu.⁷¹ Izmeklētāji nav darījuši neko, lai šo personu atrastu, viņš arī neparādās arestēto kartotēkā. Izskaidrojums varētu būt meklējams A. Spekkes nopratināšanā teiktajā, ka Jaundubultos un Krimuldā viņu apmeklējis dienesta biedrs no latviešu SS kara ziņotāju rotas Pauls Ducmanis. Visticamāk, ka Dusmanis un Ducmanis ir viena un tā pati persona un izmeklētāji apzināti nepareizi rakstījuši viņa uzvārdu, lai slēptu pēdas. Par žurnālista Paula Ducmaņa veiksmīgo žurnālista karjeru nacistu okupācijas laikā un laikrakstos “Rīgas Balss” un “Dzimtenes Balss” kopš 50. gadu otrās puses ir pietiekami daudz zināms, bet gandrīz nekādas informācijas nav par to, ko viņš darīja pirmajos pēckara gados. Andrievs Ezergailis raksta, ka P. Ducmanis viņam esot atzinies, ka filtrācijas nometnē viņu savervējuši padomju drošības orgāni un viņš esot palīdzējis atklāt nacionālos partizānus.⁷² Ja tas tā bija, tad arī P. Ducmaņa iesaistīšana A. Spekkes izsekošanā ir pilnīgi iespējama. Tā kā kara tribunāla spriedumā teikts, ka lietiskie pierādījumi, to skaitā dokumenti, iznīcināmi, šodien nav iespējams arī noteikt, cik kvalitatīvi bija dokumenti uz Heines-Ercuma vārda.⁷³

E. Stērste atmiņās A. Spekkes aizturēšanu 1950. gada 22. novembrī apraksta kā nejaušību, viņu aizturējusi milicija netālu no Rīgas dzelzceļa stacijas dokumentu pārbaudei.⁷⁴ Lai gan tā varbūt domāja arī pats aizturētais, milicijas kontrole acīmredzami bija inscenējums ar mērķi arestēt tieši A. Spekki. Jau tajā pašā dienā viņš nokļuva VDM Iekšējā cietumā (“Stūra mājas” pagrabā) un sākās pratināšanas, kuru gaitā izmeklētāji guva apstiprinājumu tam, ko jau viņi tāpat diezgan labi zināja – par A. Spekkes saistību ar E. Stērsti un K. Fridrihsonu.

Apvienojot to, kas bija zināms par literārajām pēcpusdienām un cilvēku loku, kas tajās bija iesaistīti, H. Cinča sniegtās ziņas un A. Spekkes bēgšanas organizēšanu, VDM izmeklētājiem pavērās iespēja uzkonstruēt vērā ņemamu intelīģences pretpadomju

pagrīdes organizācijas darbību. Organizācijas centrālā persona un vadītājs viņu versijā bija K. Fridrihsons, kurš darbojās “amerikāņu spieģa” Rolfā Rāceņa vadībā. Ievas Birgeres sarakstīšanās ar draudzenēm Zviedrijā 1946.–1949. gadā, izmantojot svešus vārdus, vēl bija papildus faktors, kas atbalstīja gan versiju par spiegošanu un emigrantu propagandas atbalstīšanu, gan arī par iespējamo bēgšanu uz Rietumiem. Pirmajā acu uzmetienā ne visai saprotams, kādēļ potenciālo apsūdzēto pamatgrupā sākumā bija iekļauti M. Silmale un M. Ozoliņš. Iemesls varēja būt tas, ka par viņiem jau kopš pieminētās aģentūras lietas “Vēsturnieki” bija uzkrāti materiāli. Iemesls varēja būt arī A. Žida grāmatas tulkošana latviski, pavairošana un it kā izplatīšana, kas dotu iespēju apsūdzības aktīvā pretpadomju propagandā pabalstīt ar konkrētiem faktiem. Turklāt M. Silmale bija tulkojusi latviski un pārrakstījusi uz rakstāmmašīnas vairākus A. Žida, Edgara Alana Po (*Edgar Allan Poe*), Pola Valerī (*Paul Valéry*), Radjarda Kiplinga (*Rudyard Kipling*) u.c. rakstnieku darbus (stāstus, dzejoļus). M. Ozoliņš tos bija iesējis un ilustrējis, un šīs grāmatiņas (tās pastāvēja tikai vienā eksemplārā) viņi bija devuši lasīt saviem paziņām.⁷⁵ Iespējams, to cerēja izmantot kā pierādījumu pretpadomju literatūras izplatīšanai. Par to, ka viņiem abiem jau ilgāku laiku tika pievērsta īpaša uzmanība, liecina arī M. Ozoliņa nopratināšanas protokolā teiktais, ka viņa paziņa (un čekas slepenais ziņotājs) Jānis Puriņš 1948. gadā lūdzis viltot zīmogu kādas sievietes pasē.⁷⁶

Lai pilnībā izprastu lietas kontekstu, ir svarīgi aplūkot Rolfā Rāceņa lomu. Viņš interesējās par glezniecību un bija iepazinies ar K. Fridrihsonu pēc viņa 1944. gadā nacistu okupācijas laikā notikušās darbu izstādes, bet bija pazīstams arī ar citiem gleznotājiem (Leo Svempu, E. Kalniņu). Pēc kara viņi laiku pa laikam bija tikušies K. Fridrihsona dzīvoklī, aplūkojot viņa jaunākās gleznas un apspriežot dažādus jautājumus. VDM bija savākts pietiekami daudz materiāla par R. Rāceni, kas viņu padarīja par ideālu kandidātu amerikāņu spieģa lomai. No 1931. līdz 1936. gadam viņš bija studējis Masačūsetsas Tehnoloģiskajā in-

stitūtā kuģubūves inženiera specialitātē, studiju laikā un kādu laiku pēc tam strādājis Bostonā, tomēr nav varējis iegūt pastāvīgas uzturēšanās atļauju un 1937. gadā bijis spiests atgriezties Latvijā,⁷⁷ turklāt studiju laikā R. Rāčenis bija beidzis ASV Nacionālās gvardes jaunāko virsnieku kursus. Viņš labi prata angļu, krievu un vācu valodu, vājāk – holandiešu, itāļu un zviedru valodu.⁷⁸ Nopratināšanās R. Rāčenis stāstīja, ka viņu esot vairākkārt mēģinājuši savervēt ASV speciālie dienesti, vai arī viņš pats mēģinājis ar tiem stāties kontaktos, tomēr šie apgalvojumi neizskatās visai ticami un visdrīzāk bija pret viņu lietoto izmeklēšanas metožu izraisīti. Kad R. Rāčenis izmeklētājiem izklāstīja veselu detektīvstāstu par to, kā vācu laikā viņu esot savervējis somu izlūkdienesta aģents, ar kuru apsūdzētais esot ticis Rīgā pēc kara, pat čekistiem tas jau bija par daudz. Iespējams, šis fantāzijas lika VDM darbiniekiem saprast, ka versija par spiegošanu amerikāņu labā nebūs produktīva, un atdalīt R. Rāčeņa lietu no K. Fridrihsona, E. Stēstes un I. Birgeres lietas.⁷⁹

Par galveno R. Rāčeņa apsūdzības punktu kļuva viņa sadarbība ar vācu drošības policiju un SD un ziņošana tiem par padomju diversantu Vitoldu Jauntirānu, viņa māti Mili un strādnieku Robertu Kauki. Tāpat kā daudzos citos gadījumos, lietas materiāli nesniedz nekādu skaidrību, vai R. Rāčenis patiešām ir sadarbojies ar SiPo un SD. Vienīgais lietiskais pierādījums ir lietai pievienotais iesniegums Rūpniecības–tirdzniecības pārvaldei 1941. gada augustā, uz kura ir Kārtības un drošības palīgpolicijas priekšnieka adjutanta kapteiņa Viļa Hāznera rakstītā atsauksme: “R. Rāčeņa kungu pazīstu kā nacionāli noskaņotu cilvēku, lielu patriotu, sava darba lielu pratēju, kā kārtīgu un disciplinētu darbinieku,”⁸⁰ kas pati par sevi norāda tikai uz to, ka viņi bija pazīstami.

V. Jauntirāns patiešām kādu laiku bija slēpies R. Rāčeņa māsas Ernas dzīvoklī, jo viņu mātes bijušas pazīstamas, turklāt iespējams, ka Rāčeņi tika uzskatīti par “kreisi” noskaņotiem. Viena no R. Rāčeņa māsām Elmīra Griļevska bija precējusies ar komunistu un kara sākumā evakuējusies uz PSRS (viņas vīrs krita pie Staraja

Rusas). Pēc čekistu versijas, R. Rāčenis 1942. gada decembrī bija ziņojis SD par V. Jauntirānu un tā rezultātā 1943. gada maijā bija notikuši aresti. Kādēļ nacistiem bija jāgaida gandrīz pusgads līdz arestam, nav skaidrs, jo gan izmeklēšanā, gan arī tiesā lietas apstākļi tika aplūkoti visai pavisai. V. Jauntirāna lieta bija iemesls tam, ka R. Rāčenim 1951. gada 6. jūlijā Baltijas kara apgabala kara tribunāls piesprieda augstāko soda mēru – nošaušanu. Lai gan tiesas sēdē R. Rāčenis apstiprināja apsūdzības versiju, kasācijas sūdzībā viņš rakstīja, ka patiesībā ir pakļāvis izmeklētāja solījumiem (soda izciešana “labā nometnē”, iespēja ieslodzījuma laikā strādāt pie projektiem specialitātē) un draudiem (arestēt māsu Ernu), tādēļ liecinājis nepatiesi. Var pieļaut arī, ka viņš cerēja vai viņam bija iedvesta cerība, ka pilnīga atzišanās sadarbībā ar SiPo un SD mīkstinās sodu. Kā R. Rāčenis rakstīja kasācijas sūdzībā, viņš patiešām esot bijis labās attiecībās ar V. Hāzneru, bet nekad neesot bijis vācu drošības dienestu aģents, turklāt norādīja uz pretrunām, kas parādījās liecinieku izteikumos tiesas sēdē.⁸¹ 28. jūlijā PSRS Augstākās tiesas Kara kolēģija noraidīja kasācijas sūdzību, un 6. septembrī Rīgā tika izpildīts nāvessods.⁸² Ernu Dzintari kā ar nāvi sodīta Dzimtenes nodevēja ģimenes locekli izsūtīja uz Sibīriju nometinājumā, taču otru māsu – komunisti un māti neaiztīka. Katrā ziņā šī lieta ir pelnījusi vēsturnieku uzmanību.⁸³

Kara tribunāls 30. jūnijā atzina, ka K. Fridrihsonam “izvirzītā apsūdzība, ka viņš 1950. gadā kopā ar Rāčeni Rolfu gatavojies veidot nelegālas grupas ar mērķi saliedēt pretpadomju elementu pagrīdes pretpadomju darbībai, nav apstiprinājusies tiesas izmeklēšanā. Šo apsūdzību, kuru iepriekšējā izmeklēšana balstīja uz R. Rāčeņa liecībām, pēdējais tiesā neapstiprināja.”⁸⁴ Tas netraucēja kapteinim Zuzenam⁸⁵ 1951. gada 4. jūnijā kara tribunāla noraidīto apsūdzības punktu izvirzīt R. Rāčenim, turklāt burtiski pārrakstot to no K. Fridrihsona apsūdzības raksta.

Tādējādi versija par spiegošanu un pretpadomju pagrīdes organizāciju, kuras mērķis būtu gatavoties padomju varas gāšanai, bruka jau izmeklēšanas laikā. Lai gan K. Fridrihsonam, tāpat kā

vairumam pārējo apsūdzēto, varbūt var pārnest pārlietu atklātību liecībās (šim jautājumam pieskarsimies nedaudz tālāk), tomēr viņš kategoriski noliedza kaut kādu pretpadomju grupu veidošanu. Viņi ar R. Rāceni sakarā ar Korejas karu bija apsprieduši starptautisko stāvokli un runājuši, kā rīkoties, ja sāktos karš, taču ne vairāk. Jāatzīmē, ka tribunāla spriedumā R. Rācenim minētais apsūdzības punkts ir vienkārši izlaists. Protams, bija fakti, kurus apsūdzētie nevarēja noliegt, piemēram, dokumentu viltošanas epizodes, A. Spekkes bēgšanas iecere uz Zviedriju, tomēr tās bija izolētas epizodes, kas nesasaistīja visus arestētos kopā vienā organizācijā. Vienīgais gandrīz visus vienojošais moments, kas sākumā bija tikai viens no apsūdzības punktiem, bet tagad izvirzījās priekšplānā, bija literārās pēcpusdienas. Mēģinājumi panākt, lai apsūdzētie atzīst, ka tās bijušas konspiratīvas sanāksmes, nevainagojās panākumiem, tomēr tās varēja interpretēt kā pretpadomju aģitāciju, it sevišķi atsaucoties uz A. Žida grāmatas fragmentu lasīšanu. Lai pastiprinātu šīs apsūdzības, kā pretpadomju darbi tika interpretēti Gustava Bērziņa nolasītie stāsti no vācu okupācijas laikā izdotā krājuma “Zemdegas” un viņa, kā arī E. Stērstes un S. Sirsones dzejoļi. G. Bērziņa mēģinājumi pierādīt, ka viņa sacerējumi ir apolītiski, bija neveiksmīgi, jo VDM izmeklētāja skatījumā apolītiskums bija tas pats, kas pretpadomju. Vēl viens aspekts, kas deva iespēju notiesāt gandrīz jebkuru, kas bija dzīvojis Latvijā nacistu okupācijas laikā, bija “Dzimtenes nodevība”, respektīvi, sadarbība ar Vācijas okupācijas varu, kas tika inkriminēta vairākiem apsūdzētajiem.

VDM IZMEKLĒTĀJU DARBĪBAS METODES

Apsūdzību atbilstība patiesajiem lietas apstākļiem izmeklētājus īpaši neuztrauca. Viņiem bija svarīgi lietu noformēt atbilstoši prasībām un arī, lai saturiski tā izskatītos pietiekami pārliecinoši, pretējā gadījumā kara prokurors to varētu atdot atpakaļ papildus izmeklēšanai. Lasot lietas, rodas iespaids, ka arī apsūdzēto atzīšanās nebija tik būtiskas. Ne visi pratinātie sevi pilnībā atzina par

vainīgiem, bet, nosūtot lietas tribunālam vai Sevišķajai apspriedei, dokumentos visiem ierakstīja, ka viņi pilnībā atzinuši savu vainu, vienīgi G. Bērziņam, kurš savu vainu kategoriski noliedza, ierakstīja, ka viņš to atzīstot daļēji. Izmeklētājiem bija svarīgi, lai arestētais paraksta nopratināšanas protokolu, kas apstiprināja izmeklēšanas versiju, un to panāca ar dažādām metodēm, pielietojot kā fizisku, tā arī psiholoģisku ietekmēšanu.

Kopumā “franču grupas” lietās pierādījumi bija ļoti vāji, pārsvārā par tādiem tika uzskatītas citu arestēto liecības, turklāt arī tās ir apgalvojumi, kurus grūti uzskatīt par pierādījumiem, piemēram: “Pazīstu Sausni Alfrēdu kā pretpadomju nacionālistiskas grupas dalībnieku, pretpadomiski noskaņots, aktīvs pretpadomju saietu dalībnieks. Organizēja šādus saietus savā dzīvoklī,”⁸⁶ vai arī: “Stubaus Arnolds pēc saviem politiskajiem uzskatiem ir latviešu buržuāziskais nacionālists un naidīgi noskaņots pret padomju varu.”⁸⁷ Tas var radīt iespaidu, ka VDM darbinieki varēja rīkoties pilnīgi brīvi un radīt krimināllietas pēc saviem ieskatiem. Taču gluži tā nebija, zināmi kvalitātes kritēriji tomēr eksistēja, un ļoti retos gadījumos arestētos pierādījumu trūkuma dēļ atbrīvoja, kā arī prokuratūra lika veikt papildus izmeklēšanu lietās, kas nebija pienācīgi noformētas. Izziņā, kas tika sastādīta sakarā ar VDM partijas komitejas 1952. gadā izskatīto Izmeklēšanas daļas priekšnieka apakšpulkveža Jevgeņija Sokolova personāllietu, teikts, ka 1951. gada pirmajā pusgadā bija pabeigtas un nosūtītas tiesu orgāniem 872 lietas par 1444 arestētajiem, bet prokuratūra lietas par 61 arestēto bija atsūtījusi atpakaļ papildus izmeklēšanai un 17 arestēto gadījumā lietas bija izbeigtas.⁸⁸ Lietu papildus izmeklēšana un vēl jo vairāk izbeigšana tika uzskatīta par Izmeklēšanas daļas darbinieku nolaidības rezultātu.

Notika ne tik daudz faktu izdomāšana, cik to interpretācija izmeklētājiem izdevīgā versijā. R. Rāceņa tiesas sēdē K. Fridrihsons, kurš bija atvests kā liecinieks, norādīja, ka nekādas sarunas par kaut kādu informācijas punktu veidošanu ar R. Rāceni nav notikušas. “Izmeklētājs manas liecības ir aptuveni pierakstījis pa-

reizi, bet tās izklāstītas ļoti asi un konkrēti, bet patiesībā mūsu saruna bija abstrakta, nevis konkrēta,”⁸⁹ respektīvi, parastu papļāpāšanu izmeklētāji centās parādīt kā mērķtiecīgu pretpadomju savvērestības organizēšanu. Šāda veida interpretācijas “franču grupas” lietās ir pastāvīgi sastopamas, un faktu ļaunprātīgas interpretācijas vai pat atklātas sagrozīšanas paņēmieni bija iecienīts izmeklētāju darba instruments.

Izmeklētāju interpretācijas pastāv dažādās formās. Rupjākais un vieglāk identificējama veids ir pratināmo teiktā izteikšana formā, kādu viņi nekad nelietoja un nevarēja lietot. Piemēram, K. Fridrihsona nopratināšanas protokolā 1951. gada 5. janvārī tiek uzdots jautājums: “Precizējiet, kas tas par “literāro pulciņu”?” Atbilde: “Nevis literārs pulciņš, bet gan pretpadomju – nacionālistiska grupa, kura “literārā pulciņa” aizsegā īstenoja savu pretpadomju – nacionālistisko darbību.”⁹⁰ Saprotams, ka K. Fridrihsons un viņa aprindu cilvēki tādā valodā nerunāja un, pat ja arī pēc būtības saturs būtu tāds, viņi to pateiktu citiem vārdiem. Respektīvi, tas bija VDM, nevis K. Fridrihsona aprindu diskurss, un tajā par pašsaprotamu tika uzskatīts, ka pietiek cilvēkam piekārt pretpadomju nacionālista birku, lai viņa vaina līdz ar to jau būtu pierādīta. Literārās pēcpusdienas tiek apzīmētas kā “*sborishcha*”. Latviski šo vārdu ir ārkārtīgi grūti pārtulkot, jo neviens no vārdnīcu piedāvātajiem tulkojumiem – “sapulces”, “sanāksmes”, “saieti” utt. adekvāti neatspoguļo to nievājoši ironisko nozīmi, kas šim vārdam ir krievu valodā. Pat tad, ja sanāksmes netika nodēvētas par “*natsionalisticheskie sborishcha*” vai “*literaturnye sborishcha*”, bet tika lietota neitrālāka forma “*literaturnye vechera*”, obligāti bija piemetināt “tā saucamie” vai arī likt šos vārdus pēdiņās. Tādējādi protokoli tika rakstīti ritualizētā valodā, kura acīmredzot bija obligāta, jo neitrālas izteiksmes lietošanu izmeklētāju priekšnieki varētu traktēt kā viņu pašu nelojalitāti, lai gan iespējams, ka tā bija organiska viņu audzināšanai un pasaules uzskatam.

Otrs interpretācijas paņēmieni bija uzsvērt arestētā sociālo un politisko nesaderību ar padomju režīmu un norādīt uz

šķietamu neloyalitāti, kas gan pati par sevi nevarēja būt pamats tiesāšanai, taču netieši pastiprināja apsūdzības, piemēram, par A. Sausni lēmumā par arestu teikts, ka Vācijas okupācijas laikā viņš “strādāja tirdzniecības departamentā un bija labās attiecībās ar vācu okupācijas varu”.⁹¹ M. Ersa ir “reakcionārā buržuāziskā latviešu rakstnieka Ādolfa Ersa meita”.⁹² G. Bērziņa gadījumā tika norādīts, ka “Ulmaņa fašistiskās diktatūras laikā bija rakstnieku un mākslinieku kameras [jābūt – Rakstu un mākslas kamera. – D. B.] ģenerālsekretārs”.⁹³ Citos gadījumos apzināti vai neapzināti ir mēģināts paaugstināt arestētā sociālo vai ekonomisko statusu, tā norādot uz viņa politisko nesaderību ar padomju režīmu, piemēram, P. Akmeņgrauzis no kaļķu cepļa īpašnieka bija pārvērstis cementa rūpnīcas īpašniekā.

Viskonsekventāk savu vainu atzīt atteicās Gustavs Bērziņš. Viņa izvēlētā aizstāvības līnija bija noliegt, ka literārajās pēcpusdienās, kurās viņš piedalījās, būtu notikusi pretpadomju darbu lasīšana vai arī pretvalstiskas sarunas (lai gan pieņēma, ka pretpadomju darbība būtu varējusi notikt pēc tam, kad viņš vairs nepiedalījās literārajos vakaros). Tāpat viņš uzstāja uz savu literāro darbu apolītisko raksturu. No šīs aizstāvēšanās taktikas loģiski izrietēja, ka arī citi klātesošie neko sliktu nevarēja runāt. Lai gan G. Bērziņa, tāpat kā citu arestēto pratināšanā cits citu nomainīja dažādi izmeklētāji (visu lietā iesaistīto VDM darbinieku sarakstu sk. 2. pielikumā), viņu neizdevās samulsināt, tajā skaitā nolasot K. Fridrihsona un A. Sausnes viņu apsūdzošās liecības, kuras viņš kvalificēja kā izdomājumus. Atšķirībā no citu nopratināšanas protokoliem, rodas iespaids, ka G. Bērziņa liecības ir pierakstītas tā, kā viņš patiešām teica, tomēr 1951. gada 26. augustā sūdzībā PSRS valsts drošības ministram viņš uzsvēra, ka izmeklēšanas materiāls “ir nepareizi sastādīts un neatspoguļo patiesību un realitāti”, jo protokolos nav fiksēts tas, kas apgāž izmeklēšanas versiju.⁹⁴ G. Bērziņa uzstājība parāda, ka arī šajā pilnīgi bezcerīgajā situācijā bija iespējams saglabāt pašcieņu, tomēr viņam palīdzēja jurista domāšana un acīmredzot arī spītīgais raksturs. Taču viņa gadījums bija izņēmums.

Lai gan protokoli tika sastādīti dialoga formā, kur tiek fiksēts jautājums un atbilde uz to, nerodas pārlicība, ka, noņemot nost izmeklētāju pievienotos ideoloģiskos uzslāņojumus, mēs varam rekonstruēt reālo nopratināšanas gaitu. Dažkārt var ar lielu varbūtības pakāpi teikt, ka teiktais ir fiksēts samērā precīzi, piemēram, I. Birgeres sacītais: “Padomju iekārtu es neuzskatu par demokrātisku iekārtu. Tā ir vienas partijas vara.”⁹⁵ Tomēr daudzos citos gadījumos rodas jautājumi. Šaubas rada tas, ka visai bieži vairāku stundu ilgušas nopratināšanas protokols bija tikai 2–3 lappuses garš. Tāpat nav pārlicības, vai dialogs vienmēr notika tieši tādā formā, kā tas ir fiksēts uz papīra. Piemēram, lielākajai daļai arestēto tika uzdots jautājums, kas piedalījās literārajos vakaros. Atbilde ir personu saraksts ar vairāk vai mazāk ideoloģizētu viņu raksturojumu. Taču pilnīgi iespējams, ka dialogs norisinājās pavisam citādāk un izmeklētājs jautāja, vai tas vai cits cilvēks piedalījās sanāksmēs, balstoties uz aģentūras ziņojumiem un iepriekšējās pratināšanās iegūto informāciju, respektīvi, tas, kas mums šķiet pratināmā labprātīgs un nevajadzīgi detalizēts stāsts par cilvēkiem un notikumiem, var būt faktiski atbilde uz izmeklētāja mērķtiecīgiem jautājumiem, kas protokolā nav fiksēti.⁹⁶ Protams, tas ir pieņēmums, kuru šodien nevar pārbaudīt, tomēr tas dod iespēju citādāk paraudzīties uz pratināmo uzvedību.

Vairums apsūdzēto šķiet pārāk atklāti, bet būtu pārsteidzīgi viņus apsūdzēt nodevībā un rakstura trūkumā. Ja patiesībai neatbilstošus protokolus parakstīja tādi cilvēki kā Ieva Birgere, kurai bija iepriekšēja pratināšanas pieredze kā nacistu, tā arī padomju specdienestos, ko gan mēs varam gaidīt no cilvēkiem, kuriem šādas pieredzes nebija un kuri pilnīgi negaidīti tika atrauti no ierastās vides, ielikti pārpildītās kamerās, turēti pusbadā un miega badā, turklāt vispār nesaprata, ko viņi ir noziegušies? Viskodolīgāk to 1954. gada 29. jūlijā rakstītajā sūdzībā ir formulējusi Eleonora Sausne: “Netaisnīgās apsūdzības fiziski un morāli sagrauta, es izmeklēšanā viegli pakļāvos izmeklētāja viltīgajiem paņēmieniem, pierunāšanai, krāpšanai. Es parakstīju protokolus,

kas neatbilda īstenībai.”⁹⁷ Viņas nosauktajam psiholoģiskās apstrādes līdzekļu arsenālam jāpievieno vēl viens – iebiedēšana, visbiežāk draudi arestēt tuviniekus vai kā citādi tiem kaitēt. Tā K. Fridrihsons 1954. gadā vēstulē PSRS ģenerālprokuroram norādīja, ka izmeklētāji draudējuši arestēt viņa sievu.⁹⁸ Vissmagākais bija neziņa par tuvinieku likteni un to, kas gaida nākotnē.

Viens no izmeklētāju lietotajiem ietekmēšanas līdzekļiem bija uzsvērt, ka atpakaļceļa vairs nav. Tā A. Stubaus sūdzībā 1953. gada 23. februārī rakstīja, ka “nekāda fiziska iespaidošana pie manis netika pielietota, bet toties psihiska. Pirmkārt, man kategoriski paziņoja, ka pierādīt savu nevainību nav nozīmes, jo jau reiz esmu arestēts, tikšu arī notiesāts. Bez tam man neļāva gulēt vairākas diennaktis nepārtraukti un lika saprast, ka mana liegšanās parakstīt protokolus man tikai kaitēs un par to nāksies smagi ciest manai sievai.”⁹⁹ Par čekistu cinismu šajā ziņā un pārlicību, ka viņi var rīkoties, kā grib, liecina, piemēram, valsts drošības ministra vietnieka pulkveža Viktora Kozina izziņa (acīmredzot Rīgas pilsētas izpildkomitejai): “Latvijas PSR VDM arestētais Stubaus Arnolds Janovičs, dzīvoja adresē: Dzirnau iela Nr. 70, dzīv. 5, ir notiesāts uz ilgāku termiņu. Latvijas PSR VDM neiebilst ordera izsniegšanai b. Tutinam uz šo dzīvokli.”¹⁰⁰ Izziņa datēta ar 1951. gada 5. februāri, kad izmeklēšana vēl turpinājās un Stubausu lieta pat nebija nosūtīta Sevišķajai apspriedei. Jāpiebilst, ka majors Vincs Tutins šajā laikā bija VDM 2-N daļas priekšnieks un arestēto dzīvokļu izmantošana VDM un IeM darbinieku dzīves apstākļu uzlabošanai acīmredzot bija ierasta prakse.

VDM izmeklētāju iecienīts paņēmieni bija balstīt apsūdzības uz agrāk arestēto un pratināto liecībām, un nereti tās arī bija vienīgais, ar ko oficiāli tika pamatots arests. Reālais pamatojums acīmredzot bija aģentu ziņojumi, citu krimināllietu materiāli un provokāciju ceļā iegūti materiāli. Tādējādi pirmā arestētā – K. Fridrihsona – liecības bija pamats, uz kura lielā mērā balstījās apsūdzības vēlāk arestētajiem, un tas turpinājās tālāk pa ķēdi. Liecinieku nopratināšana notika reti un formāli, iespējams, tikai

tādēļ, lai lieta būtu noformēta atbilstoši prasībām. Šāda izmeklētāju taktika nozīmēja, ka svarīgākais bija panākt ātras pirmo arestēto liecības, uz kurām balstīt apsūdzības pārējiem, un spiedienu uz viņiem vismaz dažos gadījumos bija lielāks nekā uz vēlāk arestētajiem. Piemēram, M. Ozoliņu pirmajā aizturēšanas dienā pratināja trīs reizes. Var uzdot jautājumu: vai arestu kārtību noteica arī apsvērumi par to, kurš apcietinātais varētu būt vieglāk psiholoģiski ietekmējams? Katrā ziņā iepriekš nopratināto personu liecību nolasīšanai varēja būt un arī bija graužošs psiholoģisks efekts. M. Silmales nopratināšanas protokolā 1951. gada 23. martā teikts, ka viņai nolasītas M. Ozoliņa un I. Birgeres liecības, un nav grūti iedomāties, kādu iespaidu uz viņu varēja atstāt tādi izteikumi kā “mana sieva ... ir buržuāziska nacionāliste, asi pretpadomiski noskaņota”,¹⁰¹ tāpat arī līdzīgi I. Birgeres izteikumi. Tomēr V. Skultānes veiktajā intervijā I. Lase (Birgere) noliedza, ka lietā iesaistītie būtu izjutuši aizvainojumu viens pret otru par šādiem izmeklētāju sacerētiem izteikumiem.¹⁰²

Izmeklētāju rīcībā bija arī fiziskās ietekmēšanas līdzekļi. Jāuzsver, ka nav nekādu pierādījumu, ka kāds no “franču grupas” apsūdzētajiem būtu ticis vardarbīgi ietekmēts. Izmeklētājiem nebija arī vajadzības šajās lietās apsūdzētos sist, jo tie nebija nelegālisti, kas varētu slēpt līdzdalībniekus, adreses utt. Inteligētiem, kas bija pieraduši pie samērā pieklājīga dzīves standarta (ja arī tas bija būtiski pasliktinājies padomju laikā) un pie cieņpilnām savstarpējām attiecībām, jau aresta un iepriekšējā ieslodzījuma apstākļi VDM Iekšējā cietumā Stabu ielā un Centrālcietumā (tur turēja apcietinātās sievietes) paši par sevi bija smags pārbaudījums. Tam pievienojās pratināšanas naktīs un to izraisītais miega bads, kas bija galvenais fiziskās ietekmēšanas līdzeklis. Tomēr tika pielietoti arī citi paņēmieni. Tā I. Birgere 1956. gada maijā iesniegumā Baltijas kara apgabala kara prokuroram rakstīja: “Tāpat ceru, ka Jums zināms, kādas metodes tika pieļautas nopratināšanā, un pat visveselākais cilvēks pie draudiem, miega atņemšanas (uz 2–3 diennaktīm), ieslēgšanas boksā (kas tika darīts

ar mani) bija spiests parakstīt īstenībai neatbilstošus protokolus.”¹⁰³ Tika izmantots arī fiziskās bezpalīdzības stāvoklis. Tā M. Silmale sūdzībā PSRS valsts drošības ministram 1952. gada 20. janvārī norādīja, ka viņa pratināšanas laikā bijusi slima (viņas māte apgalvoja, ka aresta laikā viņai bija deguna dobuma iekaisums).¹⁰⁴ Kā M. Silmale, tā arī M. Libiete-Ersa vēlāk uzsvēra, ka izmeklētāji ļāvuši viņām domāt, ka viņas tiesās Rīgā, tādēļ viņas parakstījušas protokolus cerībā, ka patiesību varēs noskaidrot tiesā.

SODA IZCIEŠANA UN ATBRĪVOŠANA

Visi 12 “franču grupas” dalībnieki izcieta sodu sevišķajās nometnēs (sk. 3. pielikumu), kas tika maskētas ar poētiskiem ģeogrāfiskiem nosaukumiem, kuriem gan vairumā gadījumu nebija nekā kopīga ar reālajiem dabas apstākļiem attiecīgajos reģionos – stepes (Džezkazganā Kazahstānā), kalnu (Noriļskā), ezeru (Taišeta–Bratska Irkutskas apg.), ozolbiržu (*dubravnyi*, Potjmā Mordvijā), minerālu (Intā Komi APSR), smilšu (Karagandā Kazahstānā), upes (Vorkutā), niedru (*kamyshovy*, Omskas apg.). Sevišķajās nometnēs bija cietuma režīms, darba un sadzīves apstākļi visumā bija smagi, dzīvojamās platības norma barakās bija noteikta 1 kvadrātmeters uz cilvēku, ieslodzītie gadā varēja rakstīt un saņemt tikai divas vēstules, pa nakti viņus ieslēdza barakās. Režīms kļuva vieglāks tikai pēc Staļina nāves.

Lietu materiāli liecina, ka jau kopš notiesāšanas brīža daži represētie un viņu ģimenes locekļi ļoti enerģiski centās panākt lietu pārskatīšanu. Tomēr visos gadījumos instances, kam bija jāsniedz atzinumi par sūdzībām, līdz pat 1954. gadam vienmēr atzina, ka lietu pārskatīšanai nav pamata. Pat M. Silmales gadījumā apžēlošana netika uzskatīta par vēlamu, lai gan gandrīz visu ieslodzījuma laiku viņa atradās cietuma slimnīcā un par viņas atbrīvošanu enerģiski cīnījās māte Tekla Silmale.

Kad pēc 1953. gada 27. marta amnestijas dekrēta sākās, lai arī ļoti lēna, bet tomēr lietu pārskatīšana, pirmie kādus uzlaboju-

mus savā stāvoklī izjuta tie, kas bija notiesāti uz 25 gadiem. 1954. gada 22. septembrī PSRS VDK Sevišķās daļas izmeklētājs Baltijas kara apgabālā (BKA) kapteinis Firsovs atzina notiesāšanu par pamatotu, bet sodu par pārāk augstu un izteica priekšlikumu K. Fridrihsonam un I. Birgeri to samazināt līdz 15 gadiem, bet E. Stērstei līdz 10 gadiem, savukārt Baltijas kara apgabala prokurora palīgs šim slēdzienam pievienotajā rezolūcijā uzskatīja, ka visiem sods jāsamazina līdz 10 gadiem. BKA kara tribunāls 1955. gada 5. aprīlī visus trīs notiesātos atzina par vainīgiem, bet E. Stērstei cienījamā vecuma dēļ sodu samazināja līdz 5 gadiem, un viņu atbrīvoja, balstoties uz 1953. gada 27. marta dekrētu. Jāatzīmē, ka nometnē E. Stērste pārcieta insultu, Rīgā tika pārvesta paralizēta un tikai vēlāk atguva spēju kustēties. Pārējiem diviem ieslodzītajiem BKA tribunāls sodu samazināja līdz 10 gadiem.¹⁰⁵

Situācija būtiski mainījās pēc 1956. gada 24. marta dekrēta “Par lietu pārskatīšanu personām, kas notiesātas par politiskajiem, amata un saimnieciskajiem noziegumiem”, kad sākās masveidīga politisko ieslodzīto atbrīvošana. PSRS Augstākās padomes Prezidija komisija 1956. gada 24. maijā K. Fridrihsonam sodu samazināja līdz 7 gadiem, t.i., līdz faktiski izciestajam, ņemot vērā ieskaites par darbu,¹⁰⁶ un viņu atbrīvoja.¹⁰⁷ Jau pēc atbrīvošanas viņam noņēma sodāmību. Tāds pats lēmums tika pieņemts par I. Birgeri.

Kas attiecas uz Sevišķās apspriedes uz 10 gadiem ar brīvības atņemšanu notiesātajiem 9 cilvēkiem, 1954. gadā radušās cerības uz atbrīvošanu bija veltīgas. Tikai pēc 1956. gada 24. marta dekrēta krimināllietas sāka reāli pārskatīt. Latvijas PSR prokuratūras protestā tika ieteikts visiem ieslodzījuma termiņu samazināt līdz pieciem gadiem un atbrīvot, balstoties uz 1953. gada 27. marta dekrētu, noņemot tiesājamību, ko 1956. gada 15. maijā Latvijas PSR Augstākās tiesas krimināllietu tiesas kolēģija arī izdarīja.¹⁰⁸ Tomēr jāuzsver, ka atbrīvošana un tiesājamības noņemšana nevienā gadījumā nenozīmēja notiesāto attaisnošanu. 1964. gadā S. Sirsone vērsās Rīgas pilsētas partijas komitejā ar

lūgumu palīdzēt panākt viņas rehabilitāciju. 1957. gadā viņu atjaunoja darbā LPSR ZA Valodas un literatūras institūtā, bet jau 1960. gadā sākušies pārmetumi, ka viņa nav rehabilitēta un tādēļ nevar strādāt institūtā. Tas beidzās ar atbrīvošanu no darba institūtā 1963. gadā it kā štatu samazināšanas dēļ. LPSR VDK priekšsēdētāja Longina Avdjukeviča 1964. gada 20. augustā parakstītajā atbildē bija teikts, ka rehabilitācijai nav pamata, jo S. Sirsonei ieslodzījuma termiņš ir bijis tikai samazināts uz pusi.¹⁰⁹ Rehabilitāciju “franču grupas” lietās notiesātie piedzīvoja tikai 1990.–1991. gadā.

NOBEIGUMS

“Franču grupas” lieta parasti tiek skatīta kā atsevišķs gadījums, bet, kā pierāda šajā rakstā analizētie dokumenti, tā izrietēja un bija saistīta ar citām lietām. Varam runāt par plašu drošības iestāžu izaustu tīklu, kas pārklāja visu sabiedrību un it īpaši inteliģences aprindas, pastāvīgu informācijas vākšanu par cilvēkiem, novērošanu, izspiegošanu. Tā varēja novest vai nenovest pie aresta un notiesāšanas, jo to noteica dažādi apstākļi, vispirms jau politiskais konteksts un no tā izrietošās PSRS un LPSR VDM vadības nostādnes, kādām iedzīvotāju grupām attiecīgajā brīdī jāpievērš īpaša uzmanība un kāda sodu politika jāīsteno, otrkārt, VDM 2-N un Izmeklēšanas daļas iekšējās intereses – uzlabot sava darba rādītājus, atklāt vairāk “kontrrevolucionāras grupas” utt.

“Franču grupa” radās cīņās ar kosmopolitismu kontekstā, bet sākotnējā iecere bija traktēt to kā ar sakariem ar Rietumiem un latviešu emigrāciju, ar spiegošanu saistītas kontrrevolucionāras organizācijas lietu. VDM izmeklētājiem tas tomēr neizdevās, un apsūdzības centrā izvirzījās literārās pēcpusdienas un pretpadomju aģitācija kā dominējošā apsūdzība. Arī to varēja balstīt tikai uz to, ka vienreiz bija lasīti fragmenti no A. Žida grāmatas “Atgriešanās no PSRS”. Dažādas citas apsūdzības, kas tika izvirzītas atsevišķiem apsūdzētajiem – darbība vācu okupācijas laikā,

dokumentu viltošana, gatavošanās bēgšanai uz ārzemēm, sarakste ar ārzemēm, pretpadomju literatūras glabāšana un izplatīšana –, faktiski piesedza izmeklētāju nespēju apstiprināt sākotnēji iecerētās apsūdzības. Katras politiskās krimināllietas izmeklēšana izraisīja sava veida viļņus, kas ietekmēja citu krimināllietu ierosināšanu. Tā H. Cinča, G. Hermanovska, A. Spekkes, K. Fridrihsona notiesāšanas blakusefekts bija pastiprināta VDM interese 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā par SS un vērmahta propagandas rotu kara ziņotājiem. Vairāki no viņiem tika atrasti un notiesāti.

Šodien “franču grupa” nereti tiek traktēta kā disidenti. Lai gan par disidentismu tiek daudz runāts saistībā ar pretošanos totalitāriem režīmiem, tajā skaitā padomju totalitārisma, tā definīcija ir neskaidra un pretrunīga, kā disidentiskas mēdz apzīmēt ļoti dažādas prakses. Ja tām var atrast kādu kopsaucēju, tā varētu būt kritiska attieksme pret padomju režīmu. Vai “franču grupas” lietās notiesātajiem un citiem ar šīm lietām saistītajiem tāda bija? Uz šo jautājumu var atbildēt pozitīvi, tomēr nav pierādījumu, ka viņi būtu centušies savu kritisko attieksmi aktīvi paust, un staļinisma apstākļos tas arī nebija iespējams. Drīzāk mēs varam runāt par centieniem neatkarīgās Latvijas kultūras prakses turpināt padomju okupācijas apstākļos, radīt šķietami normālas kultūras telpas pastāvēšanas efektu nenormālos apstākļos. Vai to var uzskatīt par disidentismu, tas varētu būt turpmāku diskusiju temats.

Šajā rakstā galvenā vērība tika pievērsta lietu izcelsmei, saistībai ar citām krimināllietām un Latvijas PSR VDM izmeklētāju darbības metodēm šādu lietu konstruēšanā. Tomēr minētās krimināllietas, uzmanīgi lasot, ir vērtīgs avots arī par citiem tematiem, piemēram, lai izprastu galvaspilsētas inteliģences noskaņojumu 40. gados un 50. gadu sākumā, tās dzīvesveidu, materiālo stāvokli, interešu loku.

1. pielikums

ARESTA DATUMI UN INKRIMINĒTIE KRIMINĀLLIKUMA
PANTI

Vārds, uzvārds	Faktiskais aresta/ aizturēšanas datums	Kriminālkodeksa panti sākotnējā apsūdzībā	Kriminālkodeksa panti galīgajā apsūdzībā
Rolfs Rācenis	04.01.51.	58-1 "a"	58-1 "a"; 58-10, I d.
Kurts Fridrihsons	04.01.51.	58-1 "a"; 58-10, I d.; 58-11	58-1 "a"; 58-10, I d.; 58-11
Elza Stērste	04.01.51.	58-1 "a"; 58-10, I d.; 58-11	17 ¹¹⁰ -58-1 "a"; 58-10, I d.
Ieva Birgere	05.01.51.	58-10, I d.; 58-11	58-10, II d.; 58-11
Maija Silmale	05.01.51.	58-10, I d.; 58-11	58-10, I d.; 58-11
Miervaldis Ozoliņš	05.01.51.	58-10, I d.; 58-11	58-10, I d.; 58-11; 72, I d.
Alfrēds Sausne	17.01.51.	58-10, I d.; 58-11	58-10, I d.; 58-11
Eleonora Sausne	17.01.51.	58-10, I d.; 58-11	58-10, I d.; 58-11
Arnolds Stubaus	17.01.51.	58-1 "a"; 58-10, I d.; 58-11	58-3; 58-10, I d.; 58-11
Irma Stubaus	17.01.51.	58-10, I d.; 58-11	58-10, I d.; 58-11
Mirdza Lībiete-Ersa	17.01.51.	58-10, I d.; 58-11	58-10, I d.; 58-11
Gustavs Bērziņš	17.01.51.	58-10, I d.; 58-11	58-10, I d.; 58-11
Skaidrīte Sirsona	18.01.51.	58-10, I d.; 58-11	58-10, I d.; 58-11

2. pielikums

“FRANČU GRUPAS” LIETĀS IESAISTĪTIE LATVIJAS PSR VDM
DARBINIEKI

Uzvārds, vārds, tēvvārds	Dienesta pakāpe	Amats	Funkcijas
Agafonovs Jakovs Ivana d.	Jaunākais leitnants	2-N daļas 1. nodaļas operatīvais pilnvarotais	Pratina, veic kratišanas
Aleksandrovš Timofejs Vladimira d.	Jaunākais leitnants	2-N daļas 1. nodaļas operatīvais pilnvarotais	Pratina, veic kratišanas, tulko
Birjukovs	Majors	2-N daļas 1. nodaļas priekšnieks	Pratina, veic kratišanas
Circenis (Circiņš?)	?	Darbinieks	Piedalās kratišanās
Čudins Ņikifors Moiseja d.	?	2-N daļas ?. nodaļas priekšnieka vietnieks 1950. g.	Veic kratišanas
Eidins	Kapteinis	?	Veic kratišanas
Graudiņš Elmārs Rūdolfa d.	Kapteinis?	2-N daļas 6. nodaļas operatīvais pilnvarotais	Veic kratišanas
Grebenščikovs	Kapteinis	Izmeklēšanas daļas 3. nodaļas darbinieks	Pratina
Ģedovs (Дедов) Vladimirs Konstantīna d.	Majors	2-N daļas 1. nodaļas vecākais operatīvais pilnvarotais/ nodaļas priekšnieka vietnieks	Pratina, sastāda apsūdzības slēdzienus

Uzvārds, vārds, tēvvārds	Dienesta pakāpe	Amats	Funkcijas
Jassons Bronislavs Vikentija d.	Apakšpulkvedis	Izmeklēšanas daļas priekšnieka vietnieks	Vīzē dokumentus
Kozins Viktors Nikolaja d.	Pulkvedis	LPSR valsts drošības ministra vietnieks operatīvajā darbā	Vīzē dokumentus
Krampušs (?)	Leitnants	Izmeklēšanas daļas tulks	Piedalās apsūdzības nolasišanā
Laizāns Antons Boļeslava d. ?	?	?	Piedalās kratīšanā
Morozovs Jevgeņijs Mihaila d.	Majors	Izmeklēšanas daļas 3. nodaļas vecākais izmeklētājs	Pratina
Pešehonovs Fotijs Vasilija d.	Apakšpulkvedis	Izmeklēšanas daļas priekšnieks	Vīzē dokumentus
Pildanovs Daši Pirnaja d.	Majors	Izmeklēšanas daļas 3. nodaļas priekšnieks	Vīzē dokumentus
Platonovs	?	?	Piedalās kratīšanā
Poikāns	Jaunākais leitnants	2-N daļas 1. nodaļas tulks	Piedalās kratīšanā un pratināšanā
Razuvajevs Aleksejs Semjona d.	Apakšpulkvedis	2-N daļas 1. nodaļas priekšnieka vietnieks	Pratina, veic kratīšanas, sastāda apsūdzības slēdzienus
Ritsone	Leitnante	Izmeklēšanas nodaļas tulks	Piedalās pratināšanās

Uzvārds, vārds, tēvzvārds	Dienesta pakāpe	Amats	Funkcijas
Rjabokoņš Pāvels Kondrata d.	?	?	Veic kratišanas
Sirovatskis Vasilijs Ivana d.	Apakšpulkvedis	2-N daļas priekšnieka vietnieks	Pratina, vizē dokumentus
Solodovs	?	2-N daļas darbinieks	Veic kratišanas
Spilners Voldemārs Mārtiņa d.	Vecākais leitnants	2-N daļas 1. nodaļas priekšnieka vietnieks	Veic kratišanas, pratina
Ščedrins Sergejs Avksentija d.	Majors	2-N daļas 1. nodaļas vecākais operatīvais pilnvarotais	Veic kratišanas, pratina
Tribis Ženiņa Mihaila m.	?	2-N daļas tulks	Piedalās pratināšanās
Tutins Vincs Antona d.	Majors	2-N daļas priekšnieks/ priekšnieka vietnieks	Vizē dokumentus
Urusovs Konstantīns Konstantīna d.	Vecākais leitnants	2-N daļas 1. nodaļas vecākais operatīvais pilnvarotais	Veic kratišanas, pratina
Vanags	Leitnants	2-N daļas 1. nodaļas vecākais operatīvais pilnvarotais	Veic kratišanas, pratina
Vavilovs Ivans Filipa d.	Apakšpulkvedis?	?	Veic kratišanas
Vēvers Jānis	Pulkvedis	Valsts drošības ministra vietnieks	Vizē dokumentus

Uzvārds, vārds, tēvvārds	Dienesta pakāpe	Amats	Funkcijas
Zemskovs Mihails Aleksandra d.	Majors	2-N daļas 1. nodaļas vecākais operatīvais pilnvarotais	Veic kratišanas, pratina
Ziediņš Mintauts Jāņa d.	Leitnants	Izmeklēšanas daļas 6. nodaļas priekšnieks	Vīzē dokumentus
Zuzens	Kapteinis	Izmeklēšanas daļas 6./3. nodaļas vecākais izmeklētājs	Pratina, sastāda apsūdzības slēdzienus
Zvidris Ivans Jurija d.	Vecākais leitnants	2-N daļas 1. nodaļas operatīvais pilnvarotais	Piedalās kratišanās

VDM izmeklēšanas dokumentos amatpersonas parasti parakstījās, lietojot uzvārdu, dienesta pakāpi, amatu (pēdējos divus ne vienmēr). Lai noteiktu vārdu un tēvvārdu, kā arī citus trūkstošos datus, izmantoti šādi avoti: LNA LVA Personāllietu fonds (PA-15500), LPSR VDK partijas komitejas fonds (PA-7962), kā arī divas publikācijas: Artūrs Žvinklis (2015). LPSR VDK darbinieku Latvijas Komunistiskās partijas CK nomenklatūras kadru personas lietu analīze. No: *Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas*. Rīga: LPSR VDK zinātniskās izpētes komisija, LU Latvijas vēstures institūts, 363.–396. lpp. (VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 1. sēj.); Artūrs Žvinklis (2016). LPSR valsts drošības iestāžu vadošo darbinieku lietas Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas nomenklatūras kadru personas lietu kolekcijā. No: *Lielais brālis tevi vēro: VDK un tās piesegstrukturās*. Rīga: LPSR VDK zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitāte, 540.–607. lpp. (VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 3. sēj.).

3. pielikums

“FRANČU GRUPAS” LIETĀS NOTIESĀTO SODA IZCIEŠANAS
VIETAS

Vārds, uzvārds	Nometnes nosaukums	Atrašanās vieta
Kurts Fridrihsons	Kamišlags	Omska, Omskas apgabals
Elza Stērste	Ozerlags	Taišeta, Irkutskas apgabals
Ieva Birgere	Minlags	Inta, Komi APSR
Arnolds Stubaus	Steplags	Džezkazgana, Kazahijas PSR
Irma Stubaus	Minlags	Inta, Komi APSR
Miervaldis Ozoliņš	Gorlags	Noriška, Krasnojarskas apgabals
Maija Silmale	Ozerlags	Taišeta, Irkutskas apgabals
Alfrēds Sausne	Dubravlags	Javasa (Potjma), Mordvijas APSR
Eleonora Sausne	Minlags	Inta, Komi APSR
Mirdza Libiete-Ersa	Rečlags	Vorkuta, Komi APSR
Skaidrīte Sirsone	Pesčanij	Karaganda, Kazahijas PSR
	Minlags	Inta, Komi APSR
Gustavs Bērziņš	Rečlags	Vorkuta, Komi APSR

Nometnes šajā gadījumā parasti ir ļoti lielas struktūras. Tabulā norādītās to atrašanās vietas apzīmē centrālo nometni un attiecīgā nometņu kompleksa administratīvo centru.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Apkampt spētu miljonus [par A. Sausni]. *Skola un Ģimene*, 1990, Nr. 12; Kurts Fridrihsons (1990). Tāds Alfrēds Sausne. *Literatūra un Māksla*, 7. jūl.; Milda Grīnfelde (1991). Domas par autoritāti – Kurtu Fridrihsonu (1911–1991). In *Memoriam. Karogs*, Nr. 5/6, 268.–269. lpp.; Skaidrīte Sirsone (1992). Kas bija “franču grupa”? *Universitas*, 7. janv.; Žanis Zentiņš (1994). Klusais latviešu kultūras sargs Alfrēds Sausne. *Treji Vārti*, Nr. 158; Ieva Lase (2000). *Latvijas Vēstnesis*, 17. nov.
- ² Gundega Repše (2010). *Mala: tā rakstija Fridrihsons*. Rīga: Dienas grāmata.
- ³ Maija Silmale (1990). Atbildi tam var dot tikai brīvība: Vēstules no lēģera un lēģera slimnīcas. *Literatūra un Māksla*, 1., 8. dec.; Lelde Stumbre (2017). *Maija, Cher Ami! Tulkotāja Maija Silmale – dzīve pēc saviem noteikumiem*. Rīga: Lauku Avīze.
- ⁴ Elza Stērste (1989). “Kad mājās nāksi, būs vārpu laiks”. *Dzimtenes Balss*, 6., 13., 20. jūl.; Elza Stērste (1989). “Kad mājās nāksi, būs vārpu laiks”. *Zvaigzne*, Nr. 21–24; Elza Stērste (1990). “Kad mājās nāksi, būs vārpu laiks”. *Zvaigzne*, Nr. 1, 2.
- ⁵ Anna Žigure (2005). *Marselīne: Elza Stērste. Dzīves dzeja*. Rīga: Jumava.
- ⁶ LU Filozofijas un socioloģijas institūta Nacionālās mutvārdu vēstures krājums (turpmāk: *NMVK*), inv. Nr. 3263, 3264, 3265, 3266.
- ⁷ *Latvijas Okupācijas muzejs*, inv. Nr. OMF 2300/260, 261.
- ⁸ Ieva Grantiņa (2004). Sapnis par kultūru: *Franču grupas stāsts – čeka, izsūtījums, atgriešanās*. *Diena*, 3. dec.; Gundega Repše (2005). Franču grupa un mākslinieks Kurts Fridrihsons. *Studija*, 3. janv. Pieejams: http://www.tvnet.lv/izklaide/makslas/60422-francu_grupa_un_makslinieks_kurts_fridrihsons; Undīne Adamaite (2012). Franču grupa – no Sibīrijas lēģera līdz Miterāna rokaspiedienam. *Diena*, 11. maijs.
- ⁹ Silvija Radzobe (2011). Debesu dāvanas divas sejas jeb Vai Čaks to zināja. *NRA*, 2. nov. Pieejams: <http://nra.lv/izklaide/p-s-kultura/59096-debesu-davanas-divas-sejas-jeb-vai-caks-to-zinaja.htm>
- ¹⁰ Vieda Shelley (Skultans) (1997). A Meta Narrative of Violence: the Case of the French Group in Soviet Latvia. AAA Washington.
- ¹¹ Sk.: Repše. Franču grupa un mākslinieks Kurts Fridrihsons.
- ¹² Grantiņa. Sapnis par kultūru...
- ¹³ Sirsone. Kas bija “franču grupa”?
- ¹⁴ Delo Nr. 15551 po obvineniiu Fridrihsons Kurta Ianovicha v pr. pr. st. st. 58-1 “a”, 58-10, 58-11 UK RSFSR i dr., vsego 3 chel. V 2-kh tomakh. *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk: *LVA*), 1986–1–4657. Delo Nr. 15196 po obvineniiu Stubaus ArnolĶa Ianovicha v pr. pr. st. st. 58-3, 58-10 ch. I, 58-11 UK RSFSR i drugikh, vsego 9 chelovek. V 4-kh tomakh. Turpat, 1986–2–P-6839.
- ¹⁵ Oficiāli pasē bija vīra uzvārds – Lieknis-Virza, bet, tā kā viņa publicējās ar pirmslaulības uzvārdu Stērste, viņa ar to bija plaši pazīstama un uz to saņēma arī korespondenci.

- ¹⁶ Citur minēts 4. janvāris. Šādas neatbilstības datumos ir sastopamas daudzos dokumentos. Tās izskaidrojamas gan ar to, ka arests tika noformēts pēc aizturēšanas un kratīšanas, gan arī ar paviršībām, kas dokumentos ir sastopamas diezgan bieži.
- ¹⁷ LVA, 1986–1–4657, 1. sēj., 2.–11., 120.–122., 127.–130. lp.
- ¹⁸ LPSR Mākslas lietu pārvalde pildīja tādas pašas funkcijas kā vēlāk nodibinātā Kultūras ministrija.
- ¹⁹ LVA, 1986–1–4657, 1. sēj., 193.–194., 197.–198., 200. lp.; turpat, 1986–2–P-6839, uzraudzības lieta (turpmāk – u/l), 36.–37., 40.–41. lp.
- ²⁰ Turpat, 1986–2–P-6839, u/l, 17.–18. lp.
- ²¹ Viņu uzvārdi tajā laikā un vēlāk ir rakstīti dažādi – “Stubaus”, “Stubavs”. Šis jautājums ieinteresēja arī lietas izmeklētājus, un tika noskaidrots, ka “pareizais” variants ir Stubaus, kā arī viņi paši parakstījās. Jāpiezīmē, ka Arnolda brālis arheologs Ādolfs parakstījās kā Stubavs. Dažādās publikācijās Irma Stubaus tiek saukta arī par Irīnu, iespējams, pratināmie nav zinājuši pareizo vārdu vai arī viņai ir bijis arī otrs vārds.
- ²² Delo Nr. 15898 po obvneneniiu Ratsenis Rolfa Ianovicha v pr. pr. st. st. 58-1 “a”, 58–10 ch. I i 58-11 UK RSFSR. V 1 tome. LVA, 1986–1–28423.
- ²³ Laikā, kad minētos cilvēkus tiesāja (1951. gada 29.–30. jūnijā), iestādes nosaukums spriedumā minēts kā: Latvijas PSR Iekšlietu ministrijas karaspēka tribunāls, tomēr jau mēnesi vēlāk VDM dokumentā tas nosaukts – Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas karaspēka tribunāls. Tas bija saistīts ar to, ka tieši šajā laikā iekšējo karaspēku no PSRS Iekšlietu ministrijas nodeva Valsts drošības ministrijas pakļautībā. Kasācijas instance bija Lietuvas robežapsardzības apgabala IeM/VDM karaspēka tribunāls.
- ²⁴ LVA, 1986–2–P-6839, 3. sēj., 1.–10., 22.–30. lp.
- ²⁵ Turpat, u/l, 177. lp.
- ²⁶ Pastāvēja divas vācu militārās vienības, kurās dienēja daudzi latviešu inteliģenti: vērmahta 4. Baltijas propagandas vads, kurā dienēja arī “Jundas” redakcija, un latviešu SS kara ziņotāju rota. Visai izsmēloši šo jautājumu aplūkojis Kaspars Zellis (2017). Konstantīns Karulis kā kara ziņotājs (kara ziņotāju kolektīvā portreta skice). No: *Amor vincit omnia: Konstantīns Karulis dzīvē un darbos*. Rīga: Zinātne, 121.–132. lpp.
- ²⁷ LVA, 1986–1–4657, u/l, 53. lp. Tulkojums no krievu val.
- ²⁸ Turpat, 53.–55. lp.
- ²⁹ Turpat.
- ³⁰ Turpat, 54. lp. Tulkojums no krievu val.
- ³¹ Turpat.
- ³² Uldis Neiburgs (2014). “Dievs, Tava zeme deg!”: *Latvijas Otrā pasaules kara stāsti*. Rīga: Lauku Avīze, 142. lpp.
- ³³ LVA, 1986–1–4657, 1. sēj., 278. lp.
- ³⁴ Turpat, 257. lp.
- ³⁵ Turpat, 259. lp.
- ³⁶ Turpat, 283. lp. Tulkojums no krievu val.

- ³⁷ LVA, 1986–2–P-6839, u/l, 181.–188. lp. Tulkojums no krievu val.
- ³⁸ Turpat, 4. sēj., 57. op. lp.
- ³⁹ Sk., piem., Grantiņa. Sapnis par kultūru..., tāpat arī dokumentālo filmu “Sods par sapni”.
- ⁴⁰ M. Grīnfelde izmeklēšanā apgalvoja, ka patiesībā grāmatiņas autors bijis Aleksandrs Čaks, kuram viņa aizdevusi savu vārdu, lai viņš varētu kaut ko nopelnīt. 1990. gadā viņa šo versiju bija publicējusi “Literatūrā un Mākslā”. Sk.: Milda Grīnfelde (1990). Miķelis Goppers un viņa “Zelta ābele”. *Literatūra un Māksla*, 14. apr., 11. lpp.; Silvija Radzobe (2017). “*Kosmopolītu lieta*” un Aleksandrs Čaks: Dokumentāla hronika ar komentāriem. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 178. lpp.
- ⁴¹ Sk. M. Grīnfeldes krimināllietu: LVA, 1986–2–P-9254.
- ⁴² Radzobe. Debesu dāvanas divas seas...
- ⁴³ LVA, 1986–2–P-9254, 1. sēj., 47. lp.
- ⁴⁴ Turpat, 1986–2–P-6839, 2. sēj., 105.–109. lp.
- ⁴⁵ E. Stērstes atmiņas (par dzīvi Latvijā un Sibīrijā). *Rakstniecības, teātra un mūzikas kolekciju krātuve* (turpmāk: RTMKK), RTMM 422095, 94. lpp.
- ⁴⁶ LVA, 1986–2–P-6839, 2. sēj., 123. op. lp.
- ⁴⁷ RTMKK, RTMM 422095, 94. lpp.
- ⁴⁸ LVA, 1986–2–P-6839, 1. sēj., 257. lp.
- ⁴⁹ Nopratināšanas protokolā uzreiz pēc aresta, 5. janvārī M. Silmale teikusi, ka pārtulkojusi un pārrakstījusi A. Žida grāmatu divu dienu laikā. Iespējams, ka runa bija nevis par visu grāmatu, bet tās priekšvārdu. Apelācijas sūdzībā 1951. gada 29. jūlijā viņa raksta, ka pārtulkojusi darba fragmentu. Sk.: LVA, 1986–2–P-6839, 1. sēj., 147. lp.; turpat, u/l, 191a. lp.
- ⁵⁰ LVA, 1986–2–P-6839, 3. sēj., 43.–44. lp.
- ⁵¹ A. N. Iakovlev (red.) (1999). *Vlast' i khudozhestvennaia inteligentsia. Dokumenty CK RKP(b), VChK-OGPU-NKVD o kul'turnoi politike. 1917–1953*. Moskva: MFD, s. 587–596, 598–602.
- ⁵² Citēts pēc: Radzobe. “*Kosmopolītu lieta*” un Aleksandrs Čaks, 139. lpp.
- ⁵³ 1943.–1946. gadā padomju drošības institūcijas, kas pildīja slepenpolicijas, izlūkošanas un pretizlūkošanas funkcijas, bija apvienotas Valsts drošības tautas komisariātā (VDTK). 1946. gadā tautas komisariātus pārdēvēja par ministrijām, tādēļ turpmāk to sauca par Valsts drošības ministriju (VDM). Attiecīgi mainījās nosaukumi arī savienoto republiku iestādēm. 1953. gada aprīlī kā PSRS, tā arī republiku līmenī VDM iekļāva Iekšlietu ministrijas sastāvā, bet jau 1954. gada martā atkal izveidoja patstāvīgu drošības iestādi – Valsts drošības komiteju. Ar bruņotās pretošanās apkarošanu Baltijā sākotnēji nodarbojās PSRS un republiku iekšlietu tautas komisariāti, kuru sastāvā pastāvēja bandītisma apkarošanas nodaļas. 1947. gada sākumā šo funkciju pilnībā pārņēma VDM. Ņemot vērā šīs nosaukumu izmaiņas, rakstā tiek lietots arī vēsturiskais, no 1918. gadā Padomju Krievijā dibinātās Viskrievijas Ārkārtējās komisijas (krieviskā abreviatūra VČK) mantotais nosaukums “čekists”, kā arī sevi dēvēja paši VDTK/VDM darbinieki.

- ⁵⁴ Nacionālo partizānu formējumu uzskaites grāmata. *LVA*, 1825–2–1, 262. op. lp. Par norādi uz šo svarīgo avotu jāzsaka pateicība vienam no anonīmajiem recenzentiem.
- ⁵⁵ *LVA*, 1986–2–P-6839, 3. sēj., 110., 110. op. lp.; Radzobe. “*Kosmopolītu lieta un Aleksandrs Čaks*, 54., 74. lpp.
- ⁵⁶ *LVA*, 1986–2–P-6839, 2. sēj., 12. lp. Krimināllietās ir vairāki darbavietu raksturojumi par arestētajiem. Tie ir visai atšķirīgi – gan pozitīvi, gan neitrāli, gan arī izvairīgi.
- ⁵⁷ Sk. H. Cinča krimināllietu: *LVA*, 1986–1–40976.
- ⁵⁸ *LVA*, 1986–1–4657, 2. sēj., 7.–10. lp.
- ⁵⁹ Turpat, 11.–14. lp.
- ⁶⁰ Turpat, 11. op. lp. Tulkojums no krievu val.
- ⁶¹ Turpat, 1986–1–40976, 1. sēj., 167. lp. Tulkojums no krievu val.
- ⁶² Turpat, 1986–2–P-6839, 3. sēj., 164., 164. op. lp.
- ⁶³ Sk.: Dzintars Ērglis (2003). *Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 93.–94. lpp.
- ⁶⁴ *LVA*, 1986–1–39669, u/l, 11. lp.
- ⁶⁵ Turpat, 243. lp.
- ⁶⁶ Turpat, u/l, 140. lp.
- ⁶⁷ Turpat, 270. lp. Tulkojums no krievu val.
- ⁶⁸ Turpat, 276.–277. lp. A. Ore vācu okupācijas laikā bija strādājis par darba biržas inspektoru. Šķiet, ka viņš bija miris jau 1956. gadā.
- ⁶⁹ No Jēkuļiem izveda 11 cilvēkus. Sk.: *Aizvestie. 1949. gada 25. marts*, II daļa. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, Nordik, 2007, 553.–554. lpp.
- ⁷⁰ Lai gan čekas kartotēkā kā aresta datums norādīts 30. oktobris, V. Limbēns kara tribunāla sēdē liecināja, ka aizturēts 26. oktobrī, bet aresta orderis viņam uzrādīts 29. oktobrī. Sk.: *LVA*, 1986–1–4688, 2. sēj., 283. op. lp.
- ⁷¹ *LVA*, 1986–1–4657, 1. sēj., 174.–176. lp.
- ⁷² Andrew Ezergailis (2005). *Nazi/Soviet Disinformation about the Holocaust in Nazi-Occupied Latvia: Daugavas Vanagi – Who Are They? – Revisited*. Rīga: Latvijas 50 gadu Okupācijas muzeja fonds, p. 72. Jāatzīmē, ka Nacionālo partizānu formējumu uzskaites grāmatā vienā no aģentūras lietām Rīgā figurē kāds Pāvels Ducmanis. *LVA*, 1825–2–1, 262. lp.
- ⁷³ Nopratināšanas protokolā ierakstīts, ka Severīns Heine-Ercums bija izdomāts vārds, tomēr šā raksta autorei ar personu ar šādu uzvārdu, lai gan citu vārdu – Leopolds ir nācies saskarties pirms dažiem gadiem, lasot 1959. gada decembrī un 1960. gada sākumā ierosināto krimināllietu pret Kārli Baumanī un Jāni Kīnu, kuri bija sūtījuši avīzēm “*Ciņa*” un “*Pravda*” aizstāvības vēstules Eduardam Berklavam. L. Heines-Ercuma dzīvoqli bija pulcējušies ar 20.–30. gados pastāvējušo ekonomista Kārļa Baloža dibināto Latvijas Darba savienību saistīti cilvēki. Vai patiešām Severīns Heine-Ercums bija izdomāts vārds? Šobrīd to nevar ne noliegt, ne arī apstiprināt.
- ⁷⁴ Čekas kartotēkā kā aresta datums uzrādīts 27. novembris, bet kara tribunāla sēdē A. Spekke norāda, ka aizturēts 22. novembrī. 27. novembrī uzrādīts

- aresta orderis. Arī pirmais nopratināšanas protokols datēts ar 22. novembri. Sk.: *LVA*, 1986–1–4688, 2. sēj., 284. lp.
- ⁷⁵ *LVA*, 1986–2–P-6839, 1. sēj., 91. lp.
- ⁷⁶ Turpat, 80.–81. lp.
- ⁷⁷ Mans personīgais dzīves apraksts. – *LVA*, 1986–1–28423, 1. sēj., 290. lp.
- ⁷⁸ Rolfa E. Rāceņa dzīves apraksts (iesniegts Tirdzniecības–rūpniecības departamentam 1941. g. 3. augustā). – *LVA*, 1986–1–28423, 1. sēj., 285.–288. lp.
- ⁷⁹ Turpat, 306. lp.
- ⁸⁰ Turpat, 281. lp.
- ⁸¹ Turpat, 347.–349. lp.
- ⁸² Turpat, 338., 350., 357. lp.
- ⁸³ Līdz šim vienīgais avots, kur tiek pieminēta R. Rāceņa loma V. Jauntirāna grupas arestā, ir Jāņa Dzintara grāmata *Neredzamā fronte* (Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Zvaigzne, 1970), kurā teikts: “Viņus nodeva inženieris spekulants Rolfs Rāčenis, kas savas provokatora gaitas bija uzsācis jau 1941. gada vasarā” (91. lpp.). J. Dzintara avots ir R. Rāceņa krimināl-lieta.
- ⁸⁴ *LVA*, 1986–1–4657, u/l, 54. lp. Tulkojums no krievu val.
- ⁸⁵ Daži autori viņa uzvārdu raksta arī kā Zūzens. No arestēto atmiņām zināms, ka šis cilvēks bija Krievijas latvietis un, kā liecina protokoli, viens no galvenajiem izmeklētājiem “franču grupas” lietās. Mēģinājumi atrast sīkāku informāciju par šo cilvēku līdz šim nav bijuši sekmīgi.
- ⁸⁶ *LVA*, 1986–2–P-6839, 1. sēj., 190. lp. Tulkojums no krievu val.
- ⁸⁷ Turpat, 98. lp. Tulkojums no krievu val.
- ⁸⁸ Turpat, PA-7962–1–30, 112. lp.
- ⁸⁹ Turpat, 1986–1–28423, 1. sēj., 332. lp. Tulkojums no krievu val.
- ⁹⁰ Turpat, 1986–1–4657, 1. sēj., 18. lp. Tulkojums no krievu val.
- ⁹¹ Turpat, 189. lp. Tulkojums no krievu val.
- ⁹² Turpat, 284. lp. Tulkojums no krievu val.
- ⁹³ *LVA*, 1986–2–P-6839, 2. sēj., 86. lp. Tulkojums no krievu val.
- ⁹⁴ Turpat, 3. sēj., 38. lp. Tulkojums no krievu val.
- ⁹⁵ Turpat, 1986–1–4657, 1. sēj., 264. lpp. Tulkojums no krievu val.
- ⁹⁶ To apstiprina arī I. Lase (Birgere) V. Skultānes veiktajās intervijās. Sk.: *NMVK*, inv. Nr. 3264.
- ⁹⁷ *LVA*, 1986–2–P-6839, 3. sēj., 125. lp. Tulkojums no krievu val.
- ⁹⁸ Turpat, 1986–1–4657, 2. sēj., 271. op. lp.
- ⁹⁹ Turpat, 1986–2–P-6839, 3. sēj., 164. op. lp.
- ¹⁰⁰ Turpat, u/l, 89. lp. Tulkojums no krievu val.
- ¹⁰¹ Turpat, 1. sēj., 93. lp. Tulkojums no krievu val.
- ¹⁰² *NMVK*, inv. Nr. 3264.
- ¹⁰³ *LVA*, 1986–1–4657, 2. sēj., 323. op. lp. Tulkojums no krievu val.
- ¹⁰⁴ Turpat, 1986–2–P-6839, 3. sēj., 44. lp.
- ¹⁰⁵ Turpat, 1986–1–4657, 2. sēj., 274.–285., 290.–292., 302.–303. lp.

¹⁰⁶ Par darba uzdevumu sistemātisku izpildīšanu un pārpildīšanu un noņemšanas režīma ievērošanu ieslodzītajiem tika pēc noteikta koeficienta palielināts ieslodzījumā pavadītais laiks.

¹⁰⁷ LVA, 1986–1–4657, 2. sēj., 315. lp.

¹⁰⁸ Turpat, 1986–2–P-6839, 3. sēj., 169.–173., 182.–186. lp.

¹⁰⁹ Turpat, 1986–2–P-6839, u/l, 295.–296. lp.

¹¹⁰ E. Stērste atmiņās rakstīja, ka viņai paskaidrots, ka “17” pirms 58. panta nozīmē, ka “tēvzemes nodevība tieši nav notikusi, bet ir mēģināta”. – Stērste (1989). “Kad mājās nāksi, būs vārpu laiks”. *Zvaigzne*, Nr. 21.

JUDICATURE OF THE “FRENCH GROUP” IN 1951: POLITICAL CONTEXT OF THE CASES AND THE MINISTRY FOR STATE SECURITY OPERATION METHODS*

Daina Bleiere

Dr. hist., Chief Researcher of the Institute of History of Latvia, University of Latvia; Assoc. Professor of the Political Science Department, Riga Stradiņš University.

Research interests: the Latvian history of the 20th century, impact of the Soviet regime on the society of Latvia.

The so called “French Group”, arrested and convicted in 1951, consisted of 12 representatives of the intelligentsia who were accused for numerous political crimes, among them organizing and attending literary afternoons that were politically related to anti-Western course in the policy of the Soviet Union and the Latvian SSR and fight against the so-called cosmopolites. However, this case characterizes not only the political atmosphere of that time, but also activities of the Ministry for State Security of the Latvian SSR (further from Russian *Ministerstvo Gosudarstvennoi Bezopasnosti* – MGB) in the implementation of total public control, as well as a succession in operations of the security services, courts, and the prosecution system in 1950s–1980s. The

---

* This article has been elaborated within the Project “Latvian History: Cultural-Historical Environment and Socio-Political Processes in the Context of the Baltic Sea Region (*VPP Letonika*)”. Work with documents of the Soviet repressive institutions is complicated and requires specific knowledge. I am truly grateful to Ainārs Bambals, Rudīte Viksne and Artūrs Žvinklis for advice and guidance, as well as to two anonymous reviewers for critics and recommendations that were crucial to improve the article.

aim of the article is to study the circumstances facilitating the creation and development of the case and to ascertain the interests, tactics, and investigation methods of the *MGB* investigators in investigating this case, on the basis of the materials of criminal cases and other available sources.

Key words: intelligentsia, cosmopolitanism, the Ministry for State Security of the Latvian SSR, political litigations.

Summary

The “French Group” is known as a group of 12 writers, artists, actors, philologists, and other intellectuals, who were arrested in January 1951. Among them – such public figures as painter Kurts Fridrihsons, poetress and translator Elza Stērste, philologist of Romanic languages Ieva Birgere, actors Arnolds and Irma Stubaus, bibliophile Alfrēds Sausne and his wife, teacher Eleonora, philologist of Romanic languages Maija Silmale and her husband, actor Miervaldis Ozoliņš, actress Mirdza Lībiete-Ersa, specialist in literature Skaidrīte Sirsone, writer and lawyer Gustavs Bērziņš. The first three out of the above mentioned persons were sentenced by the military tribunal to 25 years in *Gulag* and loss of rights for five years. All the rest were sentenced in absentia by the Special Council of the USSR Ministry for State Security in Moscow to 10 years in labour camp, except for M. Lībiete-Ersa, who was sentenced to seven years of imprisonment.

The aim of the publication is to reconstruct, as precisely as possible, the circumstances of how the above mentioned case was created and find out the interests, tactics, and methods of investigation of the employees of the Latvian SSR Ministry for State Security (*MGB*) based on the criminal cases kept in the State Archives of Latvia, as well as other available sources.

Usually arrests and imprisonments of the “French Group” are associated with the fact that from the autumn of 1945 till the spring of 1947, private literary afternoons with readings on various themes (for instance, on Charles Baudelaire poetry, Mahatma Gandhi, compromise in arts, etc.) were taking place on the initiative of K. Fridrihsons, A. Sausne, A. Stubaus, and G. Bērziņš. They were attended by a rather wide circle of writers, theatre people and other interested persons, including also cultural personalities loyal to the Soviet regime. The security authorities were well informed about those gatherings, as well as about the fact that they were not of a political nature. However, materials of the criminal cases indicate that originally the literary evenings and anti-Soviet agitation that was allegedly held there (especially with reference to reading

fragments from Andre Gide's book *Return from the USSR*, which took place during one of the meetings) were only some of the counts. Initially, the *MGB* investigators developed a version of the espionage and anti-Soviet underground organization aimed to prepare the overthrow of the Soviet power. However, all the arrested categorically denied participation in any organized anti-Soviet activity. For this reason, almost the only aspect brought up as unifying all the arrested, that could qualify them as a group, was their participation in the literary afternoons.

Although information about the members of the prospective “French Group” was collected by security forces since 1945, and it was done purposefully as of 1947, a question arises, why arrests took place only in January 1951. The answer is related to changes in the Soviet policy towards the intelligentsia that was constantly altering during the post-war years. During the first post-war years, Latvian authorities were determined to get cultural workers on their side, but the situation changed rapidly in August 1946, when several decisions related directly to the spheres of literature, theatre, and cinema were adopted by the USSR leadership. They were followed by some other campaigns, including the campaign of 1949 against the “cosmopolites” which in Latvia turned not only against Jews, but also, and foremost, against the Latvian “bourgeois” intelligentsia. Arrests in January 1951 resulted from the desire of the *MGB* and the leadership of the Latvian SSR to demonstrate its vigorous fight against the intelligentsia oriented towards the West.

Materials of the criminal cases represent a source that allows studying the *MGB* methods in making political accusations. Interrogation protocols are interpretations made by investigators of what was said by the accused that may or may not correspond to what was really said by the latter. Compliance of accusations with the real circumstances of the case did not bother the *MGB* investigators too much, as well as confessions of the accused were not important. The most significant thing for the investigator was that the arrested signed the interrogation protocol, thus confirming a version of the investigation and admitting guilt, even in cases the accused categorically denied accusations brought against them. Signing the protocols was achieved by different methods applying both physical and also psychological coercion. The interrogated ones were not beaten, but they were subjected to such physical tortures as the sleep famine caused by interrogations at nights, thus not letting people to sleep for several days and nights in a row, which was rather effective. Also, other methods were used, for example, imprisoning in a so-called box, i.e. in a very small room, where the imprisoned could not move. Psycho-

logical ascendancy included persuasion, deception, and intimidation by threatening to arrest relatives or deal with them in some other way. A method favoured by the *MGB* investigators was to ground accusations on the testimonies by previously arrested and interrogated persons, and sometimes it was the only way to justify the current arrest officially, although the real grounds could be sought in agents' reports, materials of other criminal cases and materials obtained through provocations. It was important for investigators to get testimonies from those arrested as the first quickly, thus making grounds to prosecute others. Therefore, at least in some cases, the pressure on the former was bigger than on the ones arrested later.

Materials of the cases show that since the moment of conviction some of the convicts and their family members vigorously tried to achieve revision of the case. However, until 1954, in all the cases the authorities supposed to provide opinion on complaints always admitted that there were no grounds for the case revision. After the Amnesty Decree of 27 March 1953, a very slow revision of the cases started, and the first who felt some improvements of the situation were the ones sentenced to 25 years. In April 1955, K. Fridrihsons' and I. Birgere's sentences were reduced to 10 years, but E. Stērste's sentence was reduced to 5 years due to her venerable age, and she was discharged. The situation changed significantly only after 1956, when mass liberation of politically imprisoned started. On 24 May 1956, the Commission of the Presidium of the USSR Supreme Soviet reduced sentences of K. Fridrihsons and I. Birgere to 7 years and discharged them. Revision of the cases of 9 persons sentenced to 10 years of imprisonment by the Special Council of the USSR State Security Ministry started only in 1956. In May 1956, all the sentences were reduced to five years and people were discharged. However, all of them were considered as justifiably convicted, and only in 1990–1991 they were vindicated.

VĒSTURES AVOTI

STĀVOKLIS VIDZEMĒ (CĒSĪS, VALMIERĀ, VALKĀ UN RŪJIENĀ) 1919. GADA AUGUSTĀ: LIELBRITĀNIJAS ARMIJAS PULKVEŽLEITNANTA VIKTORA MAIKLA BERINGTONA-VORDA ZIŅOJUMS

Ēriks Jēkabsons

Kopš viduslaikiem tagadējā Ziemeļvidzeme un Dienvidigauņija atradās vienotu administratīvu veidojumu robežās, kā rezultātā šeit notika ievērojama iedzīvotāju – latviešu un igauņu etniskā sajaukšanās, kas 1918.–1920. gadā, Latvijai un Igaunijai kļūstot par neatkarīgām valstīm, izraisīja zināmas teritoriālas nesaskaņas un pat strīdus. Galvenokārt tie skāra apgabala nozīmīgāko centru – Valku un apkārtējos pagastus. Rezultātā Latvijas un Igaunijas robežstrīdu 1920. gada jūlijā atrisināja jaukta robežkomisija Lielbritānijas pārstāvja Stīvena Talentsa (*Tallents*) vadībā, Valkas pilsētu sadalot divās daļās (ar rezultātu gan nebija pilnībā apmierināta neviena puse, kas kopumā ir diezgan likumsakarīgi).

Pēc tam, kad Krievijas Februāra revolūcija kardināli mainīja iekšējo stāvokli visā valstī un tās armijā, bet 1917. gada septembra sākumā vācu karaspēks ieņēma Rīgu, pārvietojot frontes līniju uz Vidzemes vidieni, šis apgabals un tā iedzīvotāji bija pakļauti dezorganizēto un vairs centralizēti neapgādāto Krievijas armijas vienību patvaļai un laupīšanām, pēc tam – boļševiku teroram. 1918. gada februārī Vidzemi un visu Igauniju ieņēma vācu karaspēks, nodibinot samērā stingru okupācijas režīmu. 1918. gada novembrī, pēc pamiera parakstīšanas Rietumu frontē

un Vācijas impērijas iekšējā sabrukuma, varu Vidzemē no okupācijas iestādēm sāka pārņemt Igaunijas un Latvijas iestādes, taču drīz šeit ienāca Padomju Krievijas bruņoto spēku vienības, nodibinot boļševiku varu ar to pavadošo badu un teror.

Savu neatkarību ātrāk par Latviju nostiprinājušās Igaunijas armijas vienības jau 1919. gada janvārī ienāca Latvijas teritorijā, uzsākot Ziemeļvidzemes atbrīvošanu no Padomju Latvijas karaspēka.¹ Turklāt, sākot ar februāri, Igaunijas armijas sastāvā un apgādē veidojās un no marta kaujās piedalījās Latvijas karaspēka vienības (vēlākā Ziemeļlatvijas brigāde). Jūnijā igauņi un to sastāvā esošās latviešu vienības pie Cēsīm sakāva vācu Dzelzdivīzijas un landesvēra karaspēku, kas deva arī iespēju jūlija sākumā Rīgā atgriezties Kārļa Ulmaņa Pagaidu valdībai, kura beidzot varēja pārņemt kontroli pār no boļševiku varas atbrīvoto Latvijas teritoriju. Beidza pastāvēt Andrieva Niedras provāciskā valdība, un iespaidu zaudēja Padomju Latvijas valdība, kas formāli vēl kādu laiku darbojās Latgalē. Ar Igauniju 21. jūlijā tika noslēgts līgums par turpmāko sadarbību,² taču faktiski tas darbojās ne sevišķi efektīvi teritoriālo domstarpību un citu abu pušu savstarpējo pretrunu dēļ.

Vienlaicīgi, 1919. gada jūlijā apvienojoties Ziemeļlatvijas brigādei Jorģa Zemitāna vadībā un Jāņa Baloža komandētajai 1. Atsevišķajai latviešu brigādei, jūlija vidū Rīgā tika izveidota vienota Latvijas armija ar Armijas virspavēlnieka štābu priekšgalā (virspavēlnieka amatā tika iecelts Rīgā esošais bijušais Krievijas armijas divīzijas komandieris Dāvis Sīmansons, kurš palika tajā līdz bermontiādes sākumam, kad viņa vietā iecēla J. Balodi), sākumā ar divām un drīzumā – jau ar trijām (Kurzemes, Vidzemes un Latgales) kājnieku divīzijām (gada beigās to skaits pieauga līdz četrām, izveidojot ceturto – Zemgales divīziju Liepājā).

Kopš 1919. gada pavasara Kurzemē un Zemgalē, pēc tam Rīgā un pārējā Vidzemē aktīvi darbojās arī Rietumu Sabiedroto lielvalstu (Lielbritānijas, Francijas un ASV) misijas, jo lielvalstis Baltijas reģionam pievērsa īpašu uzmanību sakarā ar tā atrašanos Vācijas, Krievijas un Rietumu lielvalstu interešu krustcelēs.

Lielbritāniju pārstāvēja gan Militārā misija majora Alfreda Kīnena (*Keenan*), vēlāk ģenerālmajora Alfrēda Bērtā (*Burt*) vadībā, gan Politiskā misija pulkvežleitnanta Stīvena Talentsa vadībā. Turklāt no pavasara Latvijā darbojās arī īpašs Lielbritānijas Ārlietu ministrijas pārstāvis – Herberts Grants-Vatsons (*Grant-Watson*).³ Visi minētie regulāri sūtīja uz Londonu samērā detalizētus ziņojumus par stāvokli Latvijā un reģionā kopumā. Ievērojot ļoti sarežģīto Latvijā pastāvošo militāri politisko, sociālo un sanitāro situāciju, visu triju, formāli atsevišķas jomas (ārlietas, militārie un politiskie jautājumi) pārstāvošo virsnieku un ierēdņu ziņojumi skāra gan militāros, gan politiskos u.c. jautājumus, tādēļ daudzos gadījumos jāskata kompleksi, turklāt salīdzinot ar citu pušu avotiem.

1919. gada augusta sākumā britu misijai piekomandētais pulkvežleitnants Viktors Maikls Beringtons Vords⁴ kopā ar kapteini Dagenu (*Duggan*) apmeklēja Cēsis, Valmieru, Valku un Rūjieni, pēc tam sastādot ziņojumu par pieredzēto Vidzemē. 11. augustā Lielbritānijas Ārlietu ministrijas pārstāvis H. Grants-Vatsons no Rīgas nosūtīja šo ziņojumu Lielbritānijas ārlietu ministram Džordžam Kērzonam (*Curzon*) uz Londonu, bet tā kopiju – Sabiedroto misijas vadītājam Baltijas valstīs ģenerālim Hjūbertam Gofam (*Gough*).⁵

Ziņojuma autors īsumā raksturo redzētos politiskos un saimnieciskos apstākļus, acīmredzot balstoties uz pašvaldību amatpersonu, latviešu komandantu un karaspēka vienību komandieru sniegto informāciju, kā arī paša novēroto. Informācija ir ļoti nozīmīga, jo ļauj daudz maz neitrāla ārzemnieka acīm paraudzīties uz stāvokli un norisēm Vidzemes pilsētās, dažas no kurām šajā laikā vēl kontrolēja Igaunijas karaspēks un iestādes, kā arī konstatēt vietējo Latvijas varas iestāžu un iedzīvotāju attieksmi pret valstī notiekošajām norisēm un klātesošo igauņu varas iestādēm. Vēl jo vairāk būtiska minētā liecība ir tādēļ, ka līdz šim Latvijas historiogrāfijā praktiski nav izmantoti un pat zināmi šāda veida avoti par stāvokli Vidzemē un arī Latvijā kopumā ļoti būtiskā Neatkarības kara posmā – 1919. gada vasarā (pēc uzvaras pie

Cēsīm un K. Ulmaņa valdības darbības atjaunošanas, bet pirms bermontiādes).

REPORT BY LIEUT.-COLONEL WARD ON
CONDITIONS IN LIVONIA

Wenden, August 1, 1919

The opinion here is in favour of Ulmanis who, it was stated by the town Commandant, was looked upon as a national hero. However, the people are strongly opposed to the inclusion of the Balts whom they look upon as reactionaries and likely to stand in the way of free Lettish Government. There appears to be no danger of their supporting a more radical or revolutionary government provided they see the promises of the existing Government bearing fruit. Two important points with regard to this are (1) that the land question be solved without delay, i.e. that every peasant shall have his share of land; this is in the opinion of the people the most pressing consideration of the day; (2) that food and other supplies be arranged and prices brought down very considerably. The supplies which are particularly required are as follows: flour, sugar, rice, raisins, salt, petroleum, tobacco, etc., herrings, clothing and boots, engine oil, leather belting, artificial manure, agricultural machinery, and implements.

A further important consideration for the Government which also affects public opinion, is the proper arming and clothing of the Lettish army to which the people look for their protection against various potential enemies. The Army officers for the most part, look upon this equipment as the best means of making, out of the somewhat crude material at their disposal, a well-disciplined force of good morale and esprit de corps. Out of two detachments of Lettish soldiers, one cavalry and one infantry, whom I inspected today, hardly two men were dressed alike and many soldiers were without boots. Practically none have coats or blankets, and the autumn is drawing near. Also rifles are practically non-existent and machine-guns completely so. Lieut.

Col. Miglaus, the District Commandant, states he requires 2500 rifles for his command. Captain Goldfeld requires 700 rifles and saddles for his cavalry who are scattered in various units about the country. While on the subject of arms, it is interesting to note that the population, in spite of Government edicts, still have a lot of arms and ammunition hidden about the country, and more stringent steps should be taken to make them give them up, as often they are in the hands of undesirables. The military authorities would like to see permits for the possession of arms given to certain loyal civilians and to no one else.

Industry is gradually reviving; two leather works here are working; the cloth mills will be going in a couple of weeks, but the paper mills not for long time, as the factory has been gutted.

The crops are excellent; in fact, thanks to weather and not to anything else, they have not had such a bumper crop of everything since twelve or thirteen years. There will be a difficulty in gathering the crops as, in spite of unemployment the townspeople will not work in the fields. Money seems to have been plentiful in Bolshevik days, and the unemployed, who number perhaps 500 out of 8000–9000, are living at present on what they got hold of then.

Stocks of food are low, but will last out till the harvest is in, with the exception of the articles previously mentioned, which are not indigenous.

The attitude of the workmen in Wenden is on the whole satisfactory, and they are prepared to wait patiently for a while to judge the Government by its works. The Stadthaupt is nervous on two points (1) the unemployed, (2) the high prices. I append hereto a sheet marked "A" showing proposed works for the betterment of the town, which would take up most of the unemployed and give to a certain extent winter employment and thus remove trouble (1). Trouble (2) he proposes to overcome by establishing two Municipal Trading Depots where all necessities should be supplied to the town by the Government and sold at a small profit, thus forcing profiteers to reduce their prices and

also help out to a certain extent the slender municipal funds. The Stadthaupt says at present the municipal income is almost nil, whereas the expenses amount to about Rs. 150 000 for three months. On sheet "A" will be seen a long list of electrical requirements, as the Municipal Power Station is on the verge of breaking down for want of repairs, etc., which of course would be a disaster when the days grow shorter.

The attitude of the farm workers is quite satisfactory. The word Bolshevism is a bugbear to all classes of the community, and there seems to be no fear of this breaking out again. There are still bands of Bolsheviks hiding in the woods round about, who rob and pillage when they get a chance, but the military are gradually hunting them down.

I must lay particular stress on the touching way in which the people pin their hopes on British help and support. It seems to be the ray of light to which all eyes are directed in the present gloom of doubt and uncertainty, and one feels that without some such focus point hopeless listlessness and apathy would reign, and the country go back to still worse conditions than before. The Town Commandant told us how several people who had seen us about the town today said to him: "Oh, the English are here; now we shall get everything we want". Also the tone in which Lieut.-Col. Miglaus, the soldier of the old school and strongly patriotic Lett, spoke, showed how much England was looked upon as their savior.

Wolmar, August 2, 1919.

Politically the people of Wolmar and district (Kreis) are similarly disposed as those of Wenden, except that, according to the Town Commandant and Stadthaupt, there is no objection to the inclusion of the Balt element in the Government provided it does not become any larger or more powerful.

I am of opinion that the most important consideration at the present moment is the equipment of the Army. At the invitation of the local authorities I inspected the 4th Regiment today (August 2, 1919) and saw 2300 men of whom none had any uni-

forms; only 500 had rifles; their clothes and boots were all torn, and some 800 had no boots at all. They have practically no great-coats and very few blankets, and generally have the appearance of a rabble. But nevertheless they are formed into companies, are not bad at their drill; they are keen to learn and desperately anxious to become a uniformed and properly equipped force. I told their Colonel, Schmidt by name, to tell them that I would do all I could to get them fitted out, and he expressed the opinion afterwards that that alone would put fresh heart into them, but, he said, the Army could not be relied upon to remain loyal much longer under such conditions. This is not unreasonable, if one considers that a number of these Lettish soldiers have been marching about without boots for two or three months, with feet torn and sore from their military work. Colonel Bulle states that in his regiment of 3200 men only two men have refused duty on account of lack of boots during the whole time. This is undoubtedly a wonderful sign of the fine material at the disposal of Latvia if the men are properly treated. They also have minor difficulties with food (lack of meat) and pay at times, but these are inconsiderable details compared with boots and rifles. Colonel Schmidt gave me a list marked "E" attached hereto, of his requirements, all underlined in red being absolutely vital requirements. In respect of industries they have a flax spinning mill which is working, and another near by partly working; also a paper mill at Steitzen partly working, a good deal of the machinery having been destroyed by Bolsheviks. There is an iron foundry here which is not working owing to the machinery having been destroyed.

The crops are here also super-excellent. The unemployed, numbering about 200 out of 8100, will not help to harvest them. As much as R. 25 a day and free rations is offered for harvest work, but they prefer to live on the residue of what is left them from Bolshevik times. The authorities are convinced, however, that they will fall into line and give no trouble when their money and food stocks are exhausted.

The stocks of food are all right until the harvest. Prices of necessities are far too high, and here too Municipal Trading Depots have been opened a short while ago, and are serving their double purpose of providing cheap goods and making the local tradesman lower their prices, although the system has not been going long enough to succeed completely. The list marked "B" shows the Municipal Depot prices in the three coinages current and in pencil recent prices of the same articles retailed by Wolmar tradesmen.

The currency question wants solving, as owing to the local Mark being currency here, but not having a fixed place in the exchange, the tradespeople who have to pay in Tsar roubles in Riga often lose on the sale in Marks. Similarly here the Electricity Works wants a number of parts and stores to keep going, shown on list "C", and the Fire Brigade show their requirements on list "D". I am adding these lists of requirements on the part of various municipal undertakings as they undoubtedly have a bearing on the general economic question and the speedy fulfilment therefore will undoubtedly have a beneficial effect on public opinion, and still further confirm the good impression which the existing Government has made on the public mind. There is no fear of any more Bolshevism here at present, but my remarks about the Army, which is at present absolutely loyal, should come into consideration when dealing with this subject. The prison and prison camp are both filled to overflowing with political prisoners and suspects whose condition is far from good. Overcrowding and an appearance of neglect being one's superficial observation of their state; but one can well understand the lack of sympathy with which they are treated when one hears the horrible stories of the Bolshevik atrocities, which do not seem to be exaggerations.

Although less favoured by nature and rather smaller, Wolmar seems to be a better provided town than Wenden in the way of public buildings, hospitals etc.

Again I must lay stress on the fact of how much the people are hoping that England is going to be the saviour from all these internal troubles and is going to watch over them and help them until the country is on its feet. Colonel Schmidt of the regiment here told me quite seriously that if England would send ten soldiers into every Lettish Kreisstadt as a garrison for a little while, there would be no danger of any sort for the future, so great a feeling of confidence would it give the people.

Walk, August 4 1919.

The situation here is somewhat confused owing to the town being administered by the Estonians, whereas the District (Kreis) is Lettish. However, the Boundary Commission which, on the part of the Letts, is ready to sit tomorrow, but is being delayed by the Estonians, is to decide to whom Walk belongs. In the meanwhile the Letts are carrying on their various unofficial societies such as the Red Cross, co-operative supplies, etc., but official affairs are Estonian, since the 3rd Division of the Estonian Army established its Headquarters here.

The inhabitants numbering about 18 000–20 000 are strongly in favour of the Ulmanis Government, but object to Balts who took part in the Revolution being included in the Government, and quote the case of Herr Brummer. They think, however, that there is too big a representative of Balts, as only 3 per cent of the population is Balt.

There appears to be no desire for a more radical or revolutionary Government, and there is no fear that Bolshevism will spring up from within.

Economic life seems to be completely at a standstill, and the marked difference from Wenden and Wolmar is due, I think to the peculiar conditions caused by the Estonian Government administering this previously Lettish town. For instance, every traveler who comes into Walk from outside Estonia must go into quarantine for 14 days to ensure his or her bringing in no infectious disease. The conditions in these quarantine stations are particularly obnoxious for persons obliged to stop there, so

naturally no one is going to stir outside, walk to go about their business to Riga or elsewhere. Then again, everyone living outside the town in the surrounding district must have a pass to come into the town, which costs one rouble a week, from the Estonian Town Commandant's Office. Further, tradespeople have had their stocks commandeered by the Estonian Military since February, and nothing had been paid up. One cooperative society has had goods to the value of Rs. 400 000 taken over without a single payment. There is no representatives of the Letts in any of the official organizations. All these facts have had the effect of killing trade. The Letts are quite and orderly, because they hope that the Commission will put the matter right for them. There is little unemployment as here those who have been unable to find work in the town have gone on to the land.

The harvest will be very good, but until it is in they will have difficulty in holding out on their existing stocks. Particularly are wanted flour, sugar, herrings, meat, also petroleum, agricultural machinery and implements, oil. There are 200 cases of dysentery in the town, which is attributed to under-nourishment. Also spotted typhus is here.

There is great anxiety to see the land question settled. The land workers are quite prepared to pay a fair price for the land. Everyone is of the opinion that this will be one of the greatest safeguards against any form of Communistic Government.

The men gladly join the Army to fight the Bolsheviks, and are most eager to go to the front, but the same thing was urged persistently here – that the Army must be equipped properly.

It was suggested that a settlement of the financial question, i.e. a currency established, which should be good for other countries, would produce splendid economic results. Also that the railway workshop, on which this town formerly largely depended for its prosperity, should be re-established,

Rujen, August 5 1919.

This is only a little village, but is the headquarters of the Wolmarische Kreisverwaltung. The inhabitants are almost enti-

rely Lettish, but at present it is under the Estonian Military Administration. The Letts complain bitterly of the harsh treatment on the part of the Estonians. For example, they have taken Rs. 50 000 worth of flax away from the Salisburgsche Woll&Flaschspinnerei, without any pretence of payment. Again, the proprietress of a local wool-weaving manufacture, who has a lot of leather belting for her machinery stored in Reval and wants to get it here to set her machinery going, cannot bring it from Reval as the Estonians won't allow it to leave Reval. Another point, small in itself, but illuminating, is that the Lettish Kreiscommandant, an officer of the Lettish army, cannot get his own saddles for his own personal use from Wolmar, as if they come here they would be confiscated by the Estonian Military for war purposes. Altogether, according to this officer, they have requisitioned from the Lettish inhabitants goods to the value of Rs. 500 000 from the district.

PULKVEŽLEITNANTA VORDA ZIŅOJUMS PAR APSTĀKĻIEM VIDZEMĒ

Cēsis,⁶ 1919. gada 1. augusts.

Iedzīvotāji šeit noskaņoti labvēlīgi Ulmanim, kurā, kā stāstīja pilsētas komandants, tiek saskatīts nacionālais varonis. Tomēr tauta ir stipri pret vācbaltiešu iekļaušanu [valdībā],⁷ jo uzskata tos par reakcionāriem, kas var nostāties brīvas latviešu valdības ceļā. Šķiet, nepastāv briesmas, ka tauta varētu atbalstīt vairāk radikālu vai revolucionāru valdību, ja tā redzēs, ka esošās valdības solījumi dod rezultātus. Saistībā ar šo divi svarīgi punkti ir: 1) ka nekavējoties tiek risināts zemes jautājums, t.i., katrs zemnieks saņems savu daļu zemes; tautas skatījumā šis ir svarīgākais neatliekami risināmais jautājums; 2) ka tiek piegādāta pārtika un citas lietas un tiek būtiski pazeminātas cenas. Sevišķi vajadzīgas šādas preces: milti, cukurs, rīsi, rozīnes, sāls, petroleja, tabaka, kā arī siļķes, apģērbs un apavi, mašīneļļa, ādas siksnas, mākslīgais mēslojums, lauksaimniecības mašīnas un darbarīki.

Nākamais svarīgais jautājums, kas jārisina valdībai un kas arī iespaido iedzīvotāju noskaņojumu, ir latviešu armijas, uz kuru iedzīvotāji raugās ar cerībām par savu aizsardzību no dažādiem iespējamajiem ienaidniekiem, pienācīga apbruņošana un apgērbšana. Lielākā daļa armijas virsnieku raugās uz šo apgādāšanu kā labāko līdzekli, lai pārvērstu viņu rīcībā esošo, kaut kādā ziņā neapstrādātu materiālu labi disciplinētā spēkā ar labu morāli un kaujas garu. Divos latviešu karavīru pulkos (viens jātnieku un viens kājnieku), ko es inspicēju šodien, gandrīz nav divu vienādi gērbtu vīru, un daudzi karavīri bija bez zābakiem. Praktiski nevienam nav mēteļa vai segas, un rudens tuvojas. Tāpat šauteņu gandrīz nav, un pilnīgi trūkst ložmetēju. Pulkvedis-leitnants Miglavs,⁸ apgabala komandants,⁹ saka, ka viņam nepieciešamas 2500 šautenes viņa komandai. Kapteinis Goldfelds¹⁰ prasa 700 šautenes un seglus viņa jātniekiem, kas nelielās vienībās izkaisīti apkārtnē. Runājot par ieročiem, jāatzīmē interesanta lieta – iedzīvotājiem laukos, neraugoties uz varas iestāžu rīkojumiem, joprojām ir daudz noslēptu ieroču un municijas, un jāspēr stingrāki soļi, lai piespiestu viņus tos nodot, jo bieži vien tie atrodas nevēlamu personu rokās. Militārās varas iestādes vēlētos, lai ieroču atļaujas tiktu izsniegtas uzticamām civilpersonām un vairāk nevienam.

Rūpniecība pakāpeniski atdzīvojas: divas ādas darbnīcas šeit jau strādā, apģērbu ražotne tiks iedarbināta dažu nedēļu laikā, bet papīra ražotne ne tik drīz, jo fabrika ir tikusi izpostīta.¹¹

Raža ir lieliska; faktiski, pateicoties laika apstākļiem un nekam vairāk, viņiem nav bijusi tāda visa kā ražas pārpilnība divpadsmit vai trīspadsmit gadus. Tomēr būs grūtības ar ražas novākšanu, par spīti bezdarbam starp pilsētas iedzīvotājiem, kuri tomēr nestrādās laukos. Izskatās, ka boļševiku laikā bijusi naudas pārpilnība,¹² un bezdarbnieki, kuru skaits, iespējams, ir 500 no 8000–9000, dzīvo no tolaik iekrātajiem līdzekļiem.

Pārtikas krājumi ir mazi, taču to pietiks līdz jaunās ražas ienākšanai, izņemot tās preces, kuras minētas iepriekš un kuras nav vietējā ražojuma.

Strādnieku attieksme Cēsīs kopumā ir labvēlīga, un viņi ir gatavi pacietīgi gaidīt kādu laiku, lai spriestu par valdību pēc tās darbiem. Pilsētas galva¹³ satraucas par diviem jautājumiem: 1) bezdarbnieki, 2) augstās cenas. Es šeit pievienoju lapu ar atzīmi "A",¹⁴ kas parāda piedāvātos darba veidus pilsētas sakārtošanai, kas aizņemtu lielāko bezdarbnieku daļu un zināmā mērā sniegtu nodarbošanos ziemā, tādējādi novēršot pirmo problēmu. Otro problēmu viņš piedāvā atrisināt, izveidojot divus pilsētas tirdzniecības centrus, kuros tiktu tirgots ar nelielu ienākumu viss nepieciešamais, ko pilsētai piegādātu valdība, tādējādi spiežot spekulantus samazināt viņu cenas un arī zināmā mērā uzlabot nelielos pilsētas krājumus. Pilsētas galva saka, ka šobrīd pilsētas ienākumi ir gandrīz nulle, kamēr izdevumi sasniedz apmēram 150 000 rbļ. trijiem mēnešiem. Uz lapas "A" redzams garš elektrības piederumu saraksts, jo pašvaldības elektrostacija atrodas uz sabrukuma robežas, jo tai nepieciešams remonts u.c., tā varētu būt liela nelaime, kad dienas kļūs īsākas.

Laukstrādnieku attieksme ir pavisam apmierinoša. Vārds "boļševisms" ir biedējošs visām sabiedrības šķirām, un šķiet, ka nav pamata bažām par tā atgriešanās iespēju. Apkārtnes mežos joprojām slēpjas boļševiku bandas, kas laupa un apzog, tikko rodas kāda iespēja, taču karavīri pakāpeniski viņus izķer.

Man īpaši jāuzsver aizkustinošais veids, kādā cilvēki pauž savas cerības par britu palīdzību un atbalstu. Tas šķiet kā cerību stars, kam pievērsti visu skatieni pašreizējā drūmu šaubu un neziņas pilnajā situācijā, un ir jūtams, ka bez šāda cerību stara iestātos pilnīga vienaldzība un apātija, zemei atgriežoties vēl sliktākos apstākļos nekā agrāk. Pilsētas komandants man stāstīja, kā daži cilvēki, kas bija ievērojuši mūs staigājam pa pilsētu, sacīja viņam: "O, angļi ir šeit; tagad mēs dabūsim visu, ko gribam." Arī tas, kādā tonī runāja pulkvedis-leitnants Migļavs – vecās skolas karavīrs un ļoti patriotisks latvietis, rādīja, cik ļoti cilvēki saskata Anglijā savu glābēju.

Valmiera, 1919. gada 2. augusts.

Politiski Valmieras un aprinča (*Kreis*¹⁵) iedzīvotāji ir līdzīgi noskaņoti kā Cēsīs, vienīgais izņēmums, saskaņā ar pilsētas komandanta¹⁶ un pilsētas galvas¹⁷ teikto, viņiem nav iebildumu pret vācbaltiešu elementa iesaistišanu valdībā, ar nosacījumu, ka tas nekļūs lielāks vai iespaidīgāks.

Uzskatu, ka pašreizējā momentā vissvarīgākais jautājums ir armijas apgāde. Pēc vietējo varas iestāžu uzaicinājuma es šodien (2. augustā) inspicēju 4. pulku¹⁸ un redzēju 2300 vīrus, no kuriem nevienam nav jebkādas uniformas; tikai 500 [karavīriem] ir šautenes; visas viņu drēbes un zābaki bija saplēsti, kādiem 800 vispār nav zābaku. Viņiem praktiski nav mēteļu un ir ļoti maz segu, un visumā tie atstāj bara iespaidu. Tomēr karavīri ir sadalīti rotās un apmācībās neizskatās slikti; viņi labprāt mācās un izmisīgi vēlas kļūt par uniformētu un atbilstoši apgādātu karaspēku. Es lūdzu viņu pulkvedim, vārdā Šmits,¹⁹ pasacīt tiem, ka es izdarītu visu, ko varu, lai viņus pienācīgi apgādātu, un vēlāk viņš pauda viedokli, ka jau tas vien varējis dot tiem otru elpu, taču, viņš sacīja, nevar gaidīt, ka armija būs uzticīga ilgstoši, paliekot šādos apstākļos. Minētais nav bez pamata, ja ņem vērā, ka zināms skaits no šiem latviešu karavīriem maršē apkārt bez zābakiem divus vai trīs mēnešus, ar dienestā savainotām un noberztām kājām. Pulkvedis Bulle²⁰ saka, ka viņa pulkā pa visu laiku no 3200 vīriem tikai divi atteikušies izpildīt dienestu, jo viņiem nebija zābaku. Tas neapšaubāmi lieliski apliecina, cik labs materiāls ir Latvijas rīcībā, ja pret vīriem būs pienācīga izturēšanās. Tāpat viņiem ir mazākas problēmas ar pārtiku (gaļas trūkums) un algas izmaksu laikā, taču tās nav būtiskas detaļas, salīdzinot ar zābakiem un šautenēm. Pulkvedis Šmits iedeva man ar "E" atzīmēto sarakstu ar savām prasībām, kas šeit pievienots, un ar sarkano pasvītrotās lietas ir visvairāk, vitāli nepieciešamas.²¹ Runājot par ražošanu, viņiem ir linu vērpšanas ražotne, kas darbojas, un netālu vēl viena, kas darbojas daļēji; arī papīra fabrika Staicele²² daļēji darbojas, ievērojamu daļu no tās iekārtām izpostījuši boļševiki. Šeit ir dzelzs lietuve, kura nedarbojas, jo iekārtas ir tikušas izpostītas.

Labība šeit arī ir augstākā mērā lieliska. Bezdarbnieki, kuru skaits ir apmēram 200 no 8100, nepalīdzēs tiem novākt ražu. Veseli 25 r[ubļi] dienā un brīva ēdināšana tiek piedāvāta ražas novācējiem, taču viņi dod priekšroku dzīvot no pārpalikumiem, kas tiem palikuši no boļševiku laikiem. Tomēr varas iestādes ir pārliecinātas, ka viņi stāsies ierindā un neradīs sarežģījumus, kad viņu naudas līdzekļi un pārtikas krājumi izsīks.

Ar pārtikas krājumiem viss kārtībā līdz ražai. Nepieciešamo preču cenas ir stipri par augstu, un pirms neilga laika šeit tika atklātas pašvaldības tirdzniecības vietas, kas kalpo diviem mērķiem – sagādāt lētas preces un piespiest vietējos tirgotājus pazemināt savas cenas, tiesa, sistēma vēl nav darbojusies pietiekami ilgi, lai nestu rezultātus. Ar “B” atzīmētais saraksts parāda pašvaldības tirdzniecības vietas cenas trijās cirkulējošajās valūtās, un ar zīmuli atzīmētas to pašu preču nesenās cenas mazumtirdzniecībā pie Valmieras tirgotājiem.²³

Valūtas jautājums prasa risinājumu, jo sakarā ar to, ka šeit apgrozībā ir vietējā marka,²⁴ kurai nav fiksēta vieta [oficiālajā] apmaiņas kursā, tirgotājiem, kuriem Rīgā jāmaksā cara rubļos, bieži rodas zaudējumi, tirgojoties markās. Arī šejienes elektrostacijai darba turpināšanai nepieciešama virkne detaļu un krājumu, kas parādīti sarakstā “C”;²⁵ bet ugunsdzēsēju brigāde savas vajadzības parāda sarakstā “D”.²⁶ Es pievienoju šos vajadzību sarakstus dažādiem pašvaldības uzņēmumiem, jo tiem neapšaubāmi ir nozīme uz vispārējo ekonomisko situāciju un ātrai to sakārtošanai tādējādi neapšaubāmi būs labvēlīgs iespaids uz sabiedrisko domu, kā arī vēl vairāk pastiprinās labo iespaidu, kādu esošā valdība ir atstājusi sabiedrības noskaņojumā. Šobrīd vairs nepastāv nekādas boļševisma briesmas, taču manas piezīmes par armiju, kura uz doto brīdi ir pilnībā uzticama, jāņem vērā, kad ar šo jautājumu būs saskare. Cietums un cietuma nometne²⁷ abi ir pārpildīti ar politiskajiem ieslodzītajiem un aizdomās turamajiem, kuru dzīves apstākļi ir tālu no labiem. Pārpildītas telpas un nolaidīga izturēšanās pret ieslodzītajiem – tāds pirmais iespaids rodas par viņu stāvokli; tomēr var viegli saprast simpātiju

trūkumu, ar kādu pret viņiem izturas, kad dzirdat šausmīgos stāstus par boļševiku zvērībām, kuri nešķiet pārspīlēti.

Kaut arī mazāk dabas lutināta un nedaudz mazāka, Valmiera šķiet labāk nekā Cēsis nodrošināta ar sabiedriskajām ēkām, slimnīcām utt.

Man atkal jāuzsver apstākļi, cik ļoti cilvēki cer, ka Anglija būs glābējs no visiem šiem iekšējiem sarežģījumiem, atbalstīs un palīdzēs viņiem, kamēr valsts nostāsies uz kājām. Pulkvedis Šmits no šeit stāvošā pulka pilnā nopietnībā man teica, ka gadījumā, ja Anglija nosūtītu desmit karavīrus uz katru latviešu *Kreisstadt*²⁸ kā garnizonu uz īsu brīdi, vairs nepastāvētu nekādas briesmas nākotnē, tik lielu drošības sajūtu tas dotu iedzīvotājiem.

Valka,²⁹ 1919. gada 4. augusts.

Stāvoklis šeit ir zināmā mērā neskaidrs, pateicoties tam, ka pilsētu pārvalda igauņi, kamēr apriņķis (*Kreis*) ir latvisks. Tomēr robežkomisijai, kura no latviešu puses ir gatava sākt strādāt kaut rītdien, bet tiek igauņu novilcināta, ir jāizšķir, kam pieder Valka. Pagaidām latvieši darbojas savās dažādās neoficiālās biedrībās, kā Sarkanais Krusts, kooperatīvu apgāde u.c., bet oficiālā vara pieder igauņiem, jo Igaunijas armijas 3. divīzijas štābs ir novietots šeit.

Iedzīvotāji, kuru skaits sasniedz apmēram 18 000–20 000 cilvēkus, stipri atbalsta Ulmaņa valdību, taču iebilst vācbaltiešu, kuri piedalījās revolūcijā,³⁰ iekļaušanai valdībā, pieminot *Herr*³¹ Brimmera³² gadījumu. Tāpat viņi uzskata, ka vācbaltiešu pārstāvniecība ir par lielu, jo vienīgi 3 procenti iedzīvotāju ir vācbaltieši.

Šķiet, ka nepastāv vēlme pēc radikālākas vai revolucionāras valdības, un nav boļševisma rašanās draudu no iekšienes.

Izskatās, ka saimnieciskā dzīve pilnībā pamirusi, un ievērojamā atšķirība no Cēsīm un Valmieras izskaidrojama ar īpašajiem apstākļiem, ko radījusi igauņu administrācija, kas pārvalda šo agrāk latvisko pilsētu. Piemēram, katram iebrucējam Valkā no Igaunijas jāiet karantīnā uz 14 dienām, lai nodrošinātu, ka viņš vai viņa neienes nekādas infekcijas slimības. Apstākļi šajos

karantīnas punktos ir sevišķi nepatīkami personām, kuras ir spiestas tur atrasties, tāpēc neviens negrasās maisīties pa Valku, ja viņam jādodas kārtot savas lietas uz Rīgu vai citu vietu. Turklāt katram, kurš dzīvo ārpus pilsētas apkārtējās apriņķa vietās, iebraukšanai pilsētā nepieciešama caurlaide, kas maksā vienu rubli nedēļā un kas jāiegādājas pilsētas igauņu komandanta pārvaldē. Bez tam Igaunijas militārās iestādes kopš februāra ir rekvizējušas visus tirgotāju krājumus, un nekas nav ticis samaksāts. Vienai kooperatīvu biedrībai tika paņemtas preces par 400 000 rbļ., neko nesamaksājot. Pilsētā nav latviešu pārstāvju nevienā no oficiālajām struktūrām. Visi šie fakti noveduši pie tirdzniecības iznīcināšanas. Latvieši ir pavisam mierīgi un kārtīgi, jo viņi cer, ka [Robežu] komisija atrisinās lietu pilnībā par labu viņiem. Bezdarbs ir neliels, jo šeit tie, kas nespēja atrast darbu pilsētā, ir devušies uz laukiem.

Raža būs ļoti laba, taču, kamēr tā ienāks, viņiem būs grūtības izturēt ar saviem esošajiem krājumiem. Sevišķi nepieciešami milti, cukurs, siļķes, gaļa, arī petroleja, lauksaimniecības mašīnas un detaļas, eļļa. Pilsētā ir 200 dizentērijas gadījumu, kuru cēlonis ir nepietiekamas pārtikas devas. Tāpat šeit ir izsitumu tifis.

Pastāv liels satraukums, gaidot, kā atrisināsies zemes jautājums. Laukstrādnieki ir pat diezgan gatavi maksāt godīgu cenu par zemi. Visi ir pārliecināti, ka tā būs drošākā garantija pret jebkādu komunistiskas varas formu.

Vīri ar prieku iestājas armijā, lai cīnītos pret boļševikiem, un ļoti vēlas nokļūt frontē, taču arī šeit tika pastāvīgi atgādināta tā pati lieta – ka armijai jābūt atbilstoši apgādātai.

Tika piedāvāts, ka finansiālā jautājuma risināšanai tiktu izveidota valūta, kas dotu labus ekonomiskus rezultātus. Tāpat arī vajadzētu atjaunot dzelzceļa darbnīcu, uz kuras agrāk balstījās šīs pilsētas labklājība.

Rūjene,³³ 1919. gada 5. augusts.

Tas ir tikai mazs ciems, taču tajā izvietota *Wolmarische Kreisverwaltung*³⁴ pārvalde. Iedzīvotāji gandrīz pilnībā ir latvieši, bet pašreizējā brīdī tas atrodas zem igauņu militārās pārvaldes.

Sarūgtinātie latvieši sūdzas par nežēlīgo izturēšanos no igauņu puses. Piemēram, viņi ir paņēmuši linus 50 000 rbļ. vērtībā no Mazsalacas *Woll&Flaschspinnerei*,³⁵ pat nedomājot samaksāt. Tāpat vietējās vilnas austuves ražotnes īpašniece, kurai Tallinā atrodas daudz ādas siksnu iekārtām un kura vēlas atvest tās šurp, lai atjaunotu savu iekārtu darbību, nevar to izdarīt, jo igauņi neatļauj tās izvest no Tallinas. Vēl viena lieta, pati par sevi nebūtiska, bet skaidri liecinoša par situāciju – latviešu *Kreiskommandant*,³⁶ Latvijas armijas virsnieks, nevar atvest no Valmieras savus seglus personiskai lietošanai, jo, ja tie tiks atvesti, igauņu militārās iestādes tos konfiscēs militāriem mērķiem. Saskaņā ar minētā virsnieka teikto kopumā igauņi aprīņķi ir konfiscējuši latviešu iedzīvotājiem preces 500 000 rubļu vērtībā.

Avots: *National Archives of United Kingdom, Foreign Office, 371/3611/626–633.*

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Par stāvokli Vidzemē sk.: Ēriks Jēkabsons (2011). Stāvoklis Ziemeļlatvijā 1919. gada sākumā: Valkas latviešu sabiedriskā darbinieka Oto Hasmaņa liecība. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 3, 140.–158. lpp.
- ² Sk.: *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: *LNA LVVA*), 2574–4–8, 46.–47. lp.
- ³ Sk.: Olavi Hovi (1980). *The Baltic Area in British Policy 1918–1921*. Vol. I: From the Compiègne Armistice to the Implementation of the Versailles Treaty, 11.11.1918–20.01.1920. Helsinki, 231 p.
- ⁴ H. Grants-Vatsons pavadvēstulē piemin vienīgi ziņojuma autora uzvārdu, taču jādomā, ka runa ir par Viktoru Maiklu Beringtonu-Vordu (*Barrington-Ward*, 1887–1972), inženieri un virsnieku. Pirmā pasaules kara laikā mobilizēts armijā, sasniedza pulkveža-leitnanta dienesta pakāpi inženieru karaspēka daļās, dienējot militarizētā dzelzceļa struktūrās. Jādomā, ka tieši tāpēc 1919. gada vasarā viņš bija piekomandēts Lielbritānijas militārajai misijai Baltijas valstīs. No 20. gadu sākuma bijis vadošos amatos Lielbritānijas dzelzceļu struktūrās, 1951. gadā piešķirts bruņinieka tituls.
- ⁵ *National Archives of United Kingdom, Foreign Office, 371/3611/625.*
- ⁶ Ziņojuma autors oriģinālā ierakstijis “Windau” jeb Ventspils. Šajā vietā ierakstītais vārds nosvītrots, ierakstot pareizo – Wenden (Cēsis). Cēsu pilsētas nosaukumu autors nepareizi raksta kā “Windau” arī tālākā tekstā (publikācijā transkribēta pareizā vārda forma).
- ⁷ Jūlijā tika izveidota jauna K. Ulmaņa vadīta valdība, kurā pēc Sabiedroto prasības bija iekļauti nacionālo minoritāšu (vācbaltiešu un ebreju) pārstāvji.

- ⁸ Jānis Miglavs (1875–1927), virsnieks. No 1918. g. 19. decembra Latvijas Pagaidu valdības bruņotajos spēkos (pulkvedis-leitnants), sevišķu uzdevumu virsnieks Apsardzības ministrijā. 1919. g. 19. janvārī atvaļināts, bet martā iestājies un komandēts uz Ziemeļlatviju. No maija Ziemeļlatvijas frontes aizmugures priekšnieks, no 19. jūlija Vidzemes–Latgales rajona priekšnieks. 1919. g. 25. augustā iecelts par Vidzemes divīzijas komandiera palīgu. No 1920. g. Virsnieku kursu priekšnieks, paaugstināts par pulkvedi, 1927. g. atvaļināts.
- ⁹ J. Miglavs bija Vidzemes–Latgales rajona priekšnieks.
- ¹⁰ Oto Goldfelds (no 1922 Oto Zeltiņš; 1889–1941), Vācijas, pēc tam Latvijas armijas virsnieks. 1918. g. decembrī iestājās Baltijas landesvērē; atsevišķās jātnieku ložmetēju nodaļas (vēlāk eskadrona) komandieris, rotmistrs (1919 I). 1919. g. 6. martā nesaskaņu dēļ ar Dzelzsdivīzijas vadību ar savu eskadronu iestājās Latviešu atsevišķajā bataljonā, bet 15. martā komandēts uz Ziemeļlatviju, bijis Ziemeļlatvijas partizānu pulka, pēc tam 2. atsevišķā eskadrona komandieris. 1920. g. paaugstināts par pulkvedi-leitnantu. 1923. g. atvaļināts no jātnieku pulka. Žurnālists un ceļotājs.
- ¹¹ Acīmredzot runa ir par Līgatnes papīrfabriku.
- ¹² Šeit ziņojuma autors acīmredzami kļūdās vai viņam sniegta nepareiza informācija. Boļševiku varas laikā iedzīvotāji slīga galējā trūkumā un pilsētās valdīja badam tuvi apstākļi iedzīvotāju vairākumam.
- ¹³ 1919.–1920. g. Cēsīs pašvaldības funkcijas pildīja pilsētas pagaidu dome un pilsētas galva bija privātdokvāts Krišjānis Pētersons (1885–1943), no 1920. g. marta viņš bija pilsētas domes priekšsēdētājs.
- ¹⁴ Pielikumā esošajā, vācu valodā sastādītajā sarakstā iekļauti pārtikas produkti (milti, cukurs, rīsi, manna, rozīnes, sāls), petroleja, tabaka, apģērbs un apavi, pilsētas elektrostacijas iekārtas un instrumenti, segas, apģērbs u.c. pilsētas slimnīcai ar 80 gultām (*National Archives of United Kingdom, Foreign Office, 371/3611/634*).
- ¹⁵ *Kreis* (vācu val.) – apriņķis.
- ¹⁶ Valmieras pilsētas un apriņķa komandants no 1919. g. augusta bija virsleitnants Žanis Grundmanis (1894–1941).
- ¹⁷ Valmieras pilsētas galva no 1919. g. bija Alberts Ziediņš (1879–1940), ārsts. 1912.–1924. g. arī Valmieras pilsētas slimnīcas direktors, 1924.–1928. g. Rīgas 1. pilsētas slimnīcas direktors, vēlāk ārsts un sabiedrisks darbinieks Valmierā.
- ¹⁸ Runa ir par Latvijas armijas 4. Siguldas kājnieku pulku, kurš tika izveidots no Ziemeļlatvijas brigādes rezerves bataljona 1919. g. 27. jūlijā, bet jau 5. augustā pārdēvēts par 6. Rīgas kājnieku pulku.
- ¹⁹ Pauls Šmits (1874–1932), virsnieks. No 1919. g. 1. jūnija Latvijas Pagaidu valdības bruņotajos spēkos (pulkvedis-leitnants), no 16. jūnija Ziemeļlatvijas brigādes Rezerves bataljona (no jūlija nosaukums 4. Siguldas kājnieku pulks, no augusta – 6. Rīgas kājnieku pulks) komandieris. 12. oktobrī atcelts no amata un ieskaitīts Armijas virspavēlnieka štāba virsnieku rezervē. Vēlāk

- komandēts uz Cēsīm, rezerves spēku priekšnieka palīgs. No decembra Vidzemes divīzijas papildu bataljona komandieris. 1920. g. pārcelts uz robežsargiem, pulka komandieris, 1922. g. atvaļināts.
- ²⁰ Runa ir par virsleitnantu (ziņojuma autors, jādāmā, šeit sajaucis virsleitnantu Ā. Bulli, ar kuru, iespējams, tikās, un pulka komandieri P. Šmitu) Ādolfu Bulli (1894–1955), vēlāk pulkvedī-leitnantu. No 1918. g. novembra Latvijas Pagaidu valdības bruņotajos spēkos; Tukumā uzsācis 4. Kurzemes apsardzības rotas formēšanu. 1919. g. janvārī bolševiku apcietināts; no apcietinājuma izbēdzis un ieradies Liepājā. No 1919. g. februāra Apsardzības ministrijas komandanta adjutants (vēlāk komandants). Jūnijā komandēts uz Ziemeļlatviju; no jūlija Ainažu iecirkņa komandants, no 8. jūlija – Valmieras iecirkņa komandants. 1919. g. oktobrī–novembrī piedalījies karaspēka daļu formēšanā Cēsīs. Vēlāk atbildīgos amatos Apsardzības ministrijā, Galvenajā (Armijas) štābā, Rīgas pilsētas komandantūrā.
- ²¹ Vācu valodā rakstītajā sarakstā iekļauti telefona aparāti, vadi, patronsomas, prožektoru, medikamentu un iekārtas pulka ambulancei, šautenes, patronas, apģērbs (pirmkārt, šineļi) u.c. Ar sarkano zīmuli pasvītrots apģērbs un šautenes 2687 karavīriem, 71 virsniekam, 4 ārstiem un 8 ierēdņiem, 89 revolveri 71 virsniekam un 18 “feldfēbeļiem” jeb instruktoriem, kā arī revolveru patronas (*National Archives of United Kingdom, Foreign Office, 371/3611/635–636*).
- ²² Staiceles papīrfabrika izveidota 19. gs. beigās.
- ²³ 1919. gada 31. jūlijā Valmieras pilsētas valdes sastādīts pārskats par cenām veikalos Rīgas ielā 14 un 34 (*National Archives of United Kingdom, Foreign Office, 371/3611/637*).
- ²⁴ Jādāmā, runa ir par vācu okupācijas varas ieviesto t.s. “ostmarku” – naudas vienību, kas bija apgrozībā ieņemtajos austrumu apgabalos.
- ²⁵ Vācu valodā rakstītajā sarakstā iekļautas Valmieras pilsētas elektrības centrālei nepieciešamās detaļas, instrumenti, degviela (1000 pudi “naftas”), eļļa, petroleja u.c. (*National Archives of United Kingdom, Foreign Office, 371/3611/638*).
- ²⁶ Vācu valodā rakstītajā sarakstā iekļauti 10 telefona aparāti, 12 ugunsdzēsēju ķiveres, 150 metri šļūtenes u.c. (*National Archives of United Kingdom, Foreign Office, 371/3611/639*).
- ²⁷ Domāta Latvijas armijas iestāde – Vidzemes–Latgales gūstekņu nometne, kura tika izveidota 1919. g. jūnijā Valmieras mācītājmuižā (vēlāk tika izvietota arī Valmiermuižā un Kaugurmuižā). 1919. g. 1. augustā nometnē bija ieslodzīti 240 cilvēki.
- ²⁸ *Kreisstadt* (vācu val.) – apriņķa pilsētu.
- ²⁹ Valkas pilsētā pirms Pirmā pasaules kara latviešu iedzīvotāji bija nelielā pārsvarā, taču igauņu varas iestādē veikta iedzīvotāju reģistrācija 1919. gada 1. augustā uzrādīja 7705 igauņus, 6560 latviešus, 784 ebrejus, 481 krievu, 337 vāciešus un 310 citu tautību pārstāvjus. Igauņiem pilsētā piederēja vairāk nekustamo īpašumu nekā latviešiem (attiecībā 5: 3), tomēr Lugažu un

- Putraskalna priekšpilsēta bija latviskas (pirmajā – 1372 latvieši un 326 igauņi, otrajā – 256 latvieši un 148 igauņi), savukārt Purakulas priekšpilsēta – izteikti igauņiska.
- ³⁰ Domāts vācbaltiešu organizētais apvērsums pret Pagaidu valdību 1919. gada 16. aprīli Liepājā.
- ³¹ *Herr* (vācu val.) – kungs.
- ³² Heinrihs Brimmers (*von Brümmer*, 1880–1969), jurists, vācbaltiešu politiķis; no 1918. g. 18. decembra mirtiesnesis Rīgā. 1918. g. 23. decembrī iestājies Baltijas landesvērā, no 1919. g. marta virsleitnants Drahenfelsa kavalērijas nodaļā. Pēc 1919. g. 16. aprīļa apvērsuma bijis O. Borkovska valdības ārlietu ministrs, vēlāk A. Niedras valdības satiksmes ministrs un ārlietu ministra v.i., pēc tam ārlietu ministra palīgs. No 1919. g. jūlija Tautas padomes loceklis no Vācu nacionāli liberālā saraksta, darbojies Agrārajā, Finanšu un budžeta, Juridiskajā, Karaklausības un Satversmes komisijā. No 1919. g. decembra Engelharta kavalērijas nodaļas Saimniecības rotas komandieris, paaugstināts par rotmistru (kapteinis), 1920. g. februārī iecelts par Trieciennodaļas 1. rotas komandieri, aprīlī par 13. Tukuma kājnieku pulka adjutantu, vēlāk – pulka tieslietu darbvedi, saimniecības priekšnieku. 1922. g. atvaļināts no armijas. 1923.–1932. g. zvērināta advokāta palīgs Rīgā. 1939. g. izceļojis uz Vāciju.
- ³³ Rūjene (no 1923. g. – Rūjiena), miests (no 1920. g. – pilsēta) Vidzemē.
- ³⁴ *Wolmarische Kreisverwaltung* (vācu val.) – Valmieras apriņķa pārvalde.
- ³⁵ *Woll Flaschspinnerei* (vācu val.) – vilnas vērptuve.
- ³⁶ *Kreiskommandant* (vācu val.) – apriņķa komandants.

ZINĀTNES DZĪVE

STARPTAUTISKAIS SADARBĪBAS UN KULTŪRAS MANTOJUMA APMAIŅAS FORUMS ĶĪNĀ

Lai saglabātu tradicionālos amatus un kultūras mantojumu, kā arī risinātu nodarbinātības jautājumu, 2013. gadā Ķīnā aizsākās projekts “*Belt and Road Initiative*”. Pēdējos gados projekts izvirzījis jaunus starptautiskus mērķus: tuvināt Austrumu un Rietumu kultūras, veicināt kultūras izziņas un apmaiņas pasākumus, kuru ietvaros arī tika organizēts 2017. gada 21. augusta forums (konference).

2017. gada foruma “*Belt and Road Initiative*” iniciatori bija Starptautiskā tautas mākslas organizācija (IOV), Ķīnas tautas mākslas un amatu biedrība un Dzjiņaņas (*Jinan*) Universitātes Kultūras mantojuma un radošās industrijas akadēmija. Saieta mērķis bija teorētiskā un praktiskā līmenī diskutēt un dalīties pieredzē par tautas mākslas un kultūras mantojuma saglabāšanu pasaulē.

Uz forumu tika aicinātas kultūras iestāžu amatpersonas, zinātnieki, muzeju darbinieki, kultūras mantojuma eksperti un tradicionālo amatu pratēji no 10 pasaules valstīm (Bulgārija, Ēģipte, Itālija, Kambodža, Irāna, Krievija, Ķīna, Latvija, Polija, Vācija).

Rīta sesijā uzrunas teica un par savu darbu atskaitījās Ķīnas vadošie kultūras dzīves organizatori un zinātnieki. Dažādu tautu amatnieki demonstrēja savas amata prasmes un darinājumus, bet sesijas noslēgumā foruma organizētāji un ciemiņi apmainījās ar savas zemes daiļamatnieku darinātām veltēm. Ķīnas puse katrai starptautiskajai delegācijai uzdāvināja vāzi, veidotu īpašā *cloisonné* emaljas tehnikā pēc “Ziloņa ausu” vāzes parauga, kas atrodas Pils muzejā Pekinā. Pēc dāvinātāju teiktā, vāze iemieso ideju par mieru un sadarbību, atklātību, zināšanu apmaiņu un savstarpējo izdevīgumu.

Pēcpusdienas sesijā “*Belt and Road Forum on International Cultural Heritage Cooperation*” tika nolasīti 11 zinātniskie referāti, kuros viesi no dažādām pasaules malām dalījās pieredzē, kā konkrētā valstī tiek vākts, pētīts un saglabāts kultūras mantojums un tradicionālie amati. Pēcpusdienas sesiju un zinātnisko diskusiju vadīja Dzjiņaņas Universitātes dekāne profesore Emma Čena Heflere (*Emma Chen Hoefler*).

Tālāk sniegts īss ieskats nolasītajos referātos.

1. Tautas tradīciju biedrības prezidents no Ēģiptes profesors **Ahmeds Ali Morsi Jusufs** (*Ahmed Aly Morsi Yusuf*) referātu par tradicionālo amatu un tautas mākslas attīstību Ēģiptē balstīja uz konkrētu projektu – tradicionālo amatu (zīda aušanas, izšūšanas) izpēti vienā ciemā. Profesors norādīja, ka tradicionālos amatus, kurus pārmanto mutiski no paaudzes paaudzē, negatīvi ietekmē jaunizdotā literatūra, kas traucē attīstīties vietējiem amatiem un saglabāt tradicionālās mākslinieciskās izteiksmes.

2. Profesors **Pjērs Frančesko Fumagalli** (*Pier Francesco Fumagalli*) no Milānas referātā “Mākslas, amatniecības, tautas tradīciju aizsardzības un ilgtspējības attīstība Itālijā” norādīja uz Itālijas kultūras starpkulturālo un sociālo aspektu, ko daudzu gadsimtu laikā ietekmējušas Itālijas teritoriju šķērsojušās civilizācijas. Pēc viņa domām, arābu kultūras ietekme Itālijas kultūrai ir traģēdija, kas turpinās vēl šodien. Bet vienlaikus tā ir arī kā dāvana, kas ienes jaunas vēsmas mākslā, tradicionālajos amatos.

3. Kambodžas Kultūras un mākslas ministrijas Muzeju departamenta direktors **Kongs Vireaks** (*Kong Vireak*) un Kambodžas Kultūras un mākslas ministrijas Mākslas un amatniecības departamenta direktors **Čims Soti** (*Chhim Sothy*) kopīgajā referātā “Kambodžas kultūra un māksla” stāstīja par savu agrāro zemi ar tās 15 miljoniem iedzīvotāju, kur visi prot un piekopj kādu no tradicionālajiem amatiem: auž zīdu, veido pīnumus no dažādiem izejmateriāliem, kaļ sudrabu, darina keramikas traukus, glezno utt. Tradicionāli amata prasmes apguva un pārmantoja ģimenē, bet līdz ar kolonistu ierašanos ir izveidotas arī skolas, kurās māca tradicionālos amatus, kas sekmē vietējās kultūras saglabāšanu.

4. V. D. Poļenova krievu tautas mākslas muzeja darbiniece **Tatjana Siņeļņikova** (Krievija) dalījās sava muzeja pieredzē tradicionālo amatu saglabāšanā, izstāžu un folkloras festivālu organizēšanā, kuru laikā tiek demonstrēti tradicionālie amati.

5. Nacionālo reformu un attīstības komisijas Starptautiskās sadarbības centra pētniece **Džena Cji** (*Zheng Qi*, Ķīna) iepazīstināja ar savu pētījumu par pilsētu senās apbūves aizsardzības ilgtspējības attīstību. Viņa norādīja, ka līdz ar ielu sakārtošanu tūrisma vajadzībām pilsētas zaudē senatnīgumu, tāpēc, veidojot jaunu (moderno) menedžmenta sistēmu, svarīgi:

- a) radīt mehānismu, kas regulē ielu tirdzniecību,
- b) integrējot tautas mākslu industrializācijā, nodarētu lielāks valdības atbalsts,

c) nepieciešams vairāk atbalstīt lokālo tautas mākslu, stiprināt vietējās daiļamatnieku organizācijas, lai ar tradicionālo amatu varētu arī pelnīt.

Noslēgumā viņa uzsvēra, ka Ķīnā lielas cerības tiek liktas uz projektu “*Belt and Road*” un starptautisko pieredzi, kas ļautu izstrādāt modeli, kā labāk saglabāt un attīstīt tautas mākslu.

6. Bulgārijas Nacionālā vēstures muzeja Mākslas vēstures departamenta pētnieks **Dimitrs Vasilevs** (*Dimitar Vasilev*) referātā “Tradicionālo amatu un tautas mākslas aizsardzība – Bulgārijas piemērs” uzskaitīja visas organizācijas, kas valstī iesaistītas šī jautājuma risināšanā (Kultūras ministrija, Amatniecības kamera, mākslas centri, specializētās skolas utt.), un redzamākās pēdējo gadu aktivitātes (izstādes, folkloras festivālu organizēšana, amatnieku tirgi utt.). Neskatoties uz šiem īpaši organizētajiem pasākumiem, tradicionālie amati un tautas māksla Bulgārijā, līdzīgi kā citviet pasaulē, iet tradīciju nivelēšanās ceļu.

7. Professore **Mohadese Hoseini Someha** (*Mohadeseh Hosseini Someah*) no Maleka Nacionālās bibliotēkas un muzeja Teherānā (Irāna) referēja par vietējo rokdarbu lomu, nozīmi un nepieciešamību tūristu piesaistīšanā un uzņēmējdarbības attīstīšanā.

8. Jilijas Citadeles muzeja (*Museum Zitadelle Jülich*, Vācija) direktors **Marsels Perse** (*Marcell Perse*) referātā “Amatniecības un tautas mākslas aina Vācijas muzejos – identitātes, iedvesmas un praktisko zināšanu radīšana” analizēja vēstures avotus – 16.–18. gs. kartes, kas uzskatāmi parāda senos tirdzniecības ceļus, kas lielā mērā ietekmēja lokālās tautas mākslas attīstību. Referents ieskicēja Romas impērijas, renesanses laika mākslas un romantikas perioda ietekmi uz vācu tautas mākslu. Bet, runājot par mūsdienām, viņš uzsvēra problēmu par autoritātes priekšmetiem, ko ražo tūrismam, kam nav nekāda sakara ar nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanu.

9. Polijas Nacionālā etnogrāfijas muzeja (Varšava) direktora vietnieks **Pāvels Matveičuks** (*Paweł Matwejcuk*) ziņojumā “Reformēt, koplietot, aizsargāt” vairāk pieskārs sava muzeja fondu komplektēšanas un uzturēšanas problēmām. Referents dalījās pozitīvajā pieredzē, kā uzrunāt apmeklētājus, lai piesaistītu līdzekļus muzejam. Runājot par tradicionālo amatu un tautas mākslas saglabāšanas nepieciešamību, viņš uzsvēra, ka “saglabājot kultūras mantojumu, mēs aizsargājam tautu”.

10. Ēģiptes bērnu muzeja direktors **Osama Hasuns** (*Ossama Abdel Wareth Abdel Meguid Hassoun*) referātā “Ēģiptes rokdarbi – māksla un

mantojums” stāstīja par Ēģiptes tautas amatu vēsturi, to daudzveidību (metāla rotas, keramika, senās tekstilijas, kokgriezumi, paklāju darināšanas māka), ko prezentācijā ilustrēja ar mūsdienu amatnieku/meistaru darbnīcu attēliem un amatu demonstrējumiem.

11. Referātā “Tradicionālo amatu un tautas mākslas attīstība Latvijā” LU Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece **Aija Jansone** klausītājus iepazīstināja ar latviešu tradicionālās un mūsdienu lietišķās mākslas attīstību, ar septiņiem to pārstāvošiem žanriem (aušana, rotkaļi, rokdarbi, keramika, kokgriezēji, ādas apstrāde un metālkalēji); ar organizētās un individuālās amatniecības darbības galvenajiem principiem; ar iespējam apgūt tradicionālos amatus; izstāžu un amatniecības tirgu nozīmi nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanā.

Foruma noslēgumā, beidzoties diskusijām, tā organizatori izteica cerību, ka “*Belts un Road*” iniciatīva aizsargāt reģionālo kultūru, etniskās tradīcijas, kultūras daudzveidību un tradicionālos amatus stiprinās draudzīgās attiecības starp tautām un veicinās kultūras apmaiņu nosacīti visa “Zīda ceļa” garumā.

Aija Jansone

ICOM KOSTĪMU KOMITEJAS KONFERENCE LONDONĀ

Starptautiskā Muzeju padomes komiteja (ICOM) ir brīvprātīga, nevalstiska, sabiedriska organizācija, kas uz profesionālo interešu pamata apvieno muzeju darbiniekus un zinātnes pārstāvjus dažādās grupās – komitejās. Lai paplašinātu pētnieku redzesloku un celtu zinātniski teorētisko bāzi, kā arī veicinātu kultūras sakarus starp valstīm, katra ICOM komiteja ik gadu rīko starptautiskas konferences, uz kurām ierodas pētnieki un muzeju darbinieki no visas pasaules.

Šogad 25.–29. jūnijā ICOM kostīmu komitejas gadskārtējais simpozijs ar vienojošo tēmu “*The Narrative Power of Clothes*” notika Londonā – Londonas Modes koledžā (*London College of Fashion*).

Uz konferenci ieradās 88 ICOM kostīmu komitejas biedri no 27 pasaules valstīm. Tā kā saiets notika Londonā, salīdzinoši labi tajā tika pārstāvētas Eiropas valstis: no Apvienotās Karalistes piedalījās 10, no Čehijas 2, Dānijas 3, Grieķijas 6, Izraēlas 3, Īrijas 1, Latvijas 1, Nīderlandes 2, Polijas 1, Serbijas 2, Slovākijas 1, Somijas 2, Spānijas 2, Šveices 1,

Ungārijas 1, Vācijas 9, Zviedrijas 3 dalībnieki. Tālāku ceļu bija mērojuši 13 kolēģi no ASV, 3 no Nigērijas, 2 no Azerbaidžānas, 2 no Kanādas, pa vienam no Čīles, Brazīlijas, Austrālijas, Japānas un Taizemes.

Kopumā tika nolasīti 46 referāti, kas tika tematiski sadalīti 11 sesijās. Referātu hronoloģija aptvēra plašu laika posmu – no arheoloģiskiem materiāliem līdz mūsdienām, bet tematiskie loki iedalījās sekojošās grupās: muzeju darbinieki vairāk analizēja savu kolekciju jaunieguvumus – konkrētu cilvēku pilnus apģērbu komplektus, kādu noteiktu priekšmetu grupu vai arī dalījās izstāžu veidošanas un iekārtošanas pieredzē; mākslas zinātniekiem tuva bija rakstīto atmiņu (avotu) analīze, dizaineru biogrāfijas, kā arī slavenību ģērbšanās stila un modes vēsture; vēsturnieki vairāk koncentrējās uz vēsturisko tērpu piegriezuma un rotājuma analīzi, pievēršoties arī liturģisko apģērbu vēsturei; etnogrāfi referēja par zemnieku apģērba attīstības lokālām izpausmēm.

Minēšu, manuprāt, spilgtākos referātus.

Par Grieķijas tradicionālā tautas tērpa sastāvdaļas *doulamas* terminoloģiju, piegriezumu un rotājumu referēja pazīstamā grieķu etnogrāfe, Peloponesas Folkloras fonda priekšsēdētāja Joanna Papantoniou (*Joanna Papantoniou*).

Par kāzu apģērba tradīcijām, to nozīmi sabiedrībā līdz pat mūsdienām referēja Dr. Širina Melikova (*Shirin Melikova*) no Azerbaidžānas paklāju muzeja (Baku).

Problēmu, kas ir tradicionāls un kas ir moderns apģērbs, mēģināja skaidrot Nigērijas Muzeju un pieminekļu nacionālās komisijas pārstāves Luisa Nenna Onuha (*Louisa Nnenna Onuoha*) un Mari Onuha (*Mary Onuoha*). Balstoties uz savas tautas 20. gs. 50.–60. gadu ģērbšanās piemēra, viņas secina, ka pārejā no tradicionālā uz moderno apģērbu un dzīvesveidu kopumā svarīgs ir pats cilvēks un informācijas ieguves iespējas ļoti plašā (sociālā, ekonomiskā, radošuma/mākslas) pasaules kontekstā.

Par piemēru ņemot tikai vienu priekšmetu – ar audumu apvilktu kažoku, Nora E. Vona (*Nora E. Vaughan*) no Kanādas (*Royal Ontario Museum*) demonstrēja, kā, pētot tikai vienu darinājumu, paveras plašs pētnieciskais lauks, kas aptver izejmateriāla sagādi, piegriezumu, dizainu, sašūšanas tehnoloģiju un valkāšanas tradīcijas.

Bostonas Mākslas muzeja (ASV) speciāliste Pema Parmala (*Pam Parmal*) analizēja 377 muzeja kolekcijā esošās *Paislejas šalles*, rādot tās kontekstā ar 19. gs. pirmās puses apģērba piegriezuma un modes attīs-

tību pasaulē (Eiropā un Amerikas kontinentā), kas ļoti sasaucas arī ar Latvijas materiālu, proti, Krustpils villaiņu izšūšanas vēsturi.

Etnogrāfijas sadaļā bija iekļauts arī LU Latvijas vēstures institūta vadošās pētnieces Aijas Jansones referāts “Apģērba piegriezuma un rotājuma maiņa Latvijā 19. gs. uz Eiropas kultūrvēstures fona”, kurā tika runāts par sociālekonomiskiem un kultūras notikumiem Eiropā, kas ietekmēja zemnieku apģērba maiņu no tradicionālā uz pilsētas tipa apģērba. (Pieteiktā tēma izstrādāta Valsts pētījumu programmas “Letonika – Latvijas vēsture, valodas, kultūra, vērtības” ietvaros, strādājot pie zinātniskās tēmas “Tradicionālais tautas tērps, pilsētas tipa apģērbs”.)

Daudz labu ideju audumu datēšanā varēja smelties no Polijas Nacionālā muzeja (Krakova) darbinieces Joannas Regīnas Kovaļskas (*Joanna Regina Kowalska*) referāta par Silēzijas jostu un ornātu rotājumiem. Par liturģisko tērpu vēsturi ir ieinteresējušies pētnieki no dažādām Eiropas valstīm: Serbijas Lietišķās mākslas muzeja speciāliste Dragiņa Maskareli (*Draginja Maskareli*), Atēnu Benaki muzeja (Grieķija) kuratore Ksenija Politu (*Xenia Politou*) un Upsalas Universitātes (Zviedrija) pētniece Lēna Dārena (*Lena Dahrén*). Viņu izpētes hronoloģija aptvēra 16.–18. gs. materiālu. Arī franču restaurators no Lionas (*Musée d'art religieux de Fourvière*) Bernārs Berto (*Bernard Berthod*) referēja par tādu ķīniešu apģērba daļu kā cepuru un šallu pārņemšanu Eiropas liturģiskajos apģērbos. Tā kā pēdējos gados arī Latvijā ir aizsākusies liturģisko tērpu izpēte katoļu dievnamos, tad minēto referentu atziņas un datējumi lieti noder Latvijas materiāla hronoloģijas precizēšanā.

Uz arheoloģiskā materiāla bāzes, kas bija iegūts Kopenhāgenas (Dānija) vecpilsētā, savu ziņojumu bija sagatavojusi Versaļas pils (Francija) pētniece Korinna Tepo-Kabasē (*Corinne Thépaut-Cabasset*), kura bija iedziļinājusies 17.–18. gs. vīriešu virsdrēbju kabatu piegriezuma un rotājuma maiņā. Bet pētniece no Jeruzalemes (Izraēla) Orita Šamira (*Orit Shamir*) minēja trīs piemērus, kā arheoloģiskajā materiālā uzietās importētās tekstilijas ļauj skaidrot tirdzniecības ceļu ģeogrāfiju.

Līdz konferences atklāšanai bija nopublicētas visu referātu tēzes, bet tiek veidots arī simpozija rakstu krājums (*Proceedings of the ICOM Costume Committee Annual Meeting*).

Dalība ICOM simpozijā nodrošina iespēju būt starptautiskā zinātniskā apritē, satikt jau zināmos kolēģus un vēl neiepazītos pētniekus no visas pasaules, uzzināt viņu pētniecības virzienus un metodoloģisko bāzi, kā arī prezentēt nelielu daļiņu no Latvijas etnologu darba. Nākotnē

savstarpējie zinātniskie kontakti noteikti būtu jāpaplašina, kas pavērtu iespējas iesaistīties starptautiskos projektos.

Aija Jansone

KONFERENCE “CASTELLA MARIS BALTICI XIV” VĀCIJĀ

Kopš 1991. gada katras otrās vasaras beigās vienā no Baltijas jūras reģiona valstīm tiek organizēta viduslaiku piļu izpētei veltīta konference no cikla “Castella Maris Baltici”. Šogad 14. konference no 27. līdz 31. augustam notika Vācijā, bet tikšanās vieta bija tālu zemes iekšienē – gandrīz 500 km no Baltijas jūras krasta Reinas krastā netālu no Koblenecas esošajā mazajā Braubahas pilsētiņā. Tur uz Vidusreinas ielejas augstas klints viduslaikos uzbūvēta Marksburgas pils, kura kopš 19. gs. beigām pieder Vācu piļu apvienībai (*Deutsche Burgenvereinigung*), bet kalna pakājē Braubahā 16. gs. beigās celtajā Filipsburgas (*Philippsburg*) pilī mājvietu atradis minētās apvienības dibinātais Eiropas piļu institūts (*Europäisches Burgeninstitut*), kas ar tā vadītāju Dr. Reinhardu Frīdrihu (*Friedrich*) šoreiz bija konferences organizētājs.

Uz “Castella Maris Baltici” 14. konferenci bija ieradies 31 dalībnieks – arheologi un arhitekti, viduslaiku vēsturnieki un mākslas vēsturnieki, muzeju darbinieki, universitāšu pasniedzēji un doktoranti no Baltijas jūras piekrastes astoņām valstīm – Dānijas, Zviedrijas, Somijas, Krievijas, Latvijas, Lietuvas, Polijas un Vācijas. Diemžēl no devītās valsts – Igaunijas šoreiz neviens piļu pētnieks neatbrauca. Latviju pārstāvēja trīs dalībnieki – Turaidas muzejrezervāta vēsturniece Vija Stikāne, arhitekts – būvpētnieks Ilmārs Dirveiks no Rīgas Tehniskās universitātes un šīs informācijas autore no LU Latvijas vēstures institūta.

14. konferencei organizētāji referātiem bija izvēlējušies divas galvenās tēmas: “Pilis kā Rietumeiropas un Baltijas reģiona kultūras, arhitektūras un ekonomisko sakaru izpausmes vietas” un “Piļu romantika un atjaunošana 19. un 20. gadsimtā”. Konferences laikā tika nolasīti 19 referāti un demonstrēti trīs stenda referāti jeb posterī.

Pirmajai tēmai bija veltīti seši referāti. Greifsvaldes Universitātes arheologs Felikss Bīrmans (*Biermann*) referēja par dažu Rietumeiropas nocietinājumu veidu, sevišķi apaļo torņu ieviešanos Brandenburgas

zemē 12.–14. gadsimtā. Kaut arī arheoloģiskie pētījumi pakāpeniski palīdzējuši precizēt vairāku torņu celšanas laiku, tomēr īstas skaidrības par noteiktu būvju attīstības gaitu un datējumu, izcelsmes rajoniem un izplatības ceļiem vēl nav. Poļu arheologi Aleksandrs un Aldona Andževski (*Andrzejewski*) no Lodzas Universitātes kopīgi sagatavotajā referātā bija apkopējuši informāciju par viduslaiku nocietinājumu tuvumā līdz 14. gs. notikušo sāls ieguvu un eksportu uz Baltijas jūras piekrastes apdzīvotajām vietām. Helsinku Universitātes doktorante Elina Terevė (*Terävä*) klausītājus iepazīstināja ar Raseborgas pils dažādiem arheoloģiskiem atradumiem, kas saistāmi ar tirdzniecības un kultūras sakariem.

Trīs referāti bija veltīti viduslaiku keramikai un tās importam uz Baltijas jūras piekrastes zemēm. Konferences organizētājs R. Frīdrihs raksturoja galvenos 12.–14. gs. podniecības centrus Reinzemē, sevišķi uzsverot Zīgburgas keramikas darbnīcu nozīmi importa trauku gatavošanā un iepazīstinot ar vairāku bijušo podnieku darbnīcu vietās veiktajos izrakumos iegūto materiālu, kas devis iespēju pētniekiem precizēt dažādu akmensmasas trauku izgatavošanas laiku un vietu. Klaipēdas Universitātes doktorants Edvīns Ubis (*Ubis*) salīdzināja Klaipēdas pils teritorijā un blakus esošajā pilsētā atrasto 13. gs. otrās puses un 14. gs. keramiku, parādot īsākos laikposmos vērojamās dažādu veidu importa keramikas proporciju izmaiņas. Latvijas vēstures institūta pārstāve Ieva Ose deva ieskatu Latvijas viduslaiku pils arheoloģiski atrastajā keramikas materiālā, kurā vērojamas gan Rietumeiropas keramikas ietekmes, gan atrodamī no Reinzemes un Saksijas ievesti trauki.

Arī par otro tēmu “Piļu romantika un atjaunošana 19. un 20. gadsimtā” tika nolasīti seši referāti. Berlīnes Tehniskās universitātes mākslas vēsturnieks Kristofers Hermans (*Herrmann*) pievērsās romantiskajam un reakcionārajam historismam, kas uzskatāmi izpaudies 19. gs. pirmajā pusē veiktajās vācu viduslaiku piļu pārbūvēs. Kā piemēri bija izvēlēta Marienburgas pils (tagad Malborka Polijā), kuru 19. gs. sākumā uzsāka pārveidot kā vēsturisku gotikas pieminekli, attīrot no vēlākiem uzslāņojumiem, un Šverīnas pils, kas 19. gs. 40.–50. gados tika pārbūvēta historizējošās formās, lielāko daļu arhitektūras radot no jauna. Marienburgas pils atjaunošanai bija veltīts vēl viens referāts – Nikolaja Kopernika Toruņas universitātes doktorante mākslas vēsturniece Izabella Bžostovska (*Brzostowska*) pievērsās Marienburgas pils pārveidojumiem 19. gs. beigās, kas notika arhitekta Konrada Šteinbrehta vadībā.

Baltijas reģiona valstu viduslaiku piļu pārbūvēm bija veltīti vēl divi referāti. Rīgas Tehniskās universitātes pasniedzējs arhitekts Ilmārs Dirveiks iepazīstināja klausītājus ar 19. un 20. gs. notikušām Latvijas viduslaiku piļu pārbūvēm un neogotikas izmantojumu dažu piļu jaunceltnēs, bet Niborgas muzeja darbinieks dāņu arheologs Klauss Sērensens (*Sørensen*) referēja par Niborgas pils teritorijā iecerēto jaunceltni – kādreizējā korpasa apjoma atjaunošanu un tā vietā veiktajos izrakumos iegūtajiem jaunajiem atklājumiem.

Vēl divi referāti bija sagatavoti par Baltijai attālākās zemēs notikušām piļu pārbūvēm. Šveices piļu apvienības biedre mākslas vēsturniece Elizabete Kretaza-Štircela (*Crettaz-Stürzel*) bija apkopojusi datus par Prūsijas dienestā 19. gs. bijušām augstmaņu dzimtām un viņu veiktām Šveices piļu pārbūvēm. Konferences organizētāja – Eiropas piļu institūta vēsturnieka Jensa Frīdhofa (*Friedhoff*) referāts bija labs ievads vietējo pieminekļu – Vidusreinas viduslaiku piļu iepazīšanā, jo viņš pievērsās to atjaunošanai un analizēja izmantošanas veidus 19. un 20. gadsimtā, kā arī demonstrēja sava institūta bibliotēkā savāktus vēstures avotus – pirms pārbūvēm Vidusreinas pilīs veiktos oriģinālās arhitektūras uzņēmumus.

Kaut iepriekš neizsludināta, konferences programmā bija iekļauta vēl trešā tēma “Aktuāli pētījumi Baltijas reģiona pilīs”, jo daļa no valstu pārstāvjiem par galvenajām tēmām pētījumus nebija veikusi, tomēr vēlējās iepazīstināt konferences dalībniekus ar sava darba rezultātiem. Orhūsas Universitātes pasniedzējs Rainers Acbahs (*Atzbach*) deva pārskatu par Dānijas viduslaiku pilis atrasto materiālās kultūras liecību interpretācijas iespējām, arheologs Martins Rundkvists (*Rundkvist*) iepazīstināja ar izrakumiem vairākās Zviedrijas pilīs, Nikobingas Falsteras muzeja darbinieks Leifs Plits Lauritsens (*Lauritsen*) referēja par izrakumos savāktām tirdzniecības liecībām, Turku Universitātes muzeju centra pārstāve Tanja Ratilainena (*Ratilainen*) analizēja arheoloģiskās liecības no dažādu gadu pētījumiem bīskapa dzīvesvietā Koroinenā, bet poļu arheoloģe Anna Marciņaka-Kajzere (*Marciniak-Kajzer*) bija apkopojusi ziņas par svariņu un atsvaru atradumiem Polijas pilīs. Vēl divus referātus nolasiņa mākslas vēsturnieki – Slubicē esošā Vācu-poļu pētniecības institūta darbinieks Kazimežs Pospješnijs (*Pospieszny*) referēja par Elbingas pils izpēti, bet Pēterburgas Valsts universitātes pārstāvis Ilja Antipovs pievērsās Novgorodas zemes 13. gs. beigu – 14. gs. cietokšņu arhitektūrai.

Konferences laikā demonstrētos posterus bija sagatavojis Viborgas muzeja pārstāvis arheologs Jespers Hjermins (*Hjermind*) par Haldas pili Dānijā, Helsinku Universitātes pārstāve Tarja Knutinen (*Knuutinen*) par Somijas 19. gs. un 20. gs. sākuma pilīm – tūristu apskates vietām un Turaidas muzejrezervāta vēsturniece Vija Stikāne par Rīgas arhibīskapijas fogtiem un viņu pilīm.

Kopumā jāatzīst, ka konferenču ciklā “Castella Maris Baltici” arvien vairāk sāk izpausties paaudžu nomaiņa vai pat zināms pārrāvums – vesela rinda pazīstamu piļu pētnieku beidzamajos gados devušies pensijā vai aizsaulē, bet viņu vietā jauni pētnieki ienāk lēnām. Arī no Latvijas neviens jaunākās paaudzes zinātnieks gadiem ilgi nav pievērsies pamatīgākai viduslaiku piļu izpētei. Līdz ar pētnieku skaita samazināšanos arī pilīm veltītu plašu, apkopojošu referātu daudzums konferencēs “Castella Maris Baltici” kļūst mazāks, bet lielākoties dalībnieki pievēršas īslaicīgu pētījumu rezultātu apkopošanai. Kā konferences kuluāros sprieda dalībnieki, šādu tendenci būtiski ietekmē daudzās Eiropas universitātēs ieviestā pētījumu finansēšana pēc projektu sistēmas, kas speciālistus un doktorantus piesaista uz īsu laiku un neveicina pamatīgu zināšanu apguvi un iedziļināšanos vienā tēmā. Līdz ar to samazinās vienas tēmas izpētei veltītā laika apjoms, pētījuma dziļums, kultūras ietekmju un paralēlu meklējumi, bet rezultātā krītas referātu un publikāciju kvalitāte.

Bez referātu sesijām konferences laikā viena pilna diena un divas pēcpusdienas tika veltītas ekskursijām, apmeklējot populārus tūrisma objektus Vidusreinas ielejā – viduslaiku pils Štolcenfelsu, Reinšteinu un Elcu, kuras vēl arvien apsaimnieko to augstdzimušo īpašnieku pēcteči, bet vienlaikus dota iespēja interesentiem aplūkot senās iekštelpas, kā arī labi sakoptās pilsdrupas Reinfelsu, Šterenbergu un Blankenbergu. Daudziem arheologiem sevišķu interesi izraisīja Zīburgas pilsētas muzejs ar bagātīgo viduslaiku un agro jauno laiku akmensmasas keramikas ekspozīciju.

Ik pēc diviem gadā notiekošās konferences ciklā “Castella Maris Baltici” Baltijas jūras reģiona viduslaiku piļu pētniekiem ir nozīmīga tikšanās iespēja, kas ikreiz dod jaunas atziņas un ierosmi tālākiem pētījumiem, ļauj iegādāties vai iepazīt jaunāko nozares literatūru un ekskursiju laikā aplūkot katras valsts nozīmīgākos pieminekļus. Iepriekšējā konferencē “Castella Maris Baltici XIII” pirms diviem gadiem nolasīto referātu krājuma izdošana šoreiz ir nedaudz aizkavējusies, bet toreizējie organizatori dāņi solīja, ka sējums nāksot klajā līdz šī gada beigām. Pēc

diviem gadiem “Castella Maris Baltici XV” konferenci apņēmas organizēt Lodzas Universitātes arheologi, par galveno tēmu plānojot pievēršanos piļu materiālās kultūras izpētei.

Piedalīšanās konferencē “Castella Maris Baltici XIV” Latvijas pārstāvjiem bija iespējama, pateicoties Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstam.

Ieva Ose

STARPTAUTISKA KONFERENCE VIĻŅĀ “BALKĀNI UN BALTIJAS VALSTIS APVIENOTĀ EIROPĀ: VĒSTURE, RELIĢIJA UN KULTŪRA. III”*

Laikā no 2017. gada 9. līdz 11. oktobrim Viļņā (Lietuva) notika starptautiska starpdisciplināra konference, kura apvienoja dažādu humanitāro un sociālo zinātņu pārstāvjus. To organizēja Lietuvas vēstures institūta Etnoloģijas un antropoloģijas nodaļa sadarbībā ar Bulgārijas Zinātņu akadēmijas Etnoloģijas un folkloras pētniecības institūta un etnogrāfijas muzeja Balkānu etnoloģijas nodaļu, kā arī Starptautisko Balkānu un Baltijas studiju biedrību. Konferencē piedalījās pētnieki gan no dažādu valstu augstskolām un pētnieciskajiem institūtiem, gan muzejiem. Šajā zinātnieku forumā tika pārstāvētas tādas valstis kā Bulgārija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Lielbritānija, Krievija, Rumānija, Tatarstānas Republika (Krievija), Turcija, kā arī Austrijas un Somijas augstskolas, kuras pārstāvēja tur studējošie Krievijas un Lietuvas jaunie zinātnieki. Latviju pārstāvēja pētnieki no LU Filozofijas un socioloģijas institūta (S. Krūmiņa-Koņkova, N. Pazuhina un I. Runce) un LU Latvijas vēstures institūta (A. Karlsonē).

Konferences darbs bija organizēts secīgi noritošās sešās tematiskās sadaļās (ar izvērstu konferences programmu var iepazīties: <http://www.istorija.lt/wp-content/uploads/2017/09/BALKAN-AND-BALTIC-STATES-IN...-Abstracts-final.pdf>):

- I. Vēsture, atmiņa, identitāte;
- II. Reliģija un sakrālās vietas;

* Dalība konferencē tika īstenota LU projekta “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām” ietvaros.

III. Etniskums (etniskā kultūra) un etniskā virtuve;

IV. Rituāli, svētki un brīvais laiks;

V. Migranti un migrācija;

VI. Tradīcijas un inovācijas.

Kā redzams no šī uzskaitījuma, konferencē uzmanība bija veltīta ļoti daudzām šobrīd pasaulē aktuālām pētniecības tēmām. Visplašāk pārstāvēta bija reliģiju un sakrālo vietu pētniecības tematika un tradīciju un inovāciju vieta kultūrvēsturē. Abos šajos konferences paneļos tika nolasīti pa desmit referātiem, to skaitā arī visi Latvijas pētnieku ziņojumi. Kopumā konferences dalībnieki tika iepazīstināti ar 33 referātiem (sākotnēji plānotais to skaits bija lielāks, bet ne visi referenti bija ieradušies). Etniskās un kultūras identitātes jautājumi ciešā kopsakarā ar reliģijas aspekta klātesamību bija dominējošie un tika atspoguļoti gandrīz visos tematiskajos paneļos. To varētu raksturot arī kā kultūras identitātes un garīguma meklējumu aktualitāti mūsdienu sabiedrībā.

LU Latvijas vēstures institūta vadošās pētnieces Dr. hist. Anetes Karlsones referāts bija saistīts ar vienu no tradicionālo prasmju jomām – krāsaugu lietojumu mūsdienu Latvijā. Šī tradicionālā prasme vēl aizvien ir dzīva nemateriālā kultūras mantojuma daļa arī Bulgārijā. A. Karlsones referāta pamatā bija Latvijā pēdējos gados interesentu vidē veiktās aptaujas rezultātu analīze par krāsaugu lietojumu, intereses motivāciju, informācijas ceļiem u.tml. Pētījuma sākotnējie rezultāti liecina, ka šī tradicionālā prasme vēl aizvien tiek praktizēta un turpina attīstīties.

Ļoti spilgti šajā konferencē tika pārstāvēta arī tradicionālā uztura tematika. Šoreiz tā bija veltīta tatāru tradīcijām. Tika atainotas gan Tatarstānā dzīvojošo tatāru, gan Lietuvas vēsturiskās (kopš 14. gs.) minoritātes – tatāru kopienas kultūrvēsturiskā atmiņa un tradīcijas. Tradicionālā uztura tēmai bija veltīta ne tikai atsevišķa teorētiskā sadaļa, bet bija iespēja arī degustēt Lietuvas tatāru tradicionālos ēdienus konferences izbraukumā uz Nemežis ciemu Viļņas pievārtē. Tur ir spēcīga šīs vēsturiskās minoritātes kopiena. Tās mošejā konferences dalībnieki tika iepazīstināti ar musulmanisma praksi Lietuvā. No sabiedrības pētnieka viedokļa bija interesanti klausīties šī stāstījuma retorikā, tajā, kā tika argumentēts un runāts par mūsdienās sabiedrības interesi piesaistījušajiem dažādiem ar musulmanismu saistītiem jautājumiem, piemēram, sievietes un vīrieša lomu sadalījums, ģērbšanās noteikumi, džihāds jeb svētā cīņa u.tml.

Vairāki Bulgārijas, Igaunijas un Lietuvas kolēģu referāti bija tapuši starptautisku sadarbības projektu ietvaros. Tā kā konferences tematika bija veltīta Balkāniem un Baltijai, tie atspoguļoja pētnieciskā materiāla salīdzinājumu šajās valstīs.

Konferences darbs visu trīs dienu garumā bija spraigs un intensīvs. Pēc zinātniskā foruma beigām referenti tika aicināti nolasītos ziņojumus pārstrādāt zinātnisku rakstu formā un iesniegt publicēšanai konferences organizatoriem. Konkrētais izdevuma veids vēl tiks precizēts.

Anete Karlsonē

III ZINĀTNISKĀ KONFERENCE “JAUNO VĒSTURNIEKU ZINĀTNISKIE LASĪJUMI” VALMIERĀ

Valmieras muzeja telpās 2017. gada 20. oktobrī notika pēc skaita jau trešā zinātniskā konference “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi”, kuru organizēja Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts ciešā sadarbībā ar Valmieras muzeju. Šīs konferences tapšanu padarīja iespējamu nacionālās programmas “Letonika” līdzfinansējums un Valmieras muzeja līdzstrādnieku iniciatīva. Līdzīgi kā iepriekšējās, arī šī konference bija iecerēta kā iespēja jaunajiem vēsturniekiem prezentēt savus pētījumus plašākam speciālistu un interesentu lokam un aktīvi diskutēt gan par savu pētāmo objektu, gan par kolēģu veikumu.

Konferenci atklāja Valmieras pilsētas pašvaldības domes priekšsēdētājs Jānis Baiks, LU Latvijas vēstures institūta direktors Dr. hist., LZA īstenais loceklis Guntis Zemītis un Valmieras muzeja vēsturnieks Mg. hist. Alberts Rokpelnis. Visi trīs akcentēja šīs konferences nozīmīgumu, aktualizējot sabiedrībā ar vēsturi saistītos jautājumos, pievēršoties vēl maz izziņātām vēstures lapaspusēm. J. Baiks uzsvēra, ka Valmieras pašvaldība atbalsta ne tikai sportu un dažādas kultūras aktivitātes, bet arī šo nu jau par tradīciju kļuvušo Valmieras muzeja iniciatīvu. Viņaprāt, svarīgi, ka konference nes Valmieras vārdu un ka tiek veicināta sadarbība starp muzeju un citām institūcijām.

G. Zemītis izteica gandarījumu, ka konferences notiek novados, nevis tikai Rīgā, tādējādi ļaujot jaunākajiem pētījumiem izskanēt plašāk. Viņš uzsvēra, ka Latvijas vēstures izpētei ir svarīga ikkatra šāda aktivitāte, un, runājot par konferences nozīmi, izcēla arī faktu, ka “jaunie” gūst ne tikai uzstāšanās pieredzi, bet tiek dota iespēja mācīties arī rakstīt zinātniskas publikācijas. Savukārt Valmieras muzeja vēsturnieks A. Rokpelnis puda prieku par veiksmīgu sadarbību ar LU LVI un tā pētniekiem vairāku gadu garumā, kas nodrošina iespēju studentiem, topošajiem zinātniekiem aprobēt savus pētījumus zinātniskā vidē. Vēsturnieks izteica cerību, ka konferences ideja un formāts jau sāk iesakņoties un kļūst par stabilu vērtību Valmieras muzeja darba plānos.

Konference bija iedalīta divās daļās. Vispirms īpaši aicinātie viesi nolasīja ievadreferātus par Latvijas vēsturē nozīmīgām tēmām, kurus noklausījās visi pasākuma dalībnieki. Pēc tam jaunie vēsturnieki strādāja divās grupās, kurās referāti bija apvienoti pēc hronoloģiskā principa, vienā – ziņojumi par periodu no vissenākajiem laikiem līdz 20. gadsimtam, otrā – par Latvijas 20. gadsimta vēstures jautājumiem. Kopumā konferences otrajā daļā jaunie vēsturnieki nolasīja desmit referātus.

Konferences sākumā izskanēja divi ievada referāti. Pirmais uzstājās Mg. hist. Mārcis Kalniņš, kurš kopā ar Dr., LU LVI vadošo pētnieku Valdi Bērziņu bija sagatavojuši prezentāciju ar nosaukumu “Arheoloģiskā izpēte Riņņukalna akmens laikmeta apmetnē 2017. gadā”. Referents lieliski raksturoja 2017. gada veikumu apmetnes izpētē, norādot, ka pat jau it kā izpētītu apmetņu arheoloģiskajā materiālā joprojām var atrast daudz vērtīgu norāžu par akmens laikmeta cilvēku dzīvi. Savukārt Dr. hist. Jānis Šiliņš referātā “Lielais meklējumu gads: Vidzeme 1917. gada politiskajos procesos” norādīja uz daudzo politisko norišu

savstarpējo mijiedarbību, kas atkal un atkal rosina diskusijas par Latvijas valstiskuma idejas rašanās apstākļiem. Referents akcentēja 1917. gadu kā laiku, kad sabiedrība meklēja izeju no kara un kad notika šķelšanās starp lielinieku atbalstītājiem un pretiniekiem.

Konferences pirmajā sēdē uzstājās trīs referenti – Liene Ozoliņa, Agnese Geduševa, Viesturs Rasnācis. L. Ozoliņa analizēja mākslas darbu kā vēstures avotu, par piemēru ņemot Pētera Kundziņa darināto Latviešu zemnieku savienības 1925. gada priekšvēlēšanu plakātu “Stingrā roka”. A. Geduševa skatīja Latvijas PSR un Latvijas Republikas himnu mūzikas nozīmi sabiedrisko norišu kontekstā. V. Rasnācis referēja par Vācijas lomu Latvijas uzņemšanā NATO.

Konferences otrā sēde bija sadalīta divās darba grupās. Pirmajā darba grupā “Latvijas vēsture no akmens laikmeta līdz 20. gadsimtam” uzstājās pieci referenti – Vanda Visocka, Liēna Sakne, Dardega Legzdiņa, Edgars Plētiens un Līga Irbe.

Vanda Visocka referēja par keramikas trauku veidmasas sastāva tradīcijām vēlajā bronzas laikmetā, atklājot klausītājiem, kā zvīrgzdu, organikas (gliemežvāku, augu), dzelzs savienojumu un liesinātāju klātbūtne veidmasās var liecināt par keramikas attīstību.

Liēna Sakne stāstīja par Kurzemes un Gotlandes starpkultūru kontaktu vēlajā dzelzs laikmetā izpētes iespējām pēc arheoloģiskā mantojuma materiāliem. Pēdējos gados pieminekļu pētījumos Kurzemē ir atklātas vairākas tieši skandināviem tipiskās rotaslietas, kas jaunos pētniekus rosina pievērsties tēmai par Kurzemes un Gotlandes noturīgo starpkultūru.

Dardega Legzdiņa savā referātā pievērsās bioarheoloģijas tēmai, prezentējot stabilo izotopu analīžu rezultātus no Lubāna mitrāja akmens laikmeta senvietām. Apkopojot dzīvnieku kaulu oglekļa un slāpekļa stabilo izotopu proporcijas, tika demonstrēta lokālās izotopu ekoloģijas variācija 11 dažādās senvietās Austrumbaltijā. Viens no galvenajiem referāta secinājumiem bija, ka, veicot izotopu analīzes cilvēku kauliem, nepieciešams pievērsties arī lokālās izotopu ekoloģijas izpētei.

Edgars Plētiens aplūkoja dažādo apdzīvoto vietu nosaukumu variantus viduslaiku dokumentos un šo nosaukumu iespējamo saturu un statusu. Viņš vairāk uzstādīja jautājumu nekā atbildēja uz to, vai konkrētā vārda rakstītājs izdara apzinātu izvēli vai pieturējās pie kādas tradīcijas.

Līga Irbe stāstīja par Toces muižas un Ernsta Gideona fon Ļaudona likteņiem un to vēstures saglabāšanas un “atcerēšanās” jautājumu, jo

20. gadsimta 20.–30. gadu muižas īpašnieka Reinholda Lamstera atraktīvā personība atstājusi lielāku nospiedumu vietējo atmiņā nekā 18. gadsimtā Čehijā un Austrijā karojušais un tur vēl mūsdienās zināmais karavadonis Ernsts Gideons fon Ļaudons.

Otrajā darba grupā “Latvijas 20. gadsimta vēstures jautājumi” ziņojumus nolasīja pieci referenti – Agnija Ruhocka, Inna Gile, Mārtiņš Dātavs, Ginta Ieva Bikše un Kaspars Strods. A. Ruhocka referēja par Latvijas Mākslas akadēmijas trīs studentu organizāciju lomu sabiedrībā un jauno mākslinieku profesionālajā izaugsmē laika periodā no 1923. līdz 1940. gadam. I. Gile aplūkoja Valmieras garnizona lazaretēs, kas bija viena no kopā četrām lazaretēm, darbību un nozīmi Latvijas Neatkarības kara laikā 1919.–1920. gadā. M. Dātavs skatīja Latvijas dzīvnieku aizsardzības biedrības darbību no 1935. līdz 1940. gadam, bet G. I. Bikše raksturoja Latvijas un Spānijas attiecības Spānijas pilsoņu kara (1936–1940) kontekstā. Savukārt K. Stroda referāts “Ebreji varakļāniešu un apkārtnes iedzīvotāju kultūratmiņā: holokausts” raisīja diskusijas par mutvārdu vēstures interviju ticamības pakāpi un iespējām tās izmantot pētniecībā.

Konference arī kopumā ļoti pozitīvi izcēlās ar to, ka pēc katra referāta notika aktīvas un produktīvas diskusijas par katru minēto tēmu. Referentiem uzdeva dažāda veida jautājumus, kuri dažkārt bija gan ne-tradicionāli, gan precizējoši, liekot jaunajiem vēsturniekiem tuvāk skaidrot savu nostāju par kādu problēmu.

Konferences noslēgumā gan referenti, gan klausītāji aktīvi izmantoja iespēju pie kafijas tases diskutēt par dažādiem ar Latvijas vēsturi saistītiem jautājumiem. Šādas konferences par Latvijas vēstures maz pētītām tēmām ir nepieciešamas, lai, no vienas puses, aktivizētu sabiedrības iesaistīšanos vēsturisko procesu apzināšanā un, no otras puses, padarītu jauno vēsturnieku pētījumus sabiedrībā vairāk pieejamus.

Anita Čerpinska, Edvīns Evarts

ETNISKO UN FIZISKO ATŠĶIRĪBU
EKSPONĒŠANAS PRAKSEI CENTRĀLAJĀ UN
AUSTRUMEIROPĀ 19. GS. BEIGĀS UN 20. GS.
SĀKUMĀ VELTĪTA KONFERENCE VARŠAVĀ*

Cilvēku atšķirību – īpaši, ja tas skar piederību citai rasei, tautai vai kultūrai, kā arī fizisko īpatnību (Siāmas dvīņi, bārdainas sievietes u. tml.) – izrādīšana uz skatuves Rietumeiropā ir pazīstama jau vismaz kopš 16. gadsimta. Īpašus apgrīzienus šis process uzņēma līdz ar jaunu koloniju iekarošanu un ciešāku sakaru nodibināšanu ar tām. Izrādes kļuva par ienesīgu naudas pelnīšanas veidu. Pazīstamākie šovu veidotāji ir Bufalo Bils (*Buffalo Bill, William Frederick Cody*, 1846–1917), Karls Gabriels (*Carl Gabriel*, 1857–1931), Karls Hagenbeks (*Carl Hagenbeck*, 1844–1913) u.c. Rietumeiropas galmos, tirgus plačos, zoodārzos un cirka arēnās cita pēc citas tika izrādītas kolonijās, iekarotajās teritorijās dzīvojošo tautu “karavānas”. Izstāžu vajadzībām tika veidoti īpaši aploki, kuros sākumā krātiņos, vēlāk apmetnēs “eksponāti” rādīja ne vien savai tautai raksturīgos materiālās kultūras elementus (apģērbs, ieroči, rotas, sadzīves priekšmeti un mūzikas instrumenti), bet arī uz nemateriālo mantojumu attiecināmās – dejas un dziesmas. Rietumeiropas pētnieki – vēsturnieks Paskāls Blanšā (*Pascal Blanchard*),** Nikolā Bansels (*Nicolas Bancel*), Žils Bēčs (*Gilles Boëtsch*) u.c. – veidu, kā cilvēki tika eksponēti, salīdzina ar zoodārzos notiekošo – pauž klaju nosodījumu šim rasisma izpausmēm un aicina sabiedrību uz grēku nožēlu.

Varšavā 2017. gada 24.–27. oktobrī rīkotā trīs dienu starptautiskā konference, ko Nacionālā Zinātnes centra atbalstītā projekta “Citādā eksponēšana. Dīvainie cilvēki Centrālajā un Austrumeiropā: 1850–1939” (*Staged Otherness. Human Oddities in Central and Eastern Europe, C. 1850–1939, No. 2015/19/B/HS3/02143*) ietvaros organizēja Polijas Zinātņu akadēmijas Arheoloģijas un etnoloģijas institūts un Mākslas institūts, bija vērsta uz šī fenomena analīzi Centrālās un Austrumeiropas

* Raksta autore piedalījās konferencē ar LU Bāzes un snieguma finansējuma projekta “Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija” LU LVI apakšprojekta “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām” (ZD2015/BO60) finanšiālu atbalstu.

** Papildu informāciju par Paskālu Blanšā un viņa vadīto pētniecisko grupu var iegūt tās mājaslapā <https://www.achac.com/> (skatīts 11.11.2017.).

Konferences organizatori Dagnoslavs Demskis un Izabela Kopaņa izstādes atklāšanā. Ištvana Santas foto

Izstādes atklāšana. Ištvana Santas foto

kontekstā, kur sociālā, politiskā un ekonomiskā situācija noteikti atšķiras no aplūkojamā jautājuma kontekstā historiogrāfijā daudz analizētās situācijas Rietumeiropas kopienās. Konferences rīkotāji uzmanību koncentrēja uz jautājumiem, kas skar cilvēku – kā skatītāju, tā eksponēto personu – līdzdalību šādos šovos. Šī sociālā fenomena izpētei ir būtiski rekonstruēt un izziņāt to, kas noticis reģionā tiešā kontaktā ar citādo.

Konferences darbs bija tematiski sadalīts trijās sekcijās – katra savā dienā. Pirmās dienas tematika bija veltīta teorētiskajiem jautājumiem un Rietumeiropas diskursam pētāmās tēmas kontekstā. To atklāja Paskāla Blanša vadītās pētnieciskās grupas dalībnieku – literatūrzinātnieces Fanijas Roblesas (*Fanny Robles*) un kolekcionāra Klemensa Radauera (*Clemens Radauer*) – ievadlekcija. Tajā abi pētnieki stāstīja par etnogrāfisko šovu vēsturi, vērtēja avotus un komentēja Rietumeiropas sabiedrības, t.sk. zinātnieku interesi un attieksmi pret šīm izrādēm, kā arī demonstrēja dokumentālos kadrus, kurā minētie “izklaides un izziņošie” pasākumi nofilmēti.

Ļoti interesants bija Vācijas pētnieces Hilkes Todes-Aroras (*Hilke Thode-Arora*) referāts, kurā viņa analizēja perspektīvas, kā etnogrāfiskos šovus redzēja un vērtēja to rīkotāji un skatītāji, no vienas puses, un iesaistītie aktieri (eksponāti), no otras. Viņa izsekojusi lielākās daļas eksponēto samoāņu likteņiem. Pētniece demonstrēja foto un interviju fragmentus ar 19. un 20. gadsimta mijā etnogrāfiskajos šovos iesaistīto samoāņu pēctečiem. Viņa uzsvēra, ka tobrīd tās bija darba (biznesa) attiecības, un kategoriski iebilda pret termina *cilvēku zoodārzs* (*Human ZOO*) lietošanu, tas aizstājams ar daudz atbilstošāku nosaukumu – etnogrāfiskie šovi.

Šo tēmu turpināja somugru tautas – lapu (*Anssi Halmesvirta*, Somija) jeb sāmu (*Varga Zsuzsanna*, Ungārija) – izrādīšanai Rietumeiropas izklaides parkos veltīti referāti. Savā priekšlasījumā ““Cilvēku zooloģisko dārzu” pārvietošanās: eksotiskās izstādes, metropoles identitāte un etnogrāfiskās zināšanas Ungārijā 19. gs.” Centrāleiropas Universitātes profesors Láslo Kontlers (*László Kontler*) pieskārās būtiskam jautājumam: etnogrāfiskās izstādes – vieta, kur gūt un paplašināt zināšanas par pasaules tautām. Šo domu ļoti atbalstīja Ungārijas etnoloģe Ildiko Krištofa (*Ildikó Sz. Kristóf*), kura uzsvēra, ka viens no diskursiem, kā pētīt etnogrāfiskās izstādes, ir caur vietējo etnogrāfu interesi par tām. Fanija Roblesa, vērtējot, kā tika uztverta pirms dažiem gadiem Centrālajā un Austrumeiropā notikusī Breta Beilija (*Brett Bayley*) provokatīvā izstāde “*Exhibit B*”, kurā stikla būros tika izrādīti dažādām etniskām gru-

pām piederīgie (starp tiem arī bēgli), reflektēja par postkoloniālās vainas esamību mūsdienu sabiedrībā. Klemensa Radauera referātā tika analizēti gadījumi – grāmatu ilustrācijas, reklāmas u.c., kur mūsdienās tiek izmantoti tēli no savulaik notikušajām etnogrāfiskajām izstādēm. Sekciju noslēdza konferences organizatora, Polijas Zinātņu akadēmijas Arheoloģijas un etnoloģijas institūta vadošā pētnieka Dagnoslava Demska (*Dagnosław Demski*) priekšlasījums, kurā viņš iepazīstināja klātesošos ar izpētes datiem par etnogrāfisko šovu norisi (laiks un vieta) Polijas pilsētā Poznaņā.

Konferences otrā sekcija bija veltīta “frīku šoviem” (no angļu val. *freak* – ķēms, izdzimums; šajos šovos izrādīja cilvēkus ar fiziskiem defektiem) un sabiedrības attieksmei pret tiem. Ievadlekciju “Neuzdotie jautājumi. Frīku izrādīšanas deamerikanizācija”, balstītu plašās historio-grāfiskās studijās, lasīja literatūrzinātniece un kulturoloģe Andrea Citlava (*Andrea Zittlau*, Vācija). Tēmu turpināja Ungārijas mākslas vēsturnieces Agnešas Fulemiles (*Agnes Fulemile*) referāts, kurā viņa aicināja analizēt konferences tematiku caur gadsimtu gaitā kultūras radīto stereotipu par skaisto, normālo, akceptējamo prizmu. Filips Herza (*Filip Herza*, Čehija) vērtēja mazo cilvēku – liliputu – iesaisti “frīku šovos” un cita veida auditoriju izklaidējošos pasākumos. Viena no konferences organizētājām Polijas Zinātņu akadēmijas Mākslas institūta pētniece Izabela Kopaņa (*Izabela Kopania*) izsekoja pērtiķsievietes Džūlijas Pastranas (*Julia Pastrana*, 1934–1860) viesizrādēm, īpaši pievēršoties viņas uzstāšanās reizēm Varšavā un sabiedrības attieksmei pret tām. Šīs dienas referātu sadaļu noslēdza Mariannas Ščiģiļskas (*Marianna Szczygielska*, Ungārija) ziņojums “Trūkstošā saite: Cilvēka/dzīvnieka nodalīšana “Bārdainās dāmas” izrādē”.

Vakarā Varšavas Āzijas un Klusā okeāna kultūras muzejā notika izstādes “Cilvēku zoodārzi. Mežoņu ieviešana” (*Human Zoos. The Invention of the Savage*) atklāšana un tika demonstrēta dokumentālā filma “Parīzes krāsas. Cilvēku zooloģiskie dārzi” (*Paris Couleurs. Zoos Humains*), kuras veidošanā piedalījušies vadošie tēmas eksperti, ieskaitot Paskālu Blanšā un Hilki Todi-Aroru.

Trešās dienas referāti bija veltīti Centrālajā un Austrumeiropā notikušo etnogrāfisko izstāžu analīzei. Ildiko Krištofa vērtēja Bufalo Bila trupas viesizrādes Ungārijā, Kamila Baraņeckā-Olševska (*Kamila Baraniecka-Olszewska*, Polija) – Polijas presē fiksējamo attieksmi pret Bufalo Bila izrādēm Polijā, bet Bartošs Hlebovičs (*Bartosz Hlebowicz*, Polija) analizēja indiāņu šovu Sarrasani cirkā Drēzdenē. Jomas speciālistus ar

pirmajiem soļiem tēmas izpētē Baltijas valstīs iepazīstināja Lisi Laineste (Igaunija) un Ilze Boldāne-Zeļenkova (Latvija). Arī Igaunijas un Latvijas lielākās pilsētas bija cittautu “karavānu” viesizrāžu vietas. Pirmās zināmās liecības attiecas uz 1834. gadā Rīgā notikušu izrādi. Arī turpmāk – 19. gs. otrajā pusē, 20. gs. sākumā – Rīgas Ķeizardārzā, Putnu pļavā un mūsdienu Arkādijas parka teritorijā – Rīgas iedzīvotājus un pilsētas viesus ar savu kultūru iepazīstināja ašanti, singāļi un tamili, kā arī Dahomejas amazones u.c. Te viesojusies arī Džūlija Pastrana. Vēsturniece Dominika Čarņecka (*Dominika Czarnecka*, Polija) savā priekšlasījumā pievērsās tēmai par viedokļa konstruēšanu attiecībā uz citādo, par piemēru ņemot publikajā telpā pausto sabiedrības attieksmi pret etnogrāfiskajām izstādēm Varšavā un Lodzā. Ištvan Santa (*Istvan Santha*, Ungārija) ziņojumā “Austrumnieciskas cilmes asistentu gadījumi Rietumos” īpaši uzsvēra šo asistentu zināšanas par rietumeiropiešiem citādajām tautām, pielīdzinot viņus etnogrāfiem. Ojungerela Tangada (*Oyungerel Tangad*, Polija) vērtēja attieksmi pret citādo caur 20. gs. sākuma Sanktpēterburgas sabiedrības reakciju uz pilsētā esošo budistu templi. Konferences darbu noslēdza Evas Manikovskas (*Ewa Manikowska*, Polija) ziņojums par multietniskās kultūras ainavas inscenējumiem Austrijas impērijas nomalēs.

Noslēgumā zinātnieki pateicās organizatoriem par lieliski noorganizēto konferenci, kurā īpaši bija padomāts par diskusijām atvēlēto laiku. Nākamā šai tēmai veltītā konference notiks 2018. gadā, iespējams, Budapeštā. Cerēsim, ka gada laikā uzkrātais (līdz šim pilnīgi nezināmais) materiāls par etnogrāfiskajiem un “friku šoviem” Centrālajā un Austrumeiropā būs gan iemesls auglīgām diskusijām konferencē, gan būtisks piensums nacionālajām historiogrāfijām.

Ilze Boldāne-Zeļenkova

36. STARPTAUTISKĀ KRĀSU PĒTNIEKU KONFERENCE LONDONĀ

Jau trīsdesmit sesto gadu pēc kārtas oktobra pēdējā nedēļā norisa starptautiska, starpdisciplināra krāsu pētnieku konference “*Dyes in History and Archaeology*” (Krāsas vēsturē un arheoloģijā). Šoreiz tā notika no 2017. gada 25. līdz 28. oktobrim un tās mājvieta bija Londonā (Liel-

britānija), Hemptonkortas pilī, Karaliskās rokdarbu skolas telpās. Šo zinātnisko forumu organizē Starptautiskā krāsu pētnieku un krāsotāju biedrība, kura izdod arī tāda paša nosaukuma zinātnisku žurnālu: *Dyes in History and Archaeology* (Londona, Archetype Publication).

Anete Karlson pie konferences informatīvā stenda.
Londona, Hemptonkorta, 2017. gada 26. oktobris

Konference vistiešākajā veidā bija starpdisciplināra, jo tajā piedalījās gan dabaszinātņu (ķīmiķi, biologi u.tml.), gan sociālo un humanitāro jomu (etnologi, arheologi, kultūrvēsturnieki, mākslas vēsturnieki u.c.) pārstāvji. Arī ģeogrāfiski dalībnieku pārstāvniecība bija ļoti plaša. Konferencē ar referātiem (gan priekšlasījumiem, gan stenda referātiem)

Referenti atbildot uz jautājumiem. No kreisās: Anete Karlsonē (Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts), Vincents Daniels (Britu muzeja Zinātniskās izpētes nodaļa), Monika Ganečko (Varšavas Universitātes Ķīmijas fakultāte) un sekcijas vadītāja un arī visas konferences orgkomitejas vadītāja Sjūzana Keja-Viljamsa (Karaliskā rokdarbu skola, Londona, Hemptonkorta)

pedalijās pētnieki no 21 valsts: Austrijas, ASV, Čehijas, Dānijas, Francijas, Itālijas, Izraēlas, Japānas, Korejas, Ķīnas, Latvijas, Lielbritānijas, Nīderlandes, Polijas, Portugāles, Rumānijas, Šveices, Turcijas, Ungārijas, Vācijas un Zviedrijas. Bija pārstāvētas 23 universitātes, to skaitā Latvijas Universitāte, 12 muzeji, seši zinātniskie institūti, divas zinātņu akadēmijas, kultūras mantojuma nacionālie centri, divi arhīvi, universitāšu apvienība un vēl citas pētnieciskās iestādes. Kopumā bija pārstāvētas 58 zinātniski pētnieciskās iestādes. Daudzi referāti bija kolektīva darba rezultāts, kurā bija iesaistītas daudznazaru, dažkārt arī starpvalstu, darba grupas.

Visus šos ļoti dažādo zinātnisko organizāciju un valstu pārstāvjus apvienoja interese par krāsu pētniecību ļoti plašā spektrā – sākot ar arheoloģisko izrakumu materiālu un etnogrāfisko, arī dažādu vēsturisko periodu, tekstiliju analīzēm līdz arhīvu dokumentiem, seniem rok rakstiem un mākslinieku paletēm, mutvārdu un rakstītajām liecībām

par krāsām un krāsošanu, kā arī jaunākajiem ķīmiķu atklājumiem par tekstilijās un dabas objektos esošo pigmentu analīzes iespējām u.tml. Vairums pētnieku bija pievērsušies dabas krāsvielu pētniecībai, bet uzmanība tika veltīta arī agrīnajām sintētiskajām (anilīns) krāsvielām un krāsu rūpniecības vēsturei.

Konference sniedza bagātīgu informāciju, kā mūsdienās ar modernām tehnoloģijām starptautisku projektu ietvaros tiek veiktas krāsu pigmentu analīzes un to rezultāti veiksmīgi tiek izmantoti dažādu kultūrvēsturisku jautājumu skaidrošanai. Pigmenti, līdzīgi kā arheoloģiskajos izrakumos atrastās senlietas, tiek izmantoti datējuma precizēšanai. Pētnieki strādā pie aizvien mazāk destruktīvu vai pat pilnībā nedestruktīvu metožu izveides tekstiliju krāsu pigmentu un to izcelsmes avota noteikšanai. Pigmentu analīzes palīdz noteikt senāk lietotās dabiskās krāsvielas un ar to izplatību saistītos kultūru sakarus un tirdzniecības ceļus.

Līdz šim galvenā pētnieku uzmanība ir bijusi pievērsta ekonomiski un tirdznieciski nozīmīgo dabas krāsvielu un tajos esošo pigmentu pētniecībai. Tās ir tādas vēsturiski plaši lietotas augu un dzīvnieku izcelsmes krāsvielas kā rubija *Rubia tinctorum* L., brazīlškoks *Paubrasilia echinata* (Lam.) E. Gagnon, H. C. Lima & G. P. Lewis, košenīles bruņutis *Dactylopius coccus* Costa, krāsu mēle *Isatis tinctoria* L., indigofera *Indigofera tinctoria* L., rezēda *Reseda luteola* L. u.c. Salīdzinoši mazāk ir pētīts dabas krāsvielu lietojums kā tradicionālā prasme un ar to saistītie lokālie augu un dzīvnieku valsts resursi. Tomēr tieši šī joma ir aktuāla daudzu etnogrāfisko tekstiliju un tautas mākslas pētniecībā.

Konferencē kā vienīgā pārstāve no Latvijas piedalījās LU Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece Anete Karlsonē. Viņas referāts “*The tradition of using natural dyes in Latvia*” (Dabas krāsvielu lietojuma tradīcija Latvijā) raisīja citu krāsu pētnieku interesi, kas izpaudās gan uzdotajos jautājumos pēc referāta nolasišanas, gan diskusijās kafijas pauzes laikā. Viņas interesēja gan etnogrāfisko un folkloras avotu izmantojums krāsaugu lietojuma tradīcijas izpētē, gan mūsdienu Latvijas rokdarbnieku interese par šo tradicionālo prasmi. A. Karlsones dalība konferencē tika īstenota LU projekta “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām” ietvaros un bija iespējama, pateicoties Latvijas Universitātes un Valsts kultūrkapitāla fonda piešķirtajam finansējumam.

Anete Karlsonē

VĒSTURNIEKI LETONIKAS VII KONGRESĀ*

Šogad Rīgā, Daugavpilī un Liepājā notika kārtējais – nu jau VII Letonikas kongress, kurš šoreiz bija veltīts Latgales kongresa 100. gadadienas atcerei.

Kongresu ievadīja atklāšanas pasākums Daugavpils Universitātē 26. oktobrī un noslēdza plenārsēde Latvijas Zinātņu akadēmijā 3. novembrī, kurā Valsts pētījumu programmas (VPP) “Letonika” projektu vadītāji sniedza pārskatus par paveikto 2017. gadā. Laikā starp minētajiem pasākumiem norisinājās darbs sekcijās, no kurām vienu organizēja arī VPP “Letonika” 2. projekta “Latvijas vēsture: kultūrvēsturiskā vide un sociālpolitiskās norises Baltijas jūras reģiona kontekstā” izpildītāji.

Sekcijas tēma “Sociālpolitiskās norises Latvijas kultūrtelpā”, ietverot četrus tematiskos blokus, izvērstus četrās sēdēs, tika risināta divas dienas – 30. un 31. oktobrī. Tās darbu atklāja LU prorektore humanitāro un izglītības jautājumu jomā **Inas Druvietes** un VPP “Letonika” 2. projekta vadītāja **Gunta Zemīša** ievadvārdi. Savā uzrunā I. Druviete piešķārās jautājumam par humanitāro zinātņu nozīmi mūsdienās un valsts pasūtījumu zinātniekiem. Līdz šim tas izpaudies valsts pētījumu programmu veidā, no kurām vismaz viena parasti tika veltīta humanitārajām zinātnēm. Esošā Valsts pētījumu programma “Letonika” šogad noslēdzas. Prorektore uzsvēra, ka Latvijas Universitāte apzinās humanitāro zinātņu lomu un atbalsta jaunu pētniecības programmu izsludināšanu iespējami tuvā nākotnē, lai valsts jubilejas gadā neveidotos pārrāvums, kurš ne tikai aizkavētu turpmākos pētījumus, bet varētu novest arī pie zinātnieku aizplūšanas. Tāpat I. Druviete aicināja zinātniekus uz ciešāku sadarbību ne vien humanitāro zinātņu ietvaros, bet arī ar citu zinātņu nozaru pārstāvjiem. G. Zemītis savukārt atgādināja, ka šis ir VPP “Letonika” noslēguma gads, kad jāpaveic vēl nepadarītie darbi. Arī šīs sekcijas referāti plānoti tā, lai ietvertu tēmas, kurām līdz šim projekta gaitā nav veltīta pietiekama uzmanība – īpaši tas sakāms par starpetnisko attiecību jomu.

Pirmā tematiskā bloka “Vēstures avoti par Latvijas sociālpolitiskajām norisēm” ietvaros tika nolasīti četri referāti: **Mārīte Jakovļeva** “*Kurzesmes ev. lut. baznīca un latvieši pēc 16. gs. 2. puses – 18. gs. materiāliem LVVA*”, **Muntis Auns** “*Vaku grāmatas kā demogrāfiskās vēstures avots*”, **Anita Čerpinska** “*Rīgas mastu šķirotāju un pārcēlāju sūdības Krievijas*

* Pārskats sagatavots VPP “Letonika” LETONIKA ietvaros.

Referē LU Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece
Māriete Jakovļeva. G. Zemīša foto

augstākās varas instancēs, 18. gs. vidus – 19. gs. sākums”, Daina Bleiere “Franču grupas lieta 1951. gadā: LPSR Valsts drošības ministrijas izmeklētāju metožu atslogojums krimināllietās”.

Pirmajos trijos tika aplūkoti vēstures avoti – arhīva dokumenti, t.sk. vaku grāmatas un noteiktas sociālprofesionālās grupas rakstītas sūdzības, kas liecina par laiku, kad veidojās latviešu etniskā identitāte. Tā tapa vispirms cīņā par savām ekonomiskajām tiesībām un sākotnēji aptvēra nelielu latviešu slāni. Savukārt vaku grāmatas satur liecības par demogrāfisko situāciju latviešu zemnieku vidē, šīs kārtas mobilitāti 18. un 19. gadsimtā. Citam laika posmam piederīgi bija D. Bleieres referātā vērtētie avoti, kas norāda uz metodēm, ar kādām PSRS represīvie orgāni izrēķinājās ar režīmam nevēlamiem cilvēkiem. Tiem, kurus viņu iepriekšējo nopelnu vai intelektuālo spēju dēļ okupācijas vara uzskatīja par sev nevēlamiem, būtībā tika radītas apsūdzības no nekā. Izmantojot izsmalcinātas spīdzināšanas un ietekmēšanas metodes, cilvēki tika salauzti, viņiem tika piespriesta brīvības atņemšana uz ilgiem gadiem ar tai sekojošu atstumtību no aktīvas darbības pēc soda izciešanas.

Otrs tematiskais bloks “Sociālpolitiskās norises Latvijā 20. gs.” ietvēra piecus referātus. **Inna Gīle** pētījusi līdz šim neaplūkotu tēmu

“*Pašnāvības Latvijas armijā 1928. gadā*”, kad bijis vislielākais pašnāvību skaits ne tikai armijā, bet Latvijā kopumā. Par to trauksmi cēla tā laika Latvijas prese. Pētniecībā ir aktuāls jautājums par kara radīto iespaidu uz cilvēku psiholoģisko veselību. I. Gīles pētījums parādīja, ka armijā izpaudās tās pašas tendences, kas sabiedrībā kopumā, – pašnāvības tika izdarītas galvenokārt personīgu problēmu dēļ – neveiksmes privātajā dzīvē, alkohola lietošana, nespēja iekļauties armijas dzīvē. Pārsteidzoši, ka starp pašnāvību izdarījušajiem nebija kara veterānu, kā to varētu sagaidīt.

Juris Pavlovičs referēja par tēmu “*Lētais luksuss*” 20. gs. 30. gadu 2. puses Latvijas ikdienas dzīvē”. Vispirms viņš aplūkoja pašu jēdzienu “lētais luksuss”, kas ieviesās pēc Pirmā pasaules kara, kad daļa sabiedrības izmantoja lētas lietas, kas ārēji atgādināja tādas pašas, kuras lietoja sabiedrības turīgās aprindas, bet bija zemākas kvalitātes un tāpēc lētas, tādējādi radot iluzoru piederību sabiedrības vidusšķirai, vai iztēlē pat paceļoties tai pāri. Latvijā tas izpaudās, iegādājoties dažas importa preces, piemēram, tabaku, uzvalkus, kas ārzemēs bija lēti, bet Latvijā bija reti sastopami.

Edvīns Evarts ziņojumā “*Tautas veselība un farmakoloģija Otrā pasaules kara laikā Latvijā 1941–1945*” parādīja, ka jau Otrā pasaules kara sākumā Latvija zaudēja gan ārstus, gan farmakologus, kas saistāms ar šīs profesijas pārstāvju pārliecinošu piederību divām Latvijas starpkaru perioda mazākumtautībām – vāciešiem un ebrejiem. Vācieši izceļoja pēc Molotova–Ribentropa pakta noslēgšanas, bet ebreji tika iznīcināti holokaustā. Nacistiskās Vācijas nespēja apgādāt ar medikamentiem okupētās teritorijas radīja situāciju, ka Latvijā pastiprināti sāka lietot homeopātiskās zāles. Drogu vākšanā iesaistījās gan pieaugušie, gan skolu jaunatne.

Dzintars Ērglis un **Arturs Žvinklis** bija sagatavojuši referātu “*Padomiskie Līgo svētki (1945–1959)*”. Līgo svētku piemērs uzskatāmi parādīja, kā notika sovetizācija, pakļaujot senos latviešu svētkus brutālai ideoloģizācijai, kas, lūkojoties no laika distances, šķiet pat komiska. Tomēr, apzinoties, ka “padomju Līgo dziesmas” “vāca” un sacerēja ne tikai netalantīgi, padomju režīmam uzticami cilvēki, bet arī jomas profesionāļi, kas atstājuši nopietnu literāro mantojumu, varam apjaust, cik visaptverošs un biedējošs bija padomju režīms. Domājams, šis referāts, kurš vietām raisīja smaidu par referenta citētajās tautas dziesmās daudzdzināto Jānīti, kura vārtu staba galiņā sistās vara bungas pārmācot

Čērčila rībinātās kara bungas, vai arī jūsmoja par nespēju Jāņu naktī atšķirt “kura pilsētiece, kura kolhozniece”, jo abām “zīda svārki mugurā”, atsaucā atmiņā arī D. Bleieres ziņojumu par to, kas notika ar tiem, kuriem jau 1951. gadā tas šķita nepieņemami. Pēc nacionālkomunistu sagrāves 1959. gadā tika aizliegti arī sovietizētie Līgo svētki.

Inetas Lipšas referātā “*Ārzemnieki un padomju pilsones: satikšanās vietas Rīgas sociālajā ģeogrāfijā (1956–1963)*” skarts jau nedaudz vēlāks sovietizācijas periods – laiks, kad veidojās pirmie kontakti ar ārzemniekiem, kuri ieradās ostas pilsētā Rīgā. Referāts parādīja gan padomju represīvo orgānu darbību, pakļaujot kontaktus ar ārzemniekiem totālai kontrolei, gan tā laika sabiedrības morāli, kas bieži bija krietni vien atšķirīga no oficiālās propagandas veidotā idealizētā “padomju cilvēka” tēla. Zīmīgi, ka režīms jebkurā sabiedrībā sastopamos netikumus – tieksmi pēc ātras peļņas, režīma apstākļos tikpat kā nepieejamajām importa precēm un ar to saistīto prostitūciju, valūtu spekulāciju, kontrabandu – centās ne tikai apkarot, bet arī pakļaut savai kontrolei, lai izmantotu izspiegošanai un šantāžai. Kopumā šī sekcija parādīja tendenci, kura vērojama ne tikai Latvijā – vēsturnieki aizvien vairāk pievēršas sociālās vēstures jautājumu pētniecībai.

Trešajā tematiskajā blokā “Starpetniskās attiecības: teorētiskie aspekti” tika nolasīti trīs referāti. Pirmie divi bija veltīti etnisko jautājumu skaidrošanai aizvēsturē. **Guntis Gerhards** referēja par tēmu “*Etniskā antropoloģija: realitāte vai mīts?*”, bet **Guntis Zemītis** – “*Gotu jautājums Latvijas arheoloģijā*”. G. Gerhards kritiski vērtēja bijušajā Padomju Savienībā tik populāro etnisko jautājumu skaidrošanu pēc antropoloģiskām pazīmēm – galvaskausa uzbūves, sejas platuma, profilējuma u.c. dotumiem. Līdzīgi, izmantojot t.s. “gotu jautājumu” Latvijas arheoloģijā, G. Zemītis parādīja, cik dažādi var traktēt materiālās kultūras liecības un, saistot to izcelsmi ar dažādiem etnosiem, tādējādi it kā pierādīt jaunu etnisku grupu iecelošanu. Rezultātā secinājumi var būt subjektīvi un balstīti pētnieka ideoloģiskajā pārliecībā.

Ilze Boldāne-Zeļenkova referēja par tēmu “*Starpetnisko attiecību izpēte etnoloģijā: SIEF 13. kongresa konteksts*”, kas vērtējama kā mēģinājums noskaidrot diskursus, kādos pēdējā etnologi un folkloristiem starptautiski nozīmīgā zinātniskā notikuma ietvaros tika vērtētas starpetniskās attiecības. Kongresā bija vērojama zināma zinātnieku “vienošanās” runāt par kultūrai, nevis tautai piederīgajiem. Iespējams, aizvien lielākā cilvēku mobilitāte, laulības dažādām tautām piederīgo starpā arī ir bijis iemesls, lai sāktu atteikties no etniskajām kategorijām. Definēt

piederību kādai noteiktai kultūrai, kultūras telpai ir daudz vieglāk nekā mēģināt skaitīt, kurā tautā personas priekšteču loks ir vairāk pārstāvēts, ir pārliecinošāks.

Ceturtajā tematiskajā blokā “Kultūrvēsturiskā mantojuma un vides starpdisciplinārā izpēte” tika nolasīti pieci referāti.

Dardega Legzdiņa, Gunita Zariņa un Ilze Loze pieteiktās tēmas “*Aboras apmetnes iedzīvotāju senā uztura un apbedījumu hronoloģijas problemātika*” ietvaros uzskatāmi parādīja, kā ar mūsdienu pētniecības metodēm, izmantojot gan bioarheoloģiskos materiālus, gan eksakto zinātņu sasniegumus, ir iespējams iegūt jaunas, pamatotas atziņas gan par apbedījumu vecumu, gan izmaiņām saimnieciskajā dzīvē.

Normunds Jērums referātā “*Dzelzs rotadatas Tērvetes pilskalnā*” secināja, ka ievērojamais zemgaļu administratīvais un militārais centrs Tērvetes pilskalnā varētu būt pastāvējis īsāku laika posmu, nekā pieņemts uzskatīt līdz šim. Referents izteica varbūtību, ka tas veidots 12. gadsimtā, bet agrākais pilskalns meklējams citur – iespējams, Tērvetes Zviedru kalnā, kuru pieņemts uzskatīt par krustnešu celtu nocietinājumu “Svētkalnu”, kas minēts Atskaņu hronikā.

Elīna Guščika ziņojumā “*Vidējā dzelzs laikmeta līdzinie skeletpaki agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulaukos*” aplūkoja vienu no lūzuma punktiem Latvijas aizvēsturē, kad 5.–6. gadsimtā līdzās kapu uzkalniņiem pastāv arī līdzinie kapi, kas pakāpeniski kļūst par vienīgo apbedīšanas veidu.

Ieva Pigozne izvēlētās tēmas “*Starptautiskās modes ietekmes un daži latviešu līgavu vainagi 19. gadsimtā*” ietvaros salīdzināja Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā esošos četrus kāzu vainagu paraugus ar folkloras materiālu par šo materiālās kultūras elementu. Referente izteica pieņēmumu, ka ietekmes līgavu vainagos vairāk nākušas no rietumiem vietējās vācu sabiedrības, ceļojošo amatnieku un tirdzniecības iespaidā un ka šādi vainagi valkāti kopā ar tradicionālo tautastērpu. To izmantošana beigusies līdz ar pilsētas modes apģērba ienākšanu.

Anete Karlsonē referātā “*Etniskie aspekti nemateriālā kultūras mantojuma – krāsaugu lietojuma tradīcijā Latvijā 19. gs. beigās – 20. gs.*”, kas balstīts plašās avotu studijās (prese un etnogrāfisko ekspedīciju materiāli), secināja, ka etniskā aspekta akcentējums publikācijās par krāsaugu lietojuma tradīciju saistāms ar sociālpolitiskām norisēm sabiedrībā un ir konstatējams galvenokārt divos periodos – 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta 30. gados un ka informācijas aprītē par krāsaugiem netiek izmantoti etniski kritēriji.

Vēsturnieku sekcija Letonikas VII kongresā aktualizēja virzienus, kuros programmas ietvaros un arī ārpus tās šobrīd strādā LU Latvijas vēstures institūta pētnieki. Izvērtējot VPP "Letonika" projekta Nr. 2 "Latvijas vēsture: kultūrvēsturiskā vide un sociālpolitiskās norises Baltijas jūras reģiona kontekstā" rīkotajā sekcijā nolasītos, sociālpolitiskās vēstures aspektiem veltītos referātus, secināms, ka vēsturnieku pētījumos uzsvars šobrīd ir pārvirzīts uz sociālo norišu analīzes pusi.

Kongress, kurš kopumā bija veltīts Latgales kongresa 100. gadadienai, uzskatāmi apliecināja humanitāro zinātņu nozīmi mūsdienās. Atbildes uz dažkārt emocionāli sakāpinātiem jautājumiem par Latgali meklējamas gan vēsturnieku, gan valodnieku pētījumos, turklāt nebūt ne tikai par 20. gs. notikumiem. Rūpīga jautājuma izpēte, uzkrātās un jaunradītās zināšanas ir pamatots pretarguments emocijām, kuras dažkārt var izmantot arī savtīgās vai pat politiskās interesēs.

Guntis Zemītis, Ilze Boldāne-Zeļenkova

AUTORI

Daina Bleiere – vēsturniece, Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, asociētā profesore, Rīgas Stradiņa universitāte, Dzirciema iela 16, Rīga, LV-1007
daina.bleiere@lu.lv

Ilze Boldāne-Zeļenkova – etnoloģe, Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
ilze.boldane@gmail.com

Anita Čerpinska – vēsturniece, Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
anita.cerpinska@gmail.com

Edvīns Evarts – vēsturnieks, Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
edvins_e@hotmail.com

Inna Gīle – vēsturniece, Mg. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
inna.gile@lu.lv

Aija Jansone – etnogrāfe, Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs, Etnogrāfijas nodaļas vadītāja, Bonaventuras iela 10, Rīga, LV-1024
jansone.a@gmail.com

Ēriks Jēkabsons – vēsturnieks, Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, profesors, LU Vēstures un filozofijas fakultāte, Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
eriks.jekabsons@lu.lv

Anete Karlsona – etnoloģe, Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
anete.karlsona@gmail.com

Ieva Ose – arheoloģe, Dr. hist., LZA īstenā locekle, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
ieva.ose@lu.lv

Roberts Šimkus – Mg. hist., vēstures doktorants (eksterns), Klaipēdas Universitātes Vēstures un arheoloģijas katedra, Herkaus Manto g. 84, Klaipēda, LT-92294, Lietuva
cezaris.simkus@gmail.com

Armands Vijups – vēsturnieks, Dr. hist., asociētais profesors, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte, Ventspils muzejs, Jāņa iela 17, Ventspils, LV-3601
armands.vijups@lu.lv

Vanda Visocka – vēsturniece, Mg. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte, Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
vanda.visocka@lu.lv

Guntis Zemītis – arheologs, Dr. hist., LZA īstenais loceklis, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
guntis.zemitis@gmail.com

AUTHORS

Daina Bleiere – historian, Dr. hist., senior researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia, assoc. professor, Political Science Department, Riga Stradiņš University, 16 Dzirciema Street, Riga, LV-1007, Latvia
daina.bleiere@lu.lv

Ilze Boldāne-Zeļenkova – ethnologist, Dr. hist., researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
ilze.boldane@gmail.com

Anita Čerpinska – historian, Dr. hist., researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
anita.cerpinska@gmail.com

Edvīns Evarts – historian, Dr. hist., researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
edvins_e@hotmail.com

Inna Gile – historian, Mg. hist., researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
inna.gile@lu.lv

Aija Jansone – ethnographer, Dr. hist., senior researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia, The Ethnographic Open-Air Museum of Latvia, Head of Ethnography Department, 10 Bonaventuras Street, Riga, LV-1024, Latvia
jansone.a@gmail.com

Ēriks Jēkabsons – historian, Dr. hist., senior researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia, professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, 5 Aspazijas Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
eriks.jekabsons@lu.lv

Anete Karlsonē – ethnologist, Dr. hist., senior researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
anete.karlsonē@gmail.com

Ieva Ose – archaeologist, Dr. hist., senior researcher, Full Member of the LAS, Institute of Latvian History, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
ieva.ose@lu.lv

Robertas Šimkus – Mg. hist., doctoral student (external), Department of History and Archaeology, Klaipėda University, Herkaus Manto g. 84, Klaipėda, LT-92294, Lithuania
cezaris.simkus@gmail.com

Armands Vijups – historian, Dr. hist., assoc. professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, Ventspils Museum, 17 Jāņa Street, Ventspils, LV-3601, Latvia
armands.vijups@lu.lv

Vanda Visocka – historian, Mg. hist., Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, 5 Aspazijas Blvd., Rīga, LV-1050, Latvia
vanda.visocka@lu.lv

Guntis Zemītis – archaeologist, Dr. hist., senior researcher, Full Member of the LAS, Institute of Latvian History, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Rīga, LV-1050, Latvia
guntis.zemitis@gmail.com

2017. GADA ŽURNĀLU SATURA RĀDĪTĀJS/CONTENTS
OF THE JOURNAL IN 2017

	Nr.	Lpp.
ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES		
<i>Ante, Kristīne.</i> The Religious and Socio-Political Context for the Establishment of the First Baptist Parishes in Courland/ <i>Ante, Kristīne.</i> Pirmo Kurzemes baptistu draudžu veidošanās reliģiskais, sociālais un politiskais konteksts	3	45–87
<i>Bērziņš, Valdis.</i> Par arheoloģisko apzināšanu/ <i>Bērziņš, Valdis.</i> On Archaeological Survey	1	5–34
<i>Bleiere, Daina.</i> “Franču grupas” tiesāšana 1951. gadā: lietu politiskais konteksts un Valsts drošības ministrijas darbības metodes/ <i>Bleiere, Daina.</i> Judicature of the “French Group” in 1951: Political Context of the Cases and the Ministry for State Security Operation Methods	4	95–148
<i>Bleiere, Daina.</i> Vēstures avoti par nacionālkomunismu Latvijā – kritisks skatījums/ <i>Bleiere, Daina.</i> History Sources on National Communism in Latvia – A Critical View	1	81–110
<i>Boldāne-Zeļenkova, Ilze.</i> The Invented Traditions: the Calendar of Festive Days and Family Customs in the Latvian SSR/ <i>Boldāne-Zeļenkova, Ilze.</i> Ieviestās tradīcijas: svētku kalendārs un ģimenes ieražas Latvijas PSR	3	122–150
<i>Ciglīs, Jānis, Vasks, Andrejs.</i> Jauni bronzas un senākā dzelzs laikmeta apbedīšanas vietu datējumi ar radioaktīvā oglekļa metodi/ <i>Ciglīs, Jānis, Vasks, Andrejs.</i> New Radiocarbon Datings of Bronze and Earliest Iron Age Burial Sites	1	35–61
<i>Čerpinska, Anita.</i> Women in the Families of Riga Trade Assistant Professions in the Course of Three Generations in the 18th Century and the First Half of the 19th Century: the Case Study of Tomass Sēlis’ Family/ <i>Čerpinska, Anita.</i> Sievietes Rīgas tirdzniecības palīgamatu dzimtās 18. gadsimtā un 19. gadsimta pirmajā pusē: Tomasa Sēļa ģimenes piemērs	3	5–44
<i>Evarts, Edvīns.</i> Daži kultūras dzīves aspekti vācu okupācijas periodā 1941.–1945. gadā: sports/ <i>Evarts, Edvīns.</i> Some Aspects of Cultural Life during the Occupation by Nazi Germany: Sports	1	62–80
<i>Gīle, Inna.</i> Latviešu piedalīšanās 1909. gada 19. marta Rīgas pilsētas domes vēlēšanās 1905. gada revolūcijas kontekstā/		

- Gīle, Inna*. Participation of Latvians in the Election of Riga City Council on 19 March 1909, in the Context of the 1905 Revolution 4 45-69
- Kalniņš, Mārcis, Bērziņš, Valdis, Zagorska, Ilga*. Krama apstrādes tehnoloģiju terminoloģija/*Kalniņš, Mārcis, Bērziņš, Valdis, Zagorska, Ilga*. Terminology of Flint Technology 2 5-26
- Lipša, Ineta*. VDK ietekme un padomju Latvijas ārzemju tūrisma iestāžu vadošais personāls: Vissavienības akciju sabiedrības "Intūristi" Rīgas nodaļa un tās operatīvā vadība (1957-1992)/*Lipša, Ineta*. KGB Interests at the Top Management Level of the Riga Office of GAO *Inturist* and its Operative Management (1957-1992) 2 80-128
- Mintaurs, Mārtiņš*. Protection of Architectural Heritage in the Latvian SSR (1945-1991): Ideological, Cultural and Political Aspects/*Mintaurs, Mārtiņš*. Arhitektūras mantojuma aizsardzība Latvijas PSR (1945-1991): ideoloģiskie un kultūrpolitiskie aspekti 3 151-180
- Pavlovičs, Juris*. Ikdienas dzīve 19. gadsimta pirmās puses latviešu apdzīvotajā Baltijā britu ceļotāju skatījumā/*Pavlovičs, Juris*. Everyday Life of the 19th Century Latvian Baltics from the Viewpoint of the British Travellers 2 27-51
- Šimkus, Roberts*. Nacionālās augstskolas un zinātnieku piesaiste. Kāpēc Eduards Volters neizvēlējās Latvijas Universitāti?/*Šimkus, Roberts*. National Universities and Attracting Academic Staff. Why Didn't Edward Volter Choose the University of Latvia? 4 70-94
- Vijups, Armands*. Dzelzs ieguve no purva rūdas: 2016. gada arheoloģiskā eksperimenta rezultāti Piejūras brīvdabas muzejā un tā priekšvēsture/*Vijups, Armands*. Iron Production from Bog Ore: Results of an Archaeological Experiment at the Seaside Open-air Museum in 2016 and the Lead-up to It 4 25-44
- Viksne, Rudīte*. Padomju režīma antireliģiskā politika Latvijā 1954.-1964. gadā/*Viksne, Rudīte*. Anti-Religious Policy of the Soviet Regime in Latvia, in 1954-1964 2 52-79
- Vinovskis, Māris A.* ASV-PSRS Vēstures kvantitatīvo pētījumu komiteja, 1976-1989: dažas personīgas atskārsmes/*Vinovskis, Maris A.* US-USSR Committee on Quantitative Research in History, 1976-1989: some personal reflections 2 129-156

- Visocka, Vanda.* Švikāts–apmests trauks Vīnakalna pilskalna keramikas kolekcijā/*Visocka, Vanda.* Striated-Coarse Slipped Vessel in the Pottery Collection of Vīnakalns Hillfort 4 5–24
- Zellis, Kaspars.* World War I and Latvian Riflemen in the Collective Memory of Latvia/*Zellis, Kaspars.* Pirmais pasaules karš un latviešu strēlnieki Latvijas kolektīvajā atmiņā 3 88–121

ĪSZIŅAS/BRIEFS

- Dribins, Leo.* Grigorija Smirina devums Latvijas historiogrāfijā /*Dribins, Leo.* Contribution of Grigory Smirin in Latvian Historiography 3 181–197
- Šulte, Alise, Gunnarsson, Daniel S. E.* 17th Century Large-Scale Historical Maps of Vidzeme as Sources for Archaeological Research/*Šulte, Alise, Gunnarsons, Daniels S. E.* 17. gadsimta Vidzemes liela izmēra kartes kā avots arheoloģiskajiem pētījumiem 1 111–126

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

- Jēkabsons, Ēriks.* Stāvoklis Vidzemē (Cēsīs, Valmierā, Valkā un Rūjienā) 1919. gada augustā: Lielbritānijas armijas pulkvežleitnanta Viktora Maikla Beringtona-Vorda ziņojums/*Jēkabsons, Ēriks.* State of Affairs in Vidzeme (Cēsis, Valmiera, Valka, and Rūjiena) in August 1919: Report by Lieut.-Colonel Ward on Conditions in Livonia 4 149–169
- Lapa, Līga.* Skolotāji Vidzemes guberņas lauku pagastos pēc 1905. gada revolūcijas/*Lapa, Līga.* Teachers in Vidzeme Province Rural Parishes after the Revolution of 1905 1 127–151
- Rozīte, Zane.* Lielbritānijas vēstniecības Maskavā pirmā sekretāra Tomasa Šermana vizīte Rīgā 1945. gada oktobrī/*Rozīte, Zane.* Visit of T. C. Sharman, First Secretary of British Embassy in Moscow, in Riga, October 1945 2 157–190

ZINĀTNES DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE

- Boldāne-Zeļenkova, Ilze.* Etnisko un fizisko atšķirību eksponēšanas praksei Centrālajā un Austrumeiropā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā veltīta konference Varšavā 4 186–190

<i>Boldāne-Zeļenkova, Ilze.</i> Pārskats par LU Latvijas vēstures institūta darbību 2016. gadā	1	152–161
<i>Boldāne-Zeļenkova, Ilze.</i> SIEF 13. kongress Getingenē	2	191–194
<i>Boldāne-Zeļenkova, Ilze, Evarts, Edvīns.</i> 20. starptautiskā zinātniskā konference “Sabiedrība un kultūra” Liepājas Universitātē	2	196–199
<i>Boldāne-Zeļenkova, Ilze, Zemītis, Guntis.</i> Vēsturnieki Letonikas VII kongresā	4	194–199
<i>Čerpinska, Anīta, Evarts, Edvīns.</i> III zinātniskā konference “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi” Valmierā	4	182–185
<i>Evarts, Edvīns.</i> Latvijas vēstures sekcija Latvijas Universitātes 75. konferencē	1	161–165
<i>Jansone, Aija.</i> ICOM kostīmu komitejas konference	4	173–176
<i>Jansone, Aija.</i> Starptautiskais sadarbības un kultūras mantojuma apmaiņas forums Ķīnā	4	170–173
<i>Karlsona, Anete.</i> 36. starptautiskā krāsu pētnieku konference Londonā	4	190–193
<i>Karlsona, Anete.</i> Starptautiska konference Viņņā “Balkāni un Baltijas valstis apvienotā Eiropā: vēsture, reliģija un kultūra. III”	4	180–182
<i>Karlsona, Anete, Ose, Ieva.</i> Reģiona izpētei veltīta konference Šauļos	2	194–196
<i>Ose, Ieva.</i> Konference “Castella Maris Baltici XIV” Vācijā	4	176–180
<i>Vilcāne, Antonija.</i> Arheoloģijas un etnogrāfijas sekcija Latvijas Universitātes 75. konferencē	1	165–169

RECENZIJAS/REVIEWS

<i>Evarts, Edvīns, Pavlovičs, Juris.</i> <i>Ikdienas dzīve Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā 1941–1945.</i> Rīga: Zinātne, 2016 (aut. <i>Kaspars Zellis</i>)	1	190–196
<i>Lielais brālis tevi vēro: VDK un tās piesegstruktūras.</i> Ziņojumi starptautiskajā zinātniskajā konferencē 2016. gada 11., 12. un 13. augustā Rīgā. Autoru kolektīvs K. Jarinovskas zinātniskajā redakcijā. VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 3. sēj. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitāte, 2016 (aut. <i>Daina Bleiere</i>)	1	170–180
<i>Petrov, Nikita.</i> <i>Nagrashdeny za rasstrel. 1940.</i> Moskva: Mezhdunarodnyi fond Demokratiia, 2016 (aut. <i>Ilze Jermacāne</i>)	1	181–189

- Pullat, Raimo. *Tallinlase asjademaailm valgustussajandil*. Tallinn: Estopol, 2016 (aut. Ieva Ose) 2 200–202
- Pumpuriņš, Tālis. *Cēsu ģerbonis: Cēsu pilsētas ģerboņa attīstības un lietošanas vēsture = Cēsis Coat of arms: Cēsis Coat of Arms – History of its Development and Use*. Cēsis: Cēsu vēstures un mākslas muzejs, 2017 (aut. Armands Vījups) 1 197–201
- Stranga, Aivars. *Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika 1934–1940*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds (aut. Gatis Krūmiņš) 3 198–204
- PERSONĀLIJAS/NOMINA
- Arheologam Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenajam loceklim Dr. habil. hist. **Andrim Caunem – 80** (aut. Guntis Zemītis) 2 203–205
- IN MEMORIAM
- Jānis Bērziņš** (29.04.1941.–19.02.2017.) (aut. Ilze Boldāne-Zeļenkova) 1 204–206
- Dr. philol. h. c. **Harro fon Hiršheits** (14.04.1925.–30.05.2017.) (aut. Andris Caune, Ieva Ose) 3 205–206
- Tatjana Pāvele** (20.02.1918.–27.12.2016.) (aut. Viktorija Bebre) 1 202–204
2017. GADA ŽURNĀLU SATURA RĀDĪTĀJS/
CONTENTS OF JOURNAL IN 2017 4 204–208